Autor: Džavid Begović, mr.sci.
Redaktor: Šefka Begović-Ličina
Recenzent: akademik Dževad Jahić
Izdavač: autor
Lektor: Sanela Karišik-Begović
Štampa: Planjax d.o.o., Jelah, 2019.
Tiraž: 1.000 primjeraka

Bošnjačko nacionalno vijeće u Srbiji je podržalo ovaj projekat

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-31

BEGOVIĆ, Džavid

Utuljeni čardaci rasovski : dokumentarni roman / Džavid Begović. - Sarajevo: autor, 2019. - 174 str. : ilustr. ; 17 cm

Biografija: str. 167-170.

ISBN 978-9926-456-92-4

COBISS.BH-ID 26791174

Džavid Begović

UTULJENI ČARDACI

RASOVSKI

„dokumentarni roman"

Sarajevo, 2019.

I ti vidiš zemlju kako je zamrla, ali kad na nju kišu spustimo, ona ustrepće i uzbuja, i iz nje iznikne svakovrsno bilje prekrasno.

(El-Hadždž:5)

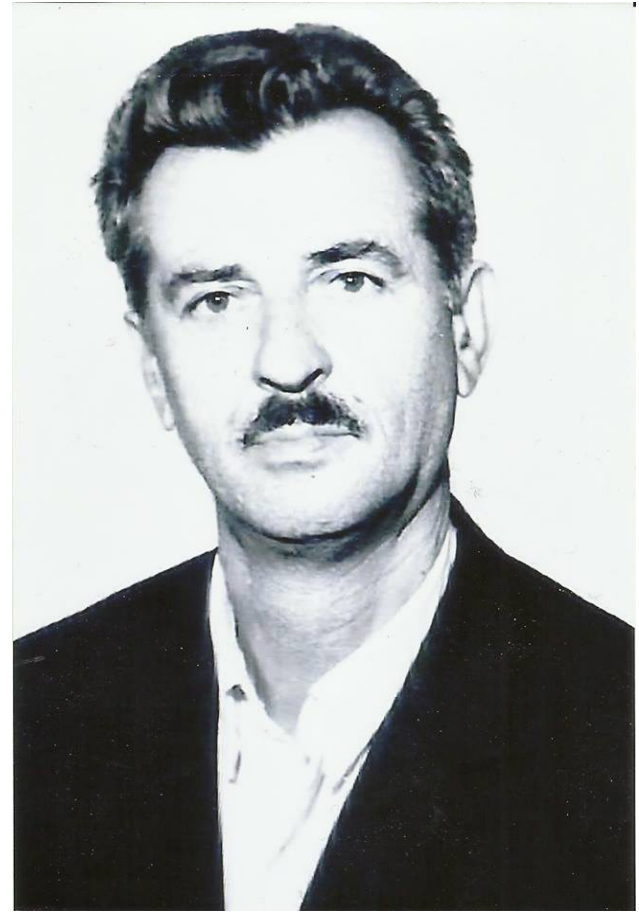

Husni-beg Begović - Bega (1909-1991)
(foto: Novi Pazar ,1961.)

PREDGOVOR

Očevo kazivanje, koje je utkano u ovaj roman, snimljeno je na dvije kasete i ostalo nam je kao vječni svjedok jednog poremećenog vremena. Sjedeli smo u toploj sobi našeg stana na Dobrinji, 1991. god, krajem jeseni, u Sarajevu, u susret jednom novom, poremećenom vremenu. Mirisao je pasulj sa suhim mesom, a para je zamaglila pendžere i zaklanjala pogled prema planinama Igmanu i Bjelašnici. Napolju su prolijetale prve pahuljice nadolazeće zime. Bega ovaj snijeg gleda kako pada, ali neće doživjeti da vidi kako se na proljeće topi. Mislim da je i on to znao, a i mi smo to sa zebnjom predosjećali.

Bega, moj otac, Husno Begović, poznat u svom kraju kao Husni-beg (1909. –1991.), rođen je u Rasovu, u prelijepoj plodnoj ravnici na obali Lima, nedaleko od Bijelog Polja, odakle nam potiču i svi preci. Mi, njegova djeca, smo ga od djetinjstva zvali „Bega”, a tako su ga zvale komšije, rodbina i bliski prijatelji. Za sve ostale je bio Husni-beg.

Bega je pripalio svoju sedmu današnju „Drinu”, otpuhnuo dim i iskašljao se. Odjednom je, iz meni tek danas ra-

zumljivih razloga, otpočeo priču o tragediji svoje porodice u proljeće, 18.maja 1943. god., u Rasovu. Mnogo puta sam ga slušao kako opisuje te strahote, ali ga nikada, kao tada, nisam dovoljno razumio niti sam tako duboko osjetio njegovu bol koju je skoro pedeset godina nosio za osam stradalih članova uže i šire porodice u jednoj krvavoj noći u njegovom čardaku.

- Eh, pada snijeg, ne patiše! A Bog zna ko će dočekati da se otopi - kao za sebe prošaputa Bega.

Nešto me oštro probode u prsa, neka zebnja, i znao sam, u dubini duše, da će sada tu priču ispričati posljednji put. Bega zastade na nekoliko trenutaka, a misao mu odluta negdje daleko u prošlost. Bore na čelu mu se skupiše, a lice mu se napuni gorčinom i tugom. Izgledao je kao da sanja neke teške snove.

Brzo sam pripremio svoj kasetofon kad ga začuh da reče:

- Pade mi nešto na um kako smo, onih ratnih godina, mlogo jada viđeli. Eh… ! Ne povrnulo se! A sinoć snijevah rahmetli majku, pa me malo želja za njom minu - uzdahnu Bega i maramicom pokupi znoj sa čela.

Bega je bio iskusan i zanimljiv pripovjedač koji nam je svake večeri pričao priče, događaje iz prošlosti, hićaje... a mi bismo ga netremice slušali. Ova priča je bila drugačija, ova se trebala zapisati, zapamtiti. Isprekidani očev kašalj nam je najavljivao početak - da udahnemo zrak i napregnemo sva čula.

Te 1991. god. novi rat je već uveliko kucao na vrata Bosne i kako smo slušali o strahotama u Hrvatskoj, bojali smo se da Begova prošlost polahko oživljava i da se može desiti i nama, našoj generaciji kao što se dešavala svakoj generaciji prije nas.

- Neće, valjda, biti rata u Bosni. Ma neće dati svijet. Ma branit će nas JNA, naša čelična vojska. - govorili smo naivno.

- E, djeco moja, da ste vi meni zdavi i živi, a mene je baš te vojske najviše strah. - zabrinuto nam je govorio otac.

Traka se tiho vrtjela dok je Bega redao mučne slike iz prošlosti.

Ponekad bi zvuci snažnih motora Boinga 707 na obližnjem aerodromu prekinuli jezivu priču. Bega bi se iskašljao i na-

stavio da, po prvi put u mikrofon, ispriča svoju tragediju koju nam je pričao i dok smo bili djeca i kada smo odrasli. Tada nam je sve to izgledalo kao bajka ili daleka nedokučiva historija koja nas se nimalo nije ticala. Kasnije smo shvatili da je to bila živa prošlost našeg oca, žive rane koje ga još bole i sada se sa zebnjom navikavamo na mogućnost da to može postati čak i naša okrutna budućnost.

Dok nam je Bega pričao moja žena, rh. Nijaza[1], je nešto čangarala po kuhinji i s vremena na vrijeme nam prinosila kahvu, šerbet ili voće. Moja majka Muniba je sjedila podkupljenih nogu na fotelji i nešto heklala.

Posljednje škljocanje dugmeta STOP na magnetofonu označilo je kraj mnogo puta pričane, a nikad do kraja ispričane priče o stradanju Begove porodice, Rasova i Bošnjaka u Sandžaku. Bega je zatvorio tu stravičnu knjigu i nikada je više, do svoje smrti, nije otvorio. Ostavio ju je

1 Moja pva žena Nijaza Palić-Begović iz Travnika koja je preselila na ahiret 2012. god. u 53. god. života i sa kojom imam troje djece.

nama, njegovoj djeci, njegovim potomcima, čitaocima ove knjige i historiji da se prepričava i prenosi na buduća pokoljenja. Ostavio nam je u amanet da je pamtimo, da nas ona opominje i čuva od naivnosti, nespremnosti i budućih stradanja. Kao da je znao da će nam ovaj njegov nasihat vrlo brzo zatrebati.

- Djeco moja, taj ukubet i učinjenu nam nepravdu, to dušmansko zlo, pamtite i zapišite, u amanet vam ostavljam. Svoju babovinu, sve što sam imao uložio sam u vaše škole, želio sam da stičete znanje, taj vječni imetak, onaj što se preko granica prenosi bez carine i od čega se širom dunjaluka može idaretiti i lijepo živjeti. Znanje vam ne može ukrasti ni odnijeti ni vuk ni hajduk. Neka vam ova moja priča posluži kao primjer da je prolazno sve što je materijalno. Danas ga imaš, bogat si, sutra nemaš, siromah postaneš u dekiki jednoj. – uzdahnu naš Bega, povuče duhanski dim iz ćehlibarske muštikle i završi svoj posljednji nasihat.

NAPOMENA AUTORA

U priči koja slijedi *italik* tekstom je označeno kazivanje Bega (našeg oca Husni-bega Begovića), koje je direktno preneseno sa magnetofonske trake. Ostali tekst je interpretacija događaja i osjećaja, onako kako su to autor i ostali ukućani zapamtili i doživjeli.

Bega je, u ovom svom zadnjem kazivanju, događaje povremeno skraćivao, a neke i preskakao, svjestan da priču mora ispričati od početka do kraja i da druge prilike, vjerovatno, neće imati. Ovo je razumljivo, jer bi za cijelu priču trebalo daleko više vremena, a njemu je vrijeme brzo isticalo.

Sve važne činjenice su vjerno prenesene iz Begovih priča, naravno, uz jednu blagu lekturu koja nije promijenila suštinu i sadržaj, ali ni njegov poseban način kazivanja koji je karakterističan za područje Limske doline u to vrijeme. Detalji i literarni opisi događaja, mjesta i ljudi, pisani su u cilju što vjernijeg prenošenja okruženja i atmosfere vremena u kojima su se događaji odvijali, što je stvar autorskih sloboda. Dakle, ova knjiga sadrži originalna Begova svjedočenja-transkripte, vjerne interpretacije ostalih događaja o kojima nam je Bega ranije pričao, događaje o kojima su pričali drugi svjedoci, predanja koja su se prenosila sa koljena na koljeno, kao i doživljaje autora. Sve to ovu knjigu svrstava u „dokumentarne romane", a ne u historijsku građu. Neki navodi u knjizi su rezultat najvjerovatnijih pretpostavki baziranih na historijskim činjenicama.

Cilj ove knjige je da se prikaže, prije svega, stradanje porodice moga oca. Ali je izuzetno važno da se iznese cijela istina, onoliko koliko znamo: bez umanjivanja ili uvećavanja krivice, bilo čije, ma koliko to bilo bolno. Iznošenje cijele istine je jedini lijek, ako ga ima, da se zločin nad drugima ne ponovi. Ne želim da budemo isti kao oni koji negiraju genocid, zločine i nepravdu nad drugima. Ne prihvatam iznošenje samo polovine istine. To ne bi prihvatio ni Bega. Bega je u svom iscrpnom kazivanju to jasno pokazao.

Prikrivajući zločine svog naroda nad drugima ne doprinosi ni miru ni boljitku svom narodu. Posebno naglašavam na opasnost, u teškim vremenima, od onih dušebrižnika koji dođu sa strane, tobože da nas brane, dok su im porodice na sigurnom. Njih treba prepoznati i izolirati. Oni su najveća opasnost za početak međusobnog ubijanja.

Iznošenje na vidjelo zločina svog naroda nikako ne znači izjednačavanje svih zločina. Svaki zločin ima svoju težinu i i svog zločinca, te svaki mora biti prepoznat u mjeri u kojoj je učinjen, radi budućih generacija.

U sastavu ovog dokumentarnog romana su:

- Priča Šefke Begović-Ličina "Fahrudinov zagrljaj" u kojoj je, na bolan način, opisana noć stradanja očeve porodice u njegovom čardaku. Priča je objavljena 2016. god. u Šefkinoj knjizi "Vrisak krvi". Šefka je mlađa kćerka Husni-bega Begovića i sestra autora ove knjige.

- Povezano svjedočenje Nurije Dervović-Pašović o stradanju njene porodice iste noći u čardaku njenog oca Selman-efendije Dervovića. Ova priča je objavljena 2016. god. u filmu Avda Huseinovića "Bošnjaci – genocid u kontinuitetu" te na portalu www.bosnjaci.net.

- Protestna nota Istraživačkom centru za genocid u Jasenovcu autora ove knjige, Džavida Begovića, pod nazivom "Ne dirajte rasovske šehide", objavljena u časopisu Preporod 27.01.2011. god.

POVRATAK NA OGNJIŠTE

Pet tek izleglih pilića uz glasno pijukanje sjati se oko kljuna mlade crne kvočke sa ćubom na glavi, koja ih pozva sa nekoliko mirnih i dubokih uzastopnih glasova:

- Ko-ko-ko-ko-ko!

Pilići nešto brzo pokljucaše oko kvočkinog kljuna, što čovječije oko skoro i da ne vidi, te ona mirno nastavi koračati, kopati nogama i tražiti dalje hranu za sebe i piliće.

Tamnocrveni pijetao, plamene boje, uzdiže glavu i zakukurijeka koliko ga grlo nosi. Objavio je svima okolo da ova bašča, ove njive i gajevi od jutros pripadaju samo njemu, kao i sve što je kokošijeg roda u blizini.

Ispred čardaka je režao ljutiti šarov, lajao na mačke i po avliji rastjerivao kokoške.

Čardak rahmetli Dželil-bega Begovića (našeg djeda) gordo se uzdizao na jednom blagom uzvišenju ispod guste bašče koja je u beharu ličila na široku čipkanu zavjesu.

Naša bijača Dželil-begovica se polahko pela na treći boj čardaka uz blago strme stube, izrađene od jasenovih stabala koje su se žutjele kao dukat. U svojoj odaji razgrnula je sa pendžera tkane zarove od

stambolske svile. Jutarnje svjetlo bljesnu i odbi se o bijele duvarove. Otvorila je seharu i sa velikom pažnjom preslagala haljinke, redala ih po dolapima i kačila na čiviluke u svojoj odaji. Zastala bi nekad, sjetno pogledala haljinku, zamislila se i prinijela kaftan ili dolamu k licu. Udahnula bi duboko miris prošlosti. Sjećanja bi joj navirala kao bujica. Osjetila bi miris ruke svoga Dželil-bega na svom satenskom katu. Nije mogla više plakati, samo su joj oči zacaklile suzom. Odmahnula bi glavom i nastavila preslagati kaftane, fesove, kolane, dimije, mahrame...

Soba na trećem boju Dželil-begovog čardaka (rekonstrukcija)

„Starešino moja, rano moja nepreboljena”. - tiho bi u sebi šapnula i progunula suzu.

Kada bi joj pogled skliznuo ka Dželil-begovoj sablji, okačenoj na čiviji između dva pendžera, činilo joj se da ju je on tu ujutru ostavio, da će sad bahnuti na vrata i svojom vedrinom unijeti svježinu proljeća i oživjeti čardak. Svakog jutra se budila sa novim bolom da joj njen voljeni beg nikada više neće doći niti joj donijeti radost. Jedina utjeha bio joj je sin Husno (naš otac) koji je iza svog oca Dželil-bega ostao sa četiri godine.

Kovana vrata na širokom kamenom zidu donjeg boja čardaka bila su širom otvorena. Opojni topli mirisi pogače sa šporeta i tek provrelog mlijeka su izlazili kroz vrata i miješali se sa čistom jutarnjom havom i mirisom behara. Iz mutfaka se začu pjesma i tanak djevojački glasić mlade hizmećarice File:

„Pšeničice sitno sjeme, ah moj dragi slatko ime...” - Pjesma se utapala u ravnomjerni šum stapa u kojem je hizmećarica mela jutarnje mlijeko.

Dželil-begov unuk, Husnov sin, Fahrudin (naš polubrat) skakutao je po bašči na jednoj, pa na drugoj nozi i tjerao kokoši. Imao je nepunih pet godina. Na lijevi lakat mu je sletio crni leptir sa žutim krugovima

na krilima poput krupnih očiju. Sklapao je i rasklapao krila dok je dječačić prežao da ga uhvati. Polahko je primicao desnu ruku i taman kad ga je htio zgrabiti, leptir poletje cik-cak iznad rascvjetale livade. Bezuspješno je Fahrudin trčao za njim, padao i dizao se sve dok leptiru nije dosadila ova vječna igra između djece i leptirova. Odletio visoko iznad aršlame koja je imala ogromnu krunu od blijedo-roze behara.

Fahrudin bi se popeo čas na krušku sinku, pa na niže grane jabuke pašinke i odozgo skakao dolje u tek poniklu travu. Već je uspio da ogrebe koljeno i napravi zelenu fleku od trave na kratkim pantalonama boje blijede kahve. Izgledao je kao mlado jagnje koje radosno skakuće po livadi kada tek izađe iz tora, ali uvijek nedaleko od majke. A Fahrudin svoju majku nije ni zapamtio. Umrla je na porođaju.

Fahrudina je podigla Dželil-begovica. Njoj je jedno oko uvijek bdilo nad Fahrudinom. On je bio jedihnik njenog Husna, a Husno je bio njen jedihnik. Jedihnik je bio i Begov đed i parađed. Oni jesu imali sestre, pa i braću, ali su ili umirali ili nisu imali muško potomstvo.

Mlada nevjesta, Naze-hanuma, pomagala je hizmećarici Fili oko doručka, teško se snalazeći u prostranom mutfaku na

prvom boju čardaka. Za nju je sve ovo bilo novo, pa dok se obikne. Bega ju je oženio tek prije tri mjeseca u Bijelom Polju.

- Aman, snaho, vidider to dijete, pašće, omrčit će se! – viknu prestrašeno Dželil-begovica. Kad ču povik Begovice, Naze-hanuma istrča iz čardaka, skide Fahrudina sa grane i nešto mu blago prošaputa. Pomilova ga po kratkoj crnoj kosi i nastavi sa spremanjem jela.

Naze-hanuma je bila kćerka Ahmet-age iz ugledne porodice Franca. Dok je Bega sa majkom i sinom boravio u Bijelom Polju, majka ga je stalno nagovarala da se ponovo oženi i da se ponovo skući.

- Sine, Husno, majka ne zna kol'ko ću još živjeti. Ti ne možeš ostati sam sa ovim maksumom! Prošle su već četiri godine, pa malo si zaturio žalost, na moj tahmin. Vakat je, oči moje, da se ponovo oženiš i da oođe ponovo u bešici zaplače dijete. Nek ne ostane loza na jedihnika, amanet ti ostavljam. – govorila bi često pazeći da ne pretjera i ne dosadi.

- Bogomi ima sem takih đevojaka u Bijelo Polje, u Berane, u Rožaje u Pazar, iz dobrija kuća, amelne, lijepe. Mi ćemo

ti naći kaku hoj. – nadovezivala bi tetka Zada, majčina sestra iz Bijelog Polja.

Begu nije bilo do ženidbe. Rat je i Bog zna kako će se sve ovo završiti. Iako je bio rat, mnoge su se djevojke nadale da će se udati za Husni-bega i u čardak Begovića, no on je ipak poslušao majčin savjet da uzme djevojku od fisa i nama.

Isprosio je Nazu Franca, kćer čuvenog Ahmetage iz Francoske mahale, koji mu je bez riječi dao, iako je bio udovac i imao sina.

Svojim amelom i ljepotom nevjesta Naza je osvojila srce svih ukućana i osvježila svojom mladošću čardak u kojem je, činilo se, već godinama život zastao i čekao neko bolje vrijeme, možda baš nju, Naze-hanumu.

Bila je lijepo obučena kao za svadbu. Na njoj je bio šareni kat od zenane, a na glavi svilena šamija sa zumbul ojicama. Na grlu joj caklila niska lira i hajrija, a niz prsa se opružala ćehlibar ogrlica. Guste pletenice, niz leđa joj opružene, mirisale su na sapun od jasmina. Mogla je biti oko kuće komotnija, ali nije. Ona će za svog Bega biti uvijek lijepa, za komšije, rodbinu i musafire uvijek uredna, a pred Bogom uvijek čista.

Tog jutra je posmatrala kako je njen Husni-beg gledao čas livade, čas brežuljke, Topolu, svoje gajeve, koji su svoju smeđu zimsku odjeću mijenjali za svijetlo-zelenu boju tek izlistalih hrastova.

Iz gaja se čulo ravnomjerno udaranje sjekire po hrastovom stablu. Husni-beg je zagledao štalu i hrastova vrata, te provjeravao jesu li dovoljno jaka. On nije bio vičan nikakvom poslu, jer je uvijek imao hizmećare, nadničare i čifčije. Majka ga je uvijek zaklanjala i štitila od težih poslova.

Zamišljenim pogledom zurio je u toplo jutarnje sunce koje se probijalo kroz hrastove krošnje daleko iznad njihovog čardaka. Ovdje je sunce dobro kasnilo za danom, jer je izlazilo iza gajeva.

Mladu nevjestu obuze neka milina gledajući kako se njenom begu crna talasasta kosa presijavala na suncu, a jedan pramen mu uporno padao na čelo. Lagahni vjetar sa Bjelasice, probijao se dolinom Lima do Rasova i nije mu dao čuperku mira.

Husni-beg palcem i kažiprstom pogladi uredno podkraćene brkove i polahko se pope na gornji boj čardaka.

BEGOVSKA SOFRA

Husni-beg (Bega) otvori vrata na velikom sahatu sa klatnom. Povuče dvije bronzane kruške sa sindžirima da ga navije. Pogleda svoj džepni sahat i pomjeri kazaljke na zidnom sahatu da ga ujednači. Lagahnim pokretom zatvori i zabravi vrata na sahatu. Beše jedna dekika do devet. Polahko sjede na minder, ponamjesti se na jarinom napunjeno mehko šiljte. Spusti škatulu sa cigarama i kresivo na otvoreni pendžer koji je gledao na džadu ispod njiva. Iako mu je čardak ponovo živio punim životom, pritiskala ga je neka gorčina koju je osjećao sve vrijeme dok je rastao bez oca i neodoljiva želja da mu se, bar u snovima, ukaže očev lik koji nije pamtio.

Bega zapali cigaru i otpuhnu dim. Naslonjen na pendžer desnom podlakticom, kroz gusti dim koji se razilazio, lijevo u daljini na kraju njegovog imanja, pogled mu uhvati Begovsko mezarje. Tu su se odvajkada kopali samo Begovići. Tu su mnogi nišantaši njegovih predaka, njegovih bližnjih i daljnih rođaka. Tu je i mezar čuvenog hadži-Kasumbega Begovića[2] koji je, kažu, bio ćiramet, te da je, emerom Božijim, bio kudreten hadžija.

2 Priča "Hadži Kasum-begov amanet" objavljena je u časopisu "Preporod", Sarajevo, dec.2011, autor Džavid Begović.

- Hajde, Husno, sofra je postavljena! – začu majčin glas.

- Eto me, sad ću, majko. – javnu joj se Bega zakovanog pogleda na mezarje u daljini.

Kako se dim od cigare razilazio na pendžeru, tako su i našem Begu nailazile slike iz daleke prošlosti koje su mu prenosili stari Begovići u vrijeme dugih zimskih posjedaka čije je priče on netremice slušao i pamtio.

Odjednom mezarje kao da se otvori, nišantaši sa velikim turbanima oživješe i naši mehrumi posjedaše okupljeni oko jedne prostrane sofre, taman gdje je mezar hadži-Kasum-bega Begovića. Tu bijahu svi sinovi čuvenog Ahmet-bega: Omer-beg, mula Began, mula Mahmut, Jusuf-beg i Hasan-beg (Begov parađed). Tu bijaše i Omer-beg, Begov djed, Hasan-begov sin. Vidje on i svog oca Dželil-bega, ali mu bijaše nekako leđima okrenut, te ga pusta želja ne uminu da mu vidi lice.

Od Ahmet-bega su potekli svi Begovići iz Rasova sa gornje strane rasovskog

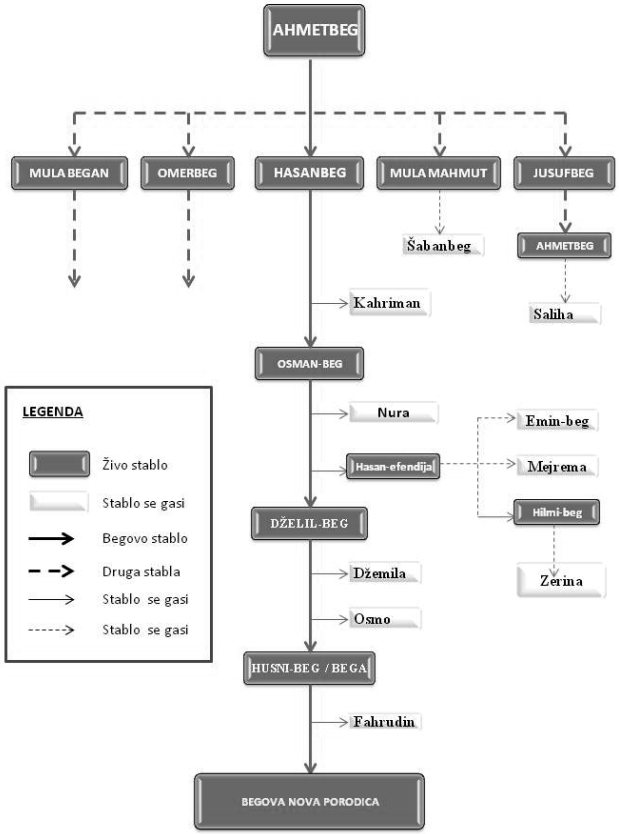

Porodično stablo od Ahmet-bega
do Husni-bega Begovića

puta, a Ahmet-beg je potomak starog Sulejman-bega[3]. S donje strane rasovske džade su potomci Ali-bega, Sulejman-begovog brata. Sulejman-begov i Ali-begov čardak je bio na Loznicama gdje se i sada mogu vidjeti ostaci njegovih zidina. Cijela Rasovska dolina s ove strane Lima (od Poda preko Samalja do rijeke Bistrice) od Loznica preko Kahva, Kilavica, Strojtanice, Njegnjeva, Gubavča do kamenitog mosta u Bistrici, bila je njihova kao i mnogo čifčiluka po Pešteri i Bihoru.

Znao je naš otac da se begstvo nije sticalo bogatstvom već je svaki sultan, koji je sjedao na Osmanski prijesto, obnavljao svakom begu berat koji mu je potvrđivao titulu bega. Begovi su morali znati da im je begstvo dao baš taj sultan i da njemu lično, a ne prethodnom sultanu, odgovaraju za svoje obaveze. A obaveze begova su bile jednostavne: odanost sultanu, skupljanje poreza, okupljanje vojske i ratovanje, kada to sultan zatraži. Berat,

3 „Jedna od begovskih čuvenih porodica su i Begovići iz Rasova... Bez ikakve sumnje, Begovići se smatraju za najstariju muslimansku porodicu u Bihoru.” – Paše i Begovi Bihora, Hakija Avdić (2013.)

u kojem je potvrdio begstvo Ahmet-begu Begoviću, dodijelio je Sultan Mahmud II[4].

Svi Begovići poviše puta su potomci Hasan-bega, Mula-Begana i Omer-bega, Ahmet-begovih sinova, čije se loze nisu ugasile.

Imanja starog Ahmet-bega u Rasovu su se prostirala od Boljhanine do Njegnjeva, te od džade koja vodi od Bogaza ka Bistrici do obronaka brda koja idu od Haluga do Rosulja.

U to vrijeme u Rasovu su bila četiri potpuno jednaka čardaka Ahmet-begovih potomaka: Derviš-begov (unuk mula Begana), Husni-begov (paraunuk Hasan--bega), Ahmet-begov (unuk Jusuf-bega) i Hilmi-begov (paraunuk Omer-bega). Svaki čardak je imao tri sprata. Prva dva sprata čardaka su bila ozidana kamenim bjelutkom izvađenim iz Lima. Treći sprat je bio drven, pokovan borovim polutkama i širi za po dva metra od donjih, kamenih spratova. Dok su donji spratovi imali, zbog sigurnosti, manje pendžera, na trećem spratu je bio sve pendžer do pendžera. Odatle se pogled pružao na sve strane od

4 Sultan Mahmud II je vladao Osmanskim carstvom od 1808. do 1839.god.

Husni-begov čardak sa Hasan-begovim orahom (rekonstrukcija prema nacrtu Huzeira Begovića, građevinskog tehničara koji je zapamtio ovaj čardak)

Bijelog Polja preko Rasova, Strojtanice i Njegnjeva do Gubavča. U prizemlju je bio mutfak, a na drugom spratu je bio hamam i posebno nužnik. Krovovi su bili na četiri vode sa jako strmim stranama, pokriveni šindrom od borovine.

Pored džade, ispod čardaka, bile su oniske kuće u kojima su živjele čifčije. Malo dalje od čifčijskih kuća, nalazili su se salaši, hambari, štale za stoku, pušnica za sušenje mesa i voća, ostava za halat i mlječar ozidan kamenom.

U vrijeme kada su se gradili ti čardaci, nije bilo arhitekata koji bi uz pomoć računara projektovali i igrali se izgledom i statikom. Tada su najčešće gradili jednake, provjerene građevine prema statusu onoga ko ih gradi. To je bilo vrijeme u kojem nije bilo zavisti niti pohlepe, niti potrebe za dokazivanjem imetkom. Brat je pazio da njegov čardak ne bude ni za jedan cent visočiji od bratovljevog, beg od begovog, paša od pašinog.

SABLJA HASAN-BEGA BEGOVIĆA

„Eh jadni svijetu!" – zadrhta duša Begova dok je, ni budan ni sanjajući, kao omađijan ukočeno, gledao prema mezarju.

Sjeti se zimskih posjedaka kada bi stariji Begovići: Pašobeg, Derviš-beg i drugi pričali priče iz prošlosti o carevima, pašama i begovima, o mejdanima, ženidbama i veseljima. Tako su se ranije pisale priče i predanja, prenosile s koljena na koljeno. Svoja pamćenja stariji su urezivali u pamćenja mlađih, stalnim pričanjem i ponavljanjem. To su bile najpouzdanije knjige tog vremena.

Tako se prenosila i priča o Begovom parađedu, silnom Hasan-begu Begoviću, sinu Ahmet-bega. Ne bijaše bitke u kojoj Hasan-beg nije bio na čelu vojske koju je, po carevom emeru, sakupljao i ponosno vodio u ratu, i štitio raju od zulumćara - u miru. Hasan-beg je izlazio na dvoboj svakom ko bi se usudio izazvati slabijeg. Njega nije smio niko. Mnogi Crnogorci, pa i bahati muslimani, željeli su se dokazati tako što su izazivali na dvoboj starije onemoćale begove, age, pa i paše, ili bi se

okomili na nevješta mladića koji bi htio oženiti mladu gizdavu djevojku. Nemoćni i ničim izazvani dolazili bi Ahmet-begu Begoviću da traže pomoć, a Ahmet-beg bi naredio da se nahrane i odmore, i poslao bi ih nazad otkud su i došli.

Ahmet-beg bi pozvao sina i rekao kratko:

- Hasane, sine, otpani sutra do Zatona. Stiže mi haber da se neki pezdevenak iz Mojkovca osilio i namjerio na nejač. Nakastio, bilmez, da otme isprošenu đevojku za Zejnil-aginog sina, Mustafu, iz Radulića.

Hasan-begu nije trebalo dvaput reći.

Ne znajući za Ahmet-begov emanet Hasan-begu, nesretni Mustafa bi izašao na mejdan, siguran da će mu glava pasti u prašinu pod noge zulumćara, ali nije mogao i nije smio odustati, povući se, jer je obraz u tim vremenima bio mnogo važniji od glave, a život bez obraza teži od planine Bjelasice.

U tom trenu bi se pojavio Hasan-beg na svom đogatu, opremljen za boja. Sablja mu je blještala na suncu, a visoko podignuti kalpak činio ga još višim, još strašnijim. Iz vilica đogata bije para kao iz bakrača sa

šporeta. Na uglovima vilica, gdje su izlazile uzde, kapala je pjena od silnog napora i trke da se stigne na vrijeme. Zastao je đogat podignute glave zabačene unazad i kopao desnom nogom po tvrdoj zemlji sa sasušenom travom.

Tupi udarci kopita potmulo zatutnjaše u glavi zulumćara kad vidje Hasan-bega, krv mu se u žilama zaledi, noge kleknuše, a brada zadrhta. Svo junaštvo mu nestade u tren kao pjena. Prokleo bi dan kad mu je palo na um da uzima tuđu đevojku, ali sada nazad nema kud. Lijevo je duboki Lim, desno strmo brdo, a naprijed Hasan-beg. Može samo da izgubi glavu ili da mu poljubi sablju. Mora se zakleti da više ni Taru ne smije proći na ovu stranu, a kamo li Lim. Tek tada bi ga Hasan-beg pustio da pješke, bos i bez „svijetlog“ oružja ode otkud je i došao. Neki bi se i usudili da stanu na megdan, ali bi mu glava pala u prašinu prije nego bi podigao sablju iznad svoje glave.

Junaštvo Hasan-bega Begovića se nadaleko pročulo i dušmanima zapiralo k’o kost u grlu, pa su među sobom tražili junaka koji bi mu došao glave.

Tako se jednog dana pred Ahmet-begovim čardakom začuo topot kopita. Stigao je glasnik sav u znoju i prašini u konopljanim čakširama, suknenoj košulji i sa šajkačom na glavi. Skide šajkaču, stavi je na grudi, pa ponizno pognu glavu:

- Je'l 'Asan-beg tu?

- A što će ti? – ču se glas iz čardaka.

- Poručio mu je serdar Janko iz Kolašina da mu dođe u neđelju u Ravnu Rijeku il' na mejdan, ako je junak, il' da mu sablju poljubi.

- Poruči ti tome serdaru da u neđelju niko drugi sablju ljubit neće - do njega.

Kad dođe „neđelja" hizmećar Hule izvede krajiškog đogata iz ahara. Silan đogat od osam godina hrže, odskače uvis, baca hizmećara lijevo i desno. Talasasta griva mu je skoro do koljena, kao da mu je pletena pa pušćena, a naprijed ćuba među oči. Kad udari potkovanim kopitom po kaldrmi, vatra sijeva kao iz kremena. Đogat nikom ne davaše da ga oprema, do Hasan-begu. Hasan-beg ga dobro pamučnim čaršafom istimari. Kratka sjajna

dlaka presijavala se kao odsjaj sunca na mirnoj vodi Jeftovine u Limu. Hasan-beg mu nabaci preko leđa prekrivač od kineske svile sa čvorovima i resama do ispod koljena, a na njega brusansko sedlo sedefom prekriveno. Zateže mu svilene kolane da nisu ni tijesni ni hlabavi. Stavi mu uzde u vilice. Potapša ga po sapima i pope se na čardak u svoje odaje da sebe odjene za mejdana.

Hasan-beg skide fes medžediju zakićen bisernim granama, poravna mu uvrnuti pušćul i odloži ga na raf. Navuče košulju od zelene svile, preko nje štitnike od pletene strune i svilenu đečermu.

Hasan-begova sablja (rekonstrukcija)

Obuče čohano odijelo šiveno u Uskuplje i bijele čakšire sa gajtanima niz noge protkanim zlatnim nitima, te opasa čeperak široki silahluk od jagnjeće kože. Smireno, kao da se za svatove sprema, lijevom rukom zadjenu za silahluk kuburu kremenjaču okovanu srebrom i biserjem na desnu stranu, a desnom rukom sablju damaskliju sa oštricom od ljutog čelika, trideset i dva puta prekovanu, na lijevu stranu. Balčak joj je od rezbarenog srebra, a korice sedefom pokrivene. Ogrnu se vezenom dolamom sa gajtanima do obadvije šake i na glavu stavi kalpak sa čelenkom.

Hasan-beg majci i ocu Ahmet-begu poljubi ruku i od njih zatraži halaluk. Iz majčinog krila uze sinove, Kahrimana i Osmana, stavi ih na krilo i pomilova po kosi. Hasan-begovicu je samo pogledao ispod oka kao da joj predaje djecu u amanet:

„Vjerna ljubo, čuvaj nam djecu i obraz.“

Odjevena u bijeli, crvenom svilom vezeni kaftan, na kojem su se caklile niske od elmaza i bisera, skrštenih ruku na prsima i oborenog pogleda, Hasan-begovica

je po prvi put treptila od zebnje za svojim Begom. Bila bi sramota da mu priđe, zagrli, poljubi, a umire od želje.

Hasan-beg uze uzde u lijevu ruku, te uzjaha u sedlo jednim skokom. Đogat se prope na zadnje noge i jurnu niz livade ka rasovskoj džadi koja ide svuda i od svuda joj se može doći. Izgubiše se u bungiji koju je azgin đogat za sobom dizao. Djeca su bježala sa džade, ljudi ulazili u bašče i avlije, nadničari podizali pogled da vide junaka i konja koji tresu zemlju pod sobom i zaglušuju huku Lima dok se lomi o krševe. Beg je jurio u novi izazov, u novi boj. Srce mu je lupalo od vrele krvi. Jedva je čekao da prođe Akovu i Ribarevine i stigne na Ravnu Rijeku. Brod na Sućesci, kuda je konj gazio Lim, učinje mu se kao duboko plavo more, nikad ga preć’. Đogat je grudima razbijao brzice i lomio kamenje pod vodom. Činilo se da iskre iskaču iz vode. Hitao je ka drugoj obali i željan pravoga boja, jednako kao i jahač na njegovim plećima.

Sjatilo se na Ravnu Rijeku i staro i mlado, i muško i žensko, čini se, cijeli Bihor i sve oko Tare i Morače. Skupili se i „Turci“ i Đauri kao da niko kući ostao nije. Do-

trčali Đauri da se obraduju Hasan-begovoj odrubljenoj glavi na ledini, a „Turci“ da vide silnog Hasan-bega i njegovog čuvenog đogata.

Serdar Janko šeta na svojoj bedeviji po mejdanu. Krupan, stasit čini se nebo dodiruje. Zategao glavu unazad i mjerka ispod oka raju što se gura naprijed ne bi l’ bolje vidjeli. Napuh’o je pluća ne bi l’ izgledao još visočiji, još silniji. Brkovi mu pali na oba ramena, a vjeđe mu ko dva mačja repa. Na glavi mu crna kapa crnogorska sa crvenim tjemenom sa izvezenim zlatnožutim dvoglavim orlom. Na Janku je odijelo od crnoga sukna. Na prsima mu dva reda toka od kovanoga gvožđa, a između pleteni debeli gajtani od žute kadife. Rukavi mu vise od ramena pored lakta do prstiju na šakama, pa se čini da su mu ruke dva puta deblje no što jesu. Desnom rukom drži balčak sablje sa orlovom glavom, a sablju je spustio preko krila u korice. Bedeviji na glavu stavio kožni oklop spušten do nozdrva sa otvorima samo za za oči i uši. Oko vrata bedevije niska od praporaca koji zvoncaju na svaki njen pokret. Nagizd’o se Đaur koliko je mogao, da zadivi raju i uplaši Bega.

Zanjišta đogat, prope se na zadnje noge, a njegove široke grudi optočene srmom i zlatom zakloniše Hasan-bega Begovića. Raja se razmaknu da propusti junaka. Srce serdarovo zatreperi, bedeviju zaustavi, stisak balčaka sablje mu popusti. Raja utihnu, gavranovi zagraktaše i poletješe uvis. Na licu majke serdareve ugasi se ponositi osmijeh, skrši ruke, žurno se prekrsti. Bogu se zamoli za život svoga sina i milost Hasan-bega. Odjevena u crnu suknenu rašu sa crnom frculom na glavi, učinje se još sitnija i crnja od samih gavranova.

Šetali su junaci ukrug mejdanom, mjerkali se, gledali se u oči ne bi l’ vidjeli nesigurnost u očima onog drugog. Đogat je još frktao od silnog umora. Pjena mu je kapala sa vilica, a znoj sa sapi se isparavao na jutarnjem suncu kao rosa s trave. Mjerkali su se više od pola sahata, pratili kretanje konja, procjenjivali držanje sablje i tijela protivnika, odmjeravali snagu.

Hasan-beg je mirno čekao. Serdar, od silne mržnje i želje da posječe dušmanina, izgubi strpljenje, okrenu bedeviju i sruči se na Hasan-bega. Podiže visoko sablju i snažno zamahnu da ga prepolovi odjed-

nom od glave do sjedala. Đogat odskoči udesno, a Beg podiže sablju više glave. Zveket čelika odjeknu Ravnom Rijekom, iskre prsnuše iz hladnog čelika. Na serdarovoj sablji urezaše se zubi od oštrice sablje Hasan-bega, trideset i dva puta prekovane.

Beg u trenu spusti sablju i zamahnu da presječe serdara Janka na pola. Serdar hitro poturi sablju preda se. Ponovo zveket čelika o čelik. Konji razdvojiše junake za novi napad. Zveket sablji, hrzanje konja, topot kopita, uzdasi raje, čas jednih, čas drugih odlijegali su dolinom sve do podne. Kako se borba vodila i junaci pomjerali, tako je i raja išla za njima. Zagaziše u malu rječicu Bistricu. Potkovana kopita su klizila po krupnom kamenju. Konji posrnuše. Kapala je krv sa ranjenih junaka, kapala je sa vrhova sablji, kapala je sa konjskih trbuha. Tekla je rijeka krvava od junaka i mutna od konjskih kopita.

Ukrštenih sablji, balčak do balčaka, konj do konja, junak do junaka, napetih mišića kao strune od gusala zastali bi za tren, licem u lice, gledali se oči u oči. Oči su im sijevale kao šimšik pred oluju. Zakleo bi se da im grmi iz očiju. Da li su

mrzeli jedan drugog ili su se poštovali, ne umijem vam reći. Lica su im bila tvrda kao kamen, znoj točio sa brkova niz bradu. Kapu sa krstom je u krug obrtala rijeka, nizvodno nosila, a gologlavom đaurinu se, pri svakom zamahu, k'o snop žita, kosa niz leđa rasula.

Kad se razmakoše, serdar snažno povuče sablju ispred sebe i pokida Begove štitnike na grudima. Zabolje Hasan-bega posječena đovda, al' još više pokidani štitnici, časni peškeš od bujuk vezira iz Stambola. Sve mu je mog'o halalit, al' ovo nikako.

Odjaha Hasan-beg, ljut k'o ris, nazad na mejdan. Para mu, čini se, šišti iz nozdrva. Đogat osjeti da je njegov jahač hazur. Potjeraše konje jedan na drugoga u punome trku, a kad se sastadoše sa podignutim sabljama, đogat hitro kleknu na koljena. Serdarova sablja fijuknu kroz vazduh u prazno, a Beg snažno zamahnu i posječe ga ispod pazuha preko rebara. Pade sablja u zelenu travu, odskoči bedevija i zbaci junaka pred majčine noge. Zaječa serdar, krv se proli po mejdanu, gavranovi zagkraktaše, vrisnu Jankova majka:

„Silni Beže, u noge te ljubim,
preklinjem te i Bogom i majkom
ne tuli mi ognjište bez vode,
ne pali mi kuće bez ugarka,
ne cvijeli ostarjelu majku,
ne ubij mi sina jedihnika.”

Hasan-beg se majci primakao.

„Poslušaj me, ostarjela majko.
Nisam željan ja krvi ničije,
a najmanje tvog oholog sina.
Danas ti ga na peškeš darivam.
Pašče veži za tvrdog sindžira,
nek ne laje na nejač bihorsku.
Jemin činim pred ovim svijetom,
ako opet on kavgu zaturi,
ja ću njemu glavu odrubiti.”

Zahrza đogat, prope se na zadnje noge i okrenu niz Lim ka Rasovu.

Haber ode vladiki na cetinjske dvore, Bihorom se radost raširila. Proniješe Lim. Tara i Morača haber po dunjaluku. Primiri se Crna Gora.

Zašiljiše pera pjesnici, zategnuše strune guslari. A tamo gdje su gusle tu je i Zejnil-beg Begović, paraunuk mula Begana, Hasan-begovog rođenog brata. Uz

zimske posjetke u Rasovu, Zejnil-beg bi, zabačene glave i iz punog grla opjevavao boj, konje i junake, pjevao o junaštvu bega Hasan-bega:

...

U jednoga vjeđe k’o repovi,
U drugoga kao pijavice,
U jednoga sedlo od sedefa,
U drugoga srmom okovano,
U jednoga silah od konoplje,
U drugoga od kože jagnjeće,
U jednoga sablja damasklija,
U drugoga rusijska hedija,
U Hasana mjesec i zvijezda,
A u Janka krst i tamjan viru,
Bože, čuda u Ravnu rijeku,
K’o da su se vojske sudarile ...
. . .

* * *

Mnogo godina kasnije, kada mu se iznenada razbolje sin Kahriman i preseli na Ahiret, Hasan-beg uze od baba Ahmet-bega musade te sagradi čardak pod Topolom. Tek što je zakopao temelje, Hasan-beg primi glasnika iz Stambola koju mu

uruči berat od sultana Abdulmedžida[5]. To je bio znak zrelosti, ali i odanosti i velikih obaveza prema sultanskom dvoru.

Sa prvim ugrađenim kamenom u temelje čardaka, Hasan-beg posadi jedan orah na Topolu ispod puta koji vodi poviše temelja da mu mjeri čardaku vrijeme.

Čardak je odolijevao vremenima i ostao netaknut sve do dana kada se Bega, naš otac, vratio u njega poslije izbjeglištva iz Bijelog Polja, uzdajući se u njegove debele i čvrste kamene zidine.

Do tada je i Hasan-begov orah porastao i raširio krošnju, činilo se do neba. Ko je umio čitati, mogao je na njemu pročitati vrijeme od sto i više godina od kada je posađen.

5 Sultan Abdulmedžid je vladao Osmanskim carstvom od 1839. do 1861. god.

ŽENIDBA OSMAN-BEGA BEGOVIĆA

Rastao je Osman kao i orah više čardaka. Njegov babo, Hasan-beg ga je učio jahanju, sablji, topuzu i boju. Ali Osman-beg je više volio dobru knjigu od junačke sablje. Zanimao se više za carske kanune[6], za adalet[7] i sijaset[8]. Volio je učiti o ratovima, o administraciji, o carstvu. Iako je imao velike čifčiluke u Krajinovićima u okolini Sjenice, obilazio ih je rijetko. Malo zato što ga zemlja nije mnogo zanimala, a malo zato što je valjalo prolaziti kroz Đalovića klisuru gdje je, sa slabljenjem Osmanskog carstva, bilo sve više pljački i napada na prolaznike i karavane.

Kako je koji potomak nasljeđivao sablju, čardak, posjede u Rasovu i čifčiluke u Krajinovićima na Pešteri i Bihoru, tako je nasljeđivao i titulu bega.

Jednog dana Osman-beg Begović je sjedio na minderu u sobi na trećem boju čardaka kad iznenada zahrza dorat pod pendžerom. Hizmećari uvedoše glasnika, umornog od dugog jahanja. Sa pognutom glavom objema rukama pruži begu svitak uvezan crve-

6 zakon
7 sudstvo
8 politika

nom trakom od svile. Osman-beg mirno odmota svitak i pogledom uhvati na ćahatu ono što je dugo čekao: berat sa pečatom sultana Abdulaziza[9]. To je Osman-begu bio sultanov dar za odanost i izvršavanje obaveza prema njemu.

- Nahranite i napojite glasnika i konja. – mirno je zapovijedio Osman-beg.

Obaveze prema sultanu Abdulazizu je redovno izvršavao i u porezu i u vojsci i time pokazivao svoju odanost i njemu i carstvu. A carstvo koje je već bilo prilično načeto ratovima i unutarnjim problemima, sve je manje tražilo vojske i odanosti, a sve više zlata i dukata. Tako se, u to vrijeme, ugled begova uzdizao iznad ugleda sultanskog.

Riješi Hasan-beg da oženi sina jedihnika Osman-bega te mu poče tražiti đevojku od roda dobroga. Sa svih strana su stizale ponude za đevojke, vile vilovite, iz uglednih begovskih porodica. Za svaku su mu govorili: "Ljepote joj i amela nadaleko nema".

Hasan-beg mu isprosi prelijepu đevojku Zadu iz ugledne porodice Dizdarević iz

9 Sultan Abdulaziz je vladao Osmanskim carstvom od 1861. do 1876. god.

Holuja. U kaftanu od crvene kadife vezenu zlatnim klobodanom, Zada je ličila na divlju ružicu, čija se ljepota uz gusle pjevala:

Zadvorjela đulizara Zada,
Od Holuja od roda ponosna,
Na prsi joj zlatne petolirke,
Malo niže đerdan od merdžana,
Ispod njega lanac ćehlibara,
Do učkura niske od bisera,
Oko pasa srmali kolani,
A na njima edžel sa zumrutom,
U kosi joj grana od elmaza,
Na šamiji zlatne mahmudije,
U ušima sitne urubije,
Na rukama deset belenzuka,
Dvije zmije sa rubin kamenjem.
Pod duvakom neva Osman-bega,
Zasijala k'o sa Gaja sunce,
Obasjala rasovske livade,
Obradova majku svoga bega.

Pukoše puške na sred Rasova ravnog, puče glas po Limskoj Dolini, zaigraše konji. Oženi se Osman-beg.

U čardak se sabraše age s begovima, imami s časnim kadijama. Bije bubanj, odliježe svirka zurli i darbuka, do Akova ih prenosi rasovska dolina.

Na čardaku Hasan-begovica Bogu dovu čini:

„Blagoš mene danas dovijeka
dovedosmo ropče odabrano,
koja će nam gospočad rađati,
da se majka u dobru ponosi,
da se dičim zambacima svojim.
Bujrum, vilo, nevjestice draga,
Moja šćeri danas dovijeka!”

Osman-beg je babovu sablju damaskliju, trideset i dva puta prekovanu, okačio na zid između dva pendžera na trećem boju čardaka, zlu ne trebalo. Više nikada u boj išao nije, niti je imao rašta. Vremena bojeva su prošla, a i Osman-beg se klonio bitaka. On je tu sablju opasivao samo za neke posebne prilike i događaje, jer je već bilo prošlo vrijeme sablji, a došlo vrijeme pušaka i ljevora.

Vrijeme je proticalo kao i duboki Lim: sporo i nezadrživo. Dizdarevka Zade-hanuma Osman-begu rodi kćerku Nuru i sinove Dželila i Hasana.

BOL DŽELIL-BEGA BEGOVIĆA

Dželil (naš djed) je rastao k’o iz vode, krupnjao je kao onaj orah više čardaka.

Kad mu je došlo vrijeme za ženidbu, kao što je u to vrijeme bio lijepi adet, roditelji su sinu birali neku lijepu đevojku, od nama, glasa i roda odabranog.

Na daleko čuvena po svojoj mudrosti i ljepoti, bila je Lala, najstarija kćer Ahmet-bega Hajdarpašića i Džemila-hanume Bučan-Hajdarpašić iz Dubova, koji su pored nje imali još sina Huzeira, te kćeri Huzeru i Šefku.

Ahmet-beg Hajdarpašić je bio potomak čuvenog Hajdar-paše koji je bio drugi po redu paša u Bihoru[10] (poslije Sahil-paše) kome je bio ustupljen čitav Bihor u posjed. Imao je svoje kule u Radulićima, Loznoj, Bistrici i Vrševu, iz kojih je upravljao tim djelovima Bihora.

Pričalo se da je proscima otac lijepe Džemile Bučan iz Gubavča, poručio da mu za kćer dovedu sedlenika konja, azgina što ga nema cijela limska dolina.

Povedoše svatovi vranca sedlenika čija

10 “Paše i Begovi Bihora”, Hakija Avdić (2013.)

se glava iznad leđa koliko pola čovjeka izdizala. Griva mu je do nogu padala. Crna dlaka mu se kao srebro na suncu sijala. Pozvaše dva najjača svata da prihvate konja. Priđoše kršni momci, uzeše vranca za uzde. Koliko je vranac azgin i silan bio, prope se na zadnje noge i obojicu ih od zemlje u vis podiže.

Četvorica priskočiše i prihvatiše vranca da nevjesta uzjaše.

- Pušćite je, sama će ona. Ne bi bila moja šćer ako bi joj ko pomogao da uzjaše i umiri konja! Ne bojte se! - viknu svatovima nevjestin babo.

Džemila uzjaha vranca, kao perce lahka, preuze dizgine i umiri ga kao da je poslušno jagnje. Kažu da joj je lice bilo bijelo kao duvar, a koža tanka i nježna da si mogao vidjeti vodu kako joj niz grlo teče.

Do Osman-bega je došao haber o đevojci Lali od takvih roditelja: oca Ahmet-bega Hajdarpašića i majke Džemila-hanume Bučan-Hajdarpašić. Onako kako adeti nalažu, sa nekoliko uglednih Begovića, Osman-beg je otišao Ahmet-begu u Dubovo te isprosi Lalu za svog sina Dželila. Uskoro se spremiše svatovi.

U iščekivanju svatova iz Dubova, tog dana je na Bogazu bilo svijeta k'o na mahšerskom danu. Iz Bijelog Polja i okolnih mjesta, nagrnuli su znatiželjnici da vide i agar svatove i agar nevjestu. Od Boljhanine sve do Osman-begovog čardaka čuli su se pucnji pušaka karabinki, odlijegala je cijela Limska dolina. Niz Bogaz su u koloni jezdili svatovi na rasnim konjima, na čijim su grivama visile kićanke i vezene mahrame, a ispod sedla i jahača šarenile se tkane sedžade i prekrivači od crvene čohe.

Od Dubova do Rasova nevjestu Lalu Hajdarpašić (našu bijaču) proniješe na tehterivanu od mlade tisovine, ukrašenom perzijskom svilom, niz koju su visili gajtani od srmali klobodana, a na vrhu se sijali mjesec i zvijezda, zlatom okovani. Nevjesta nogom kroči i poljubi prag čardaka svekra Osman-bega Begovića. U bašči zamirisaše behari medunaka, bjelošljiva, šeftelija i krušaka begarki, prhnuše latice na nevjestin duvak ispod kog joj je izvirivalo bejazli lice.

Berat sultan Abdulhamida II[11] koji je primio na čardaku, u ova vremena bio je

11 Abdulhamid II je vladao Osmanskim carstvom od 1876. do 1909. god..

više simbol nekadašnjeg moćnog carstva, nego obavezivanja begova na vjernost i skupljanje vojske i poreza.

Sablja damasklija, trideset i dva puta prekovana, koju je Dželil-beg naslijedio od svog djeda, silnog Hasan-bega, visila je na zidu između pendžera na trećem boju čardaka. Ta sablja više nije bila u službi sultana već samo za sjećanje na svijetle dane i Hasan-bega Begovića i Osmanskog carstva.

Godinu dana nakom udaje, Dželil-begovica rodi kćer Džemilu, a zatim sinove Osmana i Husna. Bogatstvo Osman-begovog čardaka se uvećalo Dželil-begovim evladom. No, sreća im ne potraja dugo.

Život ljudski je u to vrijeme bio jeftiniji od života brava. Bolesti su harale, lijeka nije bilo. Bolest nije birala ni mlada ni stara, ni siromaha ni bogata, a lijeka tada nije bilo. Naviknuti na smrt više nego na život, Dželil-begovica je stisnula srce i suze kada joj je kćerka Džemila umrla u desetoj, a sin Osman u četvrtoj godini života od španjolske bolesti koja je tada redom harala. Nijesu se stigli naživjeti, a majka ih se nije stigla nagledati. Dželil-begovici je

ostao samo Husno, naš otac, njen očinji vid, kao jedina neprekinuta nit života od Hasan-bega Begovića, pa sve do njega. Loza Hasan-bega je već treće koljeno visila o koncu produžavajući se sa samo po jednim muškim nasljednikom.

„Eh, jadni svijetu, šta insanu deverata preko glave prođe!" – uzdahnuo bi naš Bega kada bi nam pričao o ovim događajima.

Odbljesak sunca na Dželil-begovom nišan-tašu, zaraslog u travi, otvori novu stranicu prošlosti kao živu ranu. Sjeća se naš Bega da ga je babo, kao četvorogodišnjaka držao na krilu i pričao mu hićaje i događaje iz prošlosti. Svega ostalog se sjećao samo iz priča njegove majke, Dželil-begovice ili drugih Begovića koji su pamtili to vrijeme.

Osmansko carstvo je propadalo i Crna Gora je ušla preko Lima 1912. god. Osmanlije su se povukle sa tih prostora, a za njima su ostali begovi i age na milost i nemilost novoj vlasti. Zabavljeno samim sobom, Carstvo nije imalo ni vakta ni volje da povuče za sobom muslimane, da ih organizuje, niti da ih čuva. Tako su i begovi ostali na nečare, bez zaštite, bez snage i bez nade.

Posebno je bilo stravično kada je počeo Prvi svjetski rat 2014. god. Naš otac je tada imao četiri godine. Ohrabreni crnogorskom vlašću, tada su mnoge pljačkaške horde krstarile Bihorom i pljačkale muslimane. Prebijali ih da im uzmu zlato, a prebijali su ih i kada zlata više nema. Posebno su bili nakrvljani kada bi došli u begovsku kuću. Nisu ih ubijali već prebijali do smrti.

Jednog dana horda tih pijanih, bradatih stvorenja sjatila se oko Dželil-begovog čardaka. Pucali su, halakali, zvali su Dželil-bega da izađe. Iz opkoljenog čardaka ni ptica nije mogla umaći. Dželil-beg nije imao kud. Sišao je niz basamake i polahko i mirno, kao da prima carski berat, izašao je na okovana vrata. Mislio je da je bolje da izađe on, nego da mu pršte roblje. Nije ga bilo strah umrijeti, strah ga je bilo da ne umre bez imana i bez dostojanstva. Strah ga je bilo da mu pogan ne udari na čast. Strah ga je bilo za svoga jedihnika Husna koji je tek naučio da se bori drvenom sabljom i da vrti drveni derviš. Strah ga je bilo da mu se ognjište ne ugasi.

- Ha, crni Bože! Dođe l' tvoja crna minuta. Đe ti je sad sultan da te brani? Ha! – rikale su pijane spodobe.

- Ha, ha, ha, ha! – cerekali su se.

Zveckale su kame, škrgutali krezavi zubi. Od ibreta su na Topoli ptice utihnule, krave u štali umukle. Maloljetni Husno je vrišteći držao majku za skute. Dželil-begovica je kršila ruke, tiho jecala i pokrivala mu uplašene oči. Četvorogodišnji dječačić se grčevito stiskao uz majku i ručicama vukao za dimije. Njegov vrisak, majčin strah za njegov život i jeka Topole, utapali su se obližnji gaj.

Bez milosti Dželil-bega svezaše konopcima za orah.

- Daj, Beže, zlato!

Tupi udarci po tijelu, kolcima izvaljenim iz ograde, Dželil-begu nisu zadavali bol tijelu već njegovoj duši.

Zlato je tada spašavalo domaćinu i ostalim ukućanima samo glavu, a poganima hranilo životinjsku pohlepu i glad za tuđim hakom, tuđom snagom i nafakom. Iz skrivenog dolapa, zazidanog u duvaru čardaka, na zapovijed Dželil-begovice, hizmećar Hule iznese zlato i ponudi u zamjenu za Begov život.

Sa zlatom u bisagama, buljukom krava ispred sebe i crn-crnim obrazom, gomila bezdušnika ode niz put ka džadi. Dželil-beg osta privezan za orah sa bolnom spoznajom da je vrijeme nereda i neljudi došlo, prebzo da bi se čovjek u tome snašao i zaštitio. Slomljenog Dželil-bega odniješe na dušeke, previše mu rane. Osjeti silno olakšanje kad shvati da mu nisu dirali ni ženu ni sina. Ovog puta dušmanska pohlepa i pljačka su bili jači od žeđi za krvlju i iživljavanja nad nejači. A šta će biti sljedeći put?

I opet su došli drugi, drugačijih odijela, drugačijeg oružja i brada al' jednako pijani, jednako krezavi i jednako pohlepni. Digli su iz postelje polomljenog Dželil--bega i vukli niz basamake.

- Gdje ti je zlato, Beže!?

Dželil-beg se nije mogao ni pomjeriti ni progovoriti.

- Pušćite ga! Reći ću vam đe je zlato! – kriknu Dželil-begovica.

Zastadoše! Pogledaše se i pustiše Dželil-bega.

- Eto vam ga ispod ognjišta, prokleti bili k'o što jeste.

Iskopaše zlato ispod ognjišta i odoše.

A šta sada? Zlata više nema, a doći će ih još. Ko će ih tada ubijediti da zlata više nema. U čardak se uvukla strepnja i stah. Kako se odbraniti od stalnih nadolazećih hordi u zemlji bezakonja. Tada su muslimani bili ne samo nezaštićeni, već su proglašeni legitimnom metom, kao divljač izvan lovostaja. Valjalo je sklanjati muške glave na sigurno dok ovo nevrijeme ne prođe, ako prođe. Begovi i age su se sklanjali kod bratučeda i prijatelja po Pešteri i na Kosovu. Tako su jedne noći hizmećari krišom prenijeli teško povrijeđenog Dželil-bega u kuću rođaka hadži--Ibrahim ef. Franca i njegove sestre Aiša--hanume u Francosku mahalu. Aiša-hanuma je bila jedna omalehna žena, pogurena i rođenjem obilježena modrim izraslinama na licu koje su ličile na grozd crvenog grožđa, ali je, zbog svoje mudrosti i ibadeta, bila cijenjena kao velika hanuma i muminka. Ona i Ibrahim-efendija su imali jednu kućicu sa druge strane Rijeke (tako je ime rasovskoj rječici) i živjeli su sa sestričinom Dževom i njenom majkom. Dževa je bila siroče, bez oca, pa su majku joj i nju prihvatili i njivili daidža Ibrahim ef. i tetka Aiša hanuma. Sa njima je živio i najamnik, maloumni Mujo, koji je kao

pravoslavac primio islam i našao utočite u kući Ibrahima ef. France.

I pored svojih nevolja, Ibrahim ef. je svojski krišom prihvatio rođaka Dželil-bega, koga su krišom njegovale bratučede Aiša-hanuma i njena sestričina Dževa. Maloumni Mujo je krijući donio vruću sirovu kožu od tek zaklane ovce u koju su bratučede uvile onako modrog i po cijelom tijelu izubijanog Dželil-bega. Smjenjujući se u hizmetu oko bolesnika, koji danima nije dolazio svijesti, danonoćno su bdjele nad njegovom posteljom. Poslije dva mjeseca od ranjavanja, od teških povreda, jedne je noći, uz izučeni Jasin, poput nedužnog i ponosnog jelena, na prsima svojih dobrotvorki, Dželil-beg nečujno preseli na Ahiret.

Ponovo je smrt ušla u Dželil-begov čardak. Dželil-begovica je ostala sama da brine o Husnu, svom jedihniku i jedinoj nadi da se loza Hasan-bega, Osman-bega i Dželil-bega ne zatre.

Dželil-begovica je noću sa čardaka iza zara, kroz gustu tminu i od suza zamagljene oči gledala ka džadi i kraju njihovog

imanja, gdje im se nalazilo mezarje i u tišini učila Jasin i Fatihu. Tamo je, u mezaru, ležao njen voljeni Dželil-beg.

Nakon nekoliko pljački, na čardaku nije više ostalo ništa vrijedno. No, ponovo je naišla londža i ponovo su tražili pare i zlato. Zlata više nije bilo. Stoku su odveli i perad odnijeli. Dželil-begovica se tresla od straha. Da je imala i koliko trun, dala bi ga.

- Daj, bulo, zlato! – urlikali su razjareni krvoloci.

- Sve su nam odnijeli, nema više, kunem se Bogom!

Jedan je zlikovac zgrabio Husna u naručje i prinio mu kamu pod grlo. Dželil-begovici se sruši svijet. Topola joj se navali na pleća, kolje od ograde zabi joj se u lubinu, čemer joj se sruči niz grlo. Donese Šehade i prouči suru Ihlas:

„Allahum!“ – tiho izusti Dželil-begovica i prepusti i sebe i Husna Allahovoj milosti. Dalje nije mogla ništa, činilo se.

- Daj, bulo, zlato ili ću ti dijete prepolovit na dvoje!! - prijetio je pijana bradata životinja.

- Daj, bulo, zlato, ako ti je sin mio! – kreveljio se bradonja i unosio žute žvale, pune truhlog zadaha u hanumino bijelo lice.

Bradonja je urlao, a ona je skrštenih ruku nemoćna nepomično stajala.

I kad Allah da pomoć i snagu, niko joj se ne može oduprijeti niti uteći. On je daje na Sebi svojstven način, iznenada i potpuno. Ne onako kako bi sami željeli, već kako On to odredi. Iznenada se Dželil-begovica prenu kao iz sna. Baci se svom snagom naprijed, očajnički otrgnu sina iz ruku bradonje i u dva koraka, kao preplašena srna, snažno odskoči. Vidjela je jednog oficira u čistoj, urednoj uniformi. Činilo se da je on bio njihov komandant. Stajao je po strani ispod onog oraha niže puta.

- Da si mi pobogu brat, ako treba da se dijete kolje, zakolji ga ti! Ne daj ovoj pogani da mi okalja dijete! - kriknula je bolno očajna majka i utrpala mu svog sina u naručje.

Taj krik Dželil-begovice je, kako samo Allah može da uredi, ipak odledio i raznježio okamenjeno srce kapetana Radovića. Izvadio je britvu iz džepa i lagahno je otvorio:

- Da si i ti meni pobogu sestra. - rekao je gotovo svečano. Odrezao je pramen Husnove kose te stavio u novčanik.

Kapetan Radović je napisao zapovijed na parčetu papira koju će Dželil-begovica pokazati svakom ko naiđe. U zapovijedi je stajalo da Dželil-begov čardak više niko ne smije uznemiravati. I tako je i bilo. Dželil-begov čardak je pretekao.

Kapetan Radović je, nakon rata dugo, do svoje smrti, navraćao u Rasovo. Uvijek je Husna smatrao kumom i tako ga je zvao.

Ovaj se zločin desio u očevom djetinjstvu kada je počeo Prvi svjetski rat. Kada je odmakao Drugi svjetski rat, očev sin i naš polubrat Fahrudin, imao je četiri godine. Taman toliko je imao i naš otac kada je ubijen njegov otac, naš djed Dželil-beg.

HUSNI-BEGOVE RANE

Husno je rastao kao iz vode, krupnjao je kao onaj orah više čardaka, niže puta. Majka, Dželil-begovica, vedela mu je i pazila ga kao malo vode na dlanu. Njenog sina jedihnika, uzdanicu njenog Dželil-bega, posljednjeg muškog potomka Hasan-bega. Majka ga je mogla naučiti samo lijepom edebijatu, a stari Begovići iz drugih čardaka su pazili na njega, koji je rano ostao bez oca, kao na svoje dijete. Stoga se on najviše i družio sa njima: sa Derviš-begom, Pašobegom, Ethem-begom, Mustaj-begom, Ahmet-begom i drugima. Oni su ga učili lovu, razgovoru, mudrosti. Od njih je učio i naučio o precima, o carevima, o bitkama i radostima. Od njih je naučio i hićaje i kako da upravlja posjedima. Družio se sa begovskim porodicama Ćorovića i Hajdarpašića koji su mu bili daidže, bratučedi, tetkići. Oni ga nisu gledali kao dijete već kao mladog bega. Husno je izrastao u stasitog, lijepog mladića crnih očiju, crne talasaste kose. Izrastao je u uglednog bega, Husni-bega.

Vrijeme se okretalo kao točak niz brdo. Carstvo je propalo, a na njegovim ruševinama se gradilo kraljevstvo koje nije ni carsko ni begovsko. Kraljevstvo, čiji je prvi i najvažniji zadatak bio da utre, da satre sve što je carsko i osmansko. Ne samo da se satre nego da se i zaboravi kao da nikad nije ni bilo. Tako su odmah udarili na begove i njihove posjede. Kralj Aleksandar je donio zakon o agrarnoj reformi (čitaj: zakon o legitimnoj pljački). Po tom zakonu oduzeta je sva begovska zemlja koju su obrađivale čifčije i dodijeljena onima koji su je obrađivali. To vam je, da prevedem, kao kada bi sada donijeli zakon da svi avioni pripadnu pilotima koji pilotiraju za platu. To nije bilo ništa drugo nego pljačka begovske zemlje. Čifčije su, ni krivi ni dužni, odjednom postali bogataši. A čifčije su uglavnom bili pravoslavci, rijetko muslimani.

Tako su Begu (našem ocu), još dok je bio dijete, oduzeti svi posjedi u Krajinovićima na padinama Pešteri i podijeljeni čifčijama. Ni Bega, ni iko drugi, tu nije mogao ništa učiniti. Nova „pravda“ je stizala, pravda za jedne, a propast za druge.

„Eh, jadni svijetu.“ - često bi nam rekao Bega.

Tako su našem ocu ostali samo Hasan-begova sablja, čardak, posjedi u Rasovu i orah više čardaka, ispod puta.

Stasao je Husni-beg za ženidbu. Vakat je bio da se loza Hasan-bega i Dželil-bega oživi, nastavi, da se razvije kao cvijet u pustinji iz sjemena duboko zakopanog u pijesku koje čeka neki bolji vakat, nekoliko kapi kiše. A kad procvjeta, procvjeta raskošno, prepuno lijepih boja i slatkog nektara.

Husni-beg je bio stasit i imućan. Skroman i čestit. Mnoge su ga djevojke priželjkivale i njegovo ime u svoje pjesme uplitale.

- Koju bi goj djevojku u bjelopoljskom kraju Husni-beg prstom ponišanio, dali bi mu je. - govorili su ljudi.

- Sine, Husno, ne ponesi se u begstvu i imetku svome. Ne ponizi muhtačnog, ne uvrijedi žalosnog i nahrani nevoljnog. Nikad musafiru ne uskrati konak, ne hataj za tuđ mal, moga ti haka. Allah sve vidi, iskušava nas imetkom, pa danas imamo, sutra nemamo. Obraduj siromaha, samo Allah zna ko na koju deredžu more spanut i ko ti more u vijeku valjat.

Majka Husni-begu isprosi prelijepu djevojku od Dlakića, uglednog bjelopoljskog plemena. Dovedoše nevjestu Zumu iz Bijelog Polja oko stotinu svatova, uglednih Begovića, komšija i prijatelja. Nevjesta je bila lijepa, k'o jabukov behar, nježnog i bijelog lica.

Čardak Begovića je sijao od njene ljepote i vedrine, a šum njenih svilenih katova odlijegao je odajama kuda je hodila. Hod joj je bio lagahan k'o lastavičji let.

Zuma-hanuma unese živost u čardak, napuni ga mladošću i ljepotom. Ponovo se rodi nada, ponovo sreća zasija srećom. Mlada nevjesta je kao leptirica živjela i uživala u životu. Kada novi život stasa u njenoj utrobi, u čardak se na kratko uselilo sunce.

Pukoše puške, konji se rastrčaše na sve strane, glasnici proniješe glas: rodio se Husni-begu sin, Fahrudin.

Sreća je trajala sve do akšama kada se, naslonjene glave na desnu ispruženu ruku, ugasiše oči mlade Zuma-hanume, zagleda-

ne u povoj, u Fahrudinova mala usta, u njegove crne oči, u njegovo bijelo nevino lice. Ne stiže majka ni da ga podoji, ne stiže mu vidjeti osmijeh na licu, ne stiže ga imenom nazvati. Živjela je Zuma-hanuma raskošno, brzo i kratko kao leptirica i umrla je tiho kao leptrica. Kao da je to potpuno prirodno. Ona je rođena samo zato da rodi Fahrudina, da nastavi lozu begova i da umre.

Zastade zemlja, zastidje se noć, umuknu Lim, potrese se Bihor, zaučuše se salavati. Dželil-begovica, okamenjena lica, sa tek rođenim maksumom u naručju dočeka zoru pored pendžera. Ponovo stisnu srce i dušu, okrenu dijete ka mezarju gdje je ležao njen Dželil-beg:

„Allahum! O, Svemogući, Tvoja je volja jača od našeg sabura!“ – tiho izusti Dželil-begovica i prepusti i sebe, i Fahrudina, i njenog Husna Allahovoj milosti. ′

POVRATAK U STVARNOST

Prolomi se grom iz vedra neba, zatrese se čardak, bljesnu šimšik od neba do zemlje, taman tamo u mezarju gdje bijaše sofra begovska. Rasprsnu se slika sofre, obretoše se nišani sa turbanima umjesto begova, a dim da l’ od cigare il’ od groma još bijaše pred Begovim očima na pendžeru.

„Allah, Allah!” – nađe se u čudu Bega.

Ne bijaše mu jasno da l’ je sve ovo samo sanjao otvorenih očiju, bez treptaja, ili su ga prenijela sjećanja i priče starih Begovića. Ne bijaše mu jasno da l’ je to trajalo jedan tren ili sahat-dva. Ruka na koju se nadlaktio bijaše mu utrnula, skoro da je nije osjećao, a sunce bijaše odskočilo podobro. Helbete je dugo sjedio tako na pendžeru, nadlakćen i ukočen s pogledom u prošlost. A opet, otkud da je onaj prvi dim, koji je tek otpuhnuo, još uvijek na pendžeru? Cigara mu je još gorjela u ruci. Pogled mu pade na sahat. Još ne bijaše devet, još ne bješe prošla ona jedna dekika otkako su mu, da l’ misli, da l’ snovi, da l’ šta drugo odlutalo u daleku prošlost svojih predaka.

„Allah, Allah! Elhućmulillah" – prošaputa zbunjeno Bega.

Siđe niz stube na drugi boj. Hizmećarica Fila mu prinese leđen i ibrik te mu posu da omije ruke. Dodade mu peškir da se obriše. Bega, još u čudu, priđe za tek postavljenu sofru i namjesti bezani peškir preko krila. Vrelo jelo se pušilo na sofri. Da je dugo bio na pendžeru, jelo bi se dobro ohladilo. A opet, od čega mu je ruka utrnula i kako je sunce toliko odskočilo. Kao da je neko otrgnuo komad vremena, isjekao traku. Bega se, zamišljen, čudio onom što mu se desilo u snu ili u sjećanju. Nije mogao znati šta je i na šta može ispasti.

- Majko, čuli ti da nešto puče maloprije?

- Ja ne, Bogomi, ništa. A šta to, Husno?

- Ništa, ništa, učinje mi se.

„Na hajir i na dobro, inšallah. Bismillah-i-Rahman-i-Rahim." – prošapta Bega i prelomi rukama vrelu pogaču iz koje izađe oblak vrele pare i zasuzi mu oči.

Uskoro se začu ispred čardaka kašalj Halitage hizmećara, koji je tek stigao iz gaja sa vlakom drva. Nije on kašljao od bolesti ili prehlade. On se tako zakašlje da

se javne da dolazi, kako bi žensko roblje u kući moglo da se pokrije, ako se koja raskomotila, ili joj je palo pero od mahrame sa glave. Takav je bio adet i poštovanje prema drugima. Odmah je stavio drva na drvenu „kozu" i počeo da pili. Ovdje su drva i voda bili najpreči. Bez njih se nije moglo živjeti. A drva je Bog dao koliko hoćeš. Halitaga je boravio u Bijelom Polju kada i Bega, pa su došli zajedno u Rasovo. Dok je istovario i unio stvari u čardak, odmah je otišao u gaj da nasječe drva.

To jutro su svi poranili, prije izlaska sunca, i vratili se iz Bijelog Polja u Rasovo na svoja imanja. Radost im je ispunjavala grudi kao da će prsnuti. Ali, zebnja da im kama još uvijek visi nad glavama se ugnijezdila pod kožu, kao crv koji ne da mira.

Bega se sa majkom i sinom bio sklonio u Bijelo Polje još kada je gorio Bihor uoči zadnjeg Božića. Sva muslimanska sela su bila popaljena i sve što je živo zatečeno krvoloci su pobili na najsvirepiji način. Rasovo nije. Ostalo je netaknuto tog Božića 1943. god. Tada su se mnoge muslimanske porodice sklanjale u Bijelo Polje ili su išle dalje za Rožaje i Peć. I Bega je

odlučio da se skloni sa porodicom u Bijelo Polje dok ne prođe sva ta frtutma. Bijelo Polje su tada držali Italijani, i tu je bila kakva-takva sigurnost od zločinačkih hordi koje su krstarile Bihorom i drugim selima Crne Gore. Krajem aprila 1943., učinilo im se da je opasnost prošla, da su se strasti smirile i narod se polahko počeo vraćati na svoja ognjišta.

Bega i njegovu porodicu je na vratima čardaka dočekao čifčija Pavle. Kada je Bega otišao za Bijelo Polje, on je ostao u prizemlju Begovog čardaka i zakleo se Begu da, dok je on živ, niko mu čardak neće ni pipnuti.

- Poranio si, 'Usno! - rekao mu je iskreno odmahujući glavom.

Pavle je uredno predao Begu čardak i sve stvari na svojem mjestu, te se sa porodicom počeo pakovati.

- A ti, đe se pakuješ, Pavle?

- Ja sam ti sve sačuvao do sada, ali ti neću moći čuvati od sada. 'Airli ti bilo, ali nisi još trebao da dođeš. Ja moram da idem.

Bega nije ozbiljno shvatio ovo upozorenje. Ili možda jeste, ali se ljudi lahko privikavaju na rizik. Pavle je, očigledno, znao šta se Rasovu sprema.

Dani su prolazili, a život se polahko vraćao u čardak. Bega je našao nekoliko nadničara te je počeo sa oranjem i sjetvom. Na njivi ispod čardaka je ozima pšenica, posijana jesenas, već je bila otfrkla. Lijepo je bilo vidjeti veliki zeleni tepih sve do rasovske džade. Na jedini čifčiluk, u Krajinoviće, koji mu je ostao nakon agrarne pljačke, nit je mogao otići, niti je mogao šta uraditi. Trebalo je do Krajinovića proći kroz Đalovića klisuru, a to ni u kom vremenu, a posebno u ovom ratnom, nije bilo pametno. Tu su mogle proći samo dobro naoružane grupe ljudi. No, to i nije bilo toliko važno. Tamo su bile čifčije koji su svakako sijali i obrađivali zemlju radi sebe, a od uroda bi Begu davali desetinu.

Jednog dana Derviš-beg Begović je prolazio džadom ispod Begovog imanja. Bega ga prepoznade po načinu kako je sjedio na konju. Iako star, držao se uspravno i gospodski. Derviš-beg je jahao vranca sedlenika, a za njim je bila Derviš-begovica u kolima sa partom koju su vukla dva konja. I on se vraćao u Rasovo na svoj čardak koji je bio prvi do Strojtanice i crnogorskih kuća. Obradovao se Bega, a Bog zna, je li to na dobro. Da ga zove, neće ga čuti.

Da pošalje hizmećara da ga zove na kahvu, neće htjeti. I Derviš-beg jedva čeka da stigne na svoj vatan.

- Tetkaaa! – začu se djevojački glas pod čardakom.

Čardakom prostruja svježina, miris i ljepota mlade Zinke, kćerke Huzeir-bega Hajdarpašića, Begovog rođenog dajidže. Ona je saznala da se njena tetka Lala, Dželil-begovica, vratila na čardak te je ugrabila prvu priliku da je babo dovede u Rasovo. Voljela je svoju tetku isto kao majku i nije joj mogla duže trpjeti želju.

- Blagoš mene, vilo moja! Hošgeldin, sunce moje koje me danas ogrija! Bujrum, kućo moja! - pohita Dželil-begovica da sretne Zinku, njenu zakletvu. Ona joj je bila mezimica umjesto njene Džemile koja prerano ostavi svoju ucvijeljenu majku.

Izgrliše se i ispitaše za zdravlje i za rod. Zinka zagrli čvrsto i izljubi Fahrudina, prihvati svilene dimije rukama i nasmijana odleprša uza stube da vidi tetkića Husna.

Obradova se Bega silno, ali i silno zabrinu. Želja da se vide je bila velika, ali je vrijeme bilo pogano. Na hajir i na dobro.

KAD ZAVLADA POGAN

U po jedne mučne, crne noći Begu iskoči san. Na lambi, okačenoj na jednoj čiviji na duvaru, bio je dobro uvrnut fitilj pod ćulaf, te je cviljela koliko samo da se vidi kud se hoda, a da ne smeta onima koji spavaju. Bega je zbacio perjani jorgan sa sebe kao da ga pritišće svojom težinom, guši svojim perjem. Znoj mu je kapao sa ruke kao da je tek iz hamama izašao. Obrisao je znoj sa očiju rukavom od spavaće košulje.

- Allah, Allah! Bože na hajir i na dobro! – gotovo prestravljeno je prošaputao.

Prouči sure Felek i Naas, prouči Šehade, te ustade i sjede kraj pendžera. Napolju je bio crni mrak, crnji od zifta. U mraku su mu se ponavljale slike sna kao da nije ni prestao. Odozdo od Njegnjeva, sanjao je, gomilaju se crni oblaci od neba do zemlje. Valjaju se prema Rasovu, a vatrene guje plaze jezike prema rasovskim kućama i čardacima. Trava se suši kao u sred vrelog ljeta, a zemlja cvrči pod oblacima kao u tiganju. Kako koju kuću dohvati plameni jezik, tako plane kao kad se šibica fršne. Dan se obrete usred noći, konac bi mog'o utnut u iglu.

Znoj na Begovom čelu je izvirao i lio se preko gustih crnih veđa na stranu po uglovima očiju od strašnoga sna.

„Na hajir i na dobro, ako Bog da!”

Nije mogao protumačiti san, ali crne slutnje nije mogao odagnati.

„Da se ne ponovi na Rasovo bihorska paljevina prošlog Božića!?” - pitao se Bega.

„Neće, ako Bog da.”- sam je sebe umirivao.

Rukom odmahnu od desnog oka preko glave do lijevog, kao da tjera dosadnu muhu. Sjeti se stradanja svog oca Dželil-bega u prošlom ratu iz priča svoje majke. Strese se od crnih slutnji.

Malo se ponada u dogovor između komšija, pravoslavaca i muslimana u Rasovu da se ne napadaju. Tako je i bilo do te 1943. god. Uglavnom se održavalo nekakvo stanje ni rata ni mira. Kada je cijeli Bihor gorio, Rasovo je bilo sačuvano. Ali, u ratu se ljudske vrijednosti mijenjaju. Nije bitno koliko ko zna, kolio je ko bogat, koliko je ko iz dobre porodice i kakvi su dogovori. Više je važno koliko

ko misli da je jak, a sva snaga mu izlazi kroz cijev puške koja se lako može kupiti za kravu, a još lakše oteti drugima koji nisu na „pravoj” strani. Tada ološ dobija priliku, druga ološ dobije kontrapriliku, a na kraju stradaju nevini koji priliku nikada niti su imali niti tražili.

U to vrijeme su Italijani, koji su držali pod okupacijom Bijelo Polje, angažovali muslimane kao karabinjere i slali ih u patrole po crnogorskim selima, a pravoslavce po muslimanskim selima. To im je bila taktika kako da najlakše zavade narod, gdje će oni dobiti priliku mirotvoraca, „dobrih“ okupatora. Tada su mnogi koji su čitavog života bili na dnu kace, dobili priliku da postanu ono što misle da bi trebali da jesu i da cijelom svijetu pokažu da su oni zapravo „gazde”, te da je toliko prirodno da trebaju da budu slušani i poštovani.

Vrativši se iz Tuzi, Bjelopoljac Mujo Sejmović[12] postade komandir grupi „važnih” karabinjera-muslimana u Bijelom Polju. Okupio je još nekoliko muslimana,

12 Pravo ime i prezime osobe je izmijenjeno zbog njegove rodbine i poznato je autoru.

koji su također željeli da postanu „važni", te su za male pare, a ne za veliku vlast, prihvatili da mu se pridruže.

Dokazivanje snage i „revnosnog" vršenja „otadžbinske" dužnosti prema Italiji i Italijanima je počelo. Te „patriote" su išle po selima i tražili partizane i odmetnike, pretresali pravoslavne kuće i pljačkali. Oni, došli sa strane, nisu razmišljali, niti ih je bila briga, kakvu smutnju i tragediju mogu da uzrokuju narodu. Ako krene loše, oni će se izgubiti, a njihove porodice i kuće su i daleko i na sigurnom. Ako bude dobro, oni su se nakupili tarušina i ostat će svakako tu gdje jesu, imućni i „ugledni". Rasovski muslimani su bili svjesni kud se kolo kreće, ali nisu smjeli ni misliti, a kamo li se suprotstaviti. Mogu začas biti proglašeni komunistima i strijeljani na Popovom prlu ili na Baricama. Vrlo prosto.

Često su za veće akcije silom mobilisali u karabinjere sve koji su imali pušku. U takvu jednu akciju prisilno je mobilisan i Bega. A Bega je bio lovac i uvijek je imao lovačku pušku okačenu na zid. Bio je to za njega udarac ravan smrti. Ali nije bilo druge, morao je da pođe. Došli su i do kuće

bogataša Đorđa Perovića koji je imao dućan u Kahvama. Njega i familiju su „karabinjeri" povezali za plot i pljačka je počela.

Bega je sa gazda Đorđem bio komšija i dobar prijatelj. Stajao po strani i kršeći ruke, sejrio se na ljudskoj pohlepi. Jedan karabinjer je to vidio i zaprijetio mu.

- Šta čekaš?! Nosi! Kad se bide dijelilo doj ćeš prvi na jasle da išteš svoje.

Bega nije imao kud. Otišao je do Đorđeve magaze, uzeo jednu vreću soli i iznio. Vreću je odnio iza plota da se ne vidi i išaretom dao znak Đorđu koji je bio nemoćan, svezan. A vreća soli je tada vrijedila mnogo, dovoljno da se Đorđe kasnije oporavi i nastavi raditi u dućanu. Đorđe mu to nikada nije zaboravio.[13] Nakon toga, Bega je potišten otišao kući i nije ništa mogao, niti smio da kaže majci. Nešto kasnije, Ismail Karahasić[14], jedan od karabinjera dolazi mu kući i dovodi vola.

13 Kada smo se 1956.g iz Rasova selili za Novi Pazar, žene iz kuće gazda Đorđa su naricale: "Joj, đe nam ode naš dobri Usno? Što nas ostaviste vrući prijatelji?"

14 Pravo ime i prezime je izmijenjeno zbog njegove rodbine i poznato je autoru.

- A, Husni-beg!

- Šta je, Ismaile?

- Evo smo dijelili među sobom nafaku, pa tebe zap'o ova' vo.

- Mrš odatle, paščište jedno, dok ti nijesam nagno kerove da te živa iskumbusaju! Nikad se haramom nijesam hranio, niti se tuđim tarušinama oblačio! Makni mi se s praga dok si čitav!!! - bijesno i uvrijeđeno je Bega otjerao „donosioca poklona".

On je takve torušine, kakve je Galib sa družinom pljačkao, dijelio gabeljima kad naiđu sa Bogaza da prose. Kad god nam je Bega pričao o ovim događajima, svaki put bi se uzbudio kao da je ponovo preživljavao te trenutke vlastitog poniženja. Zastao bi, uzdahnuo, prešao rukom preko mustaća i nastavio.

Prošlo je nekoliko dana, a neko od karabinjera iz Tuzi je zapalio kuću Milića Šebeka nakon što mu je istjerao porodicu iz kuće. Rano ujutru, Milić je, revoltiran što mu je kuća izgorjela, došao kod Derviš-bega Begovića pod čardak sa zapaljenim lučem.

- A, Derviše!

- Bujrum, kume! – odazvao se Derviš-beg.

- Nema bujrum, Derviše, no izvedi familiju napolje. Hoću da ti zapalim čardak.

- A ti se, kume, to šališ? – začuđen Derviš-beg se pitao da li dobro razumjede Milića. On za života nikada ni mrava nije zgazio, a kamo li da je bilo šta kome naudio.

- Ne šalim se!! Noćas je moja kuća izgorjela, pa neka s mojom kućom gori i tvoj čardak. Nego izvedi familiju, ili volite tu da izgorite, pa kako hoj.

Derviš-beg nije imao kud, no su se brže bolje pokupili i izašli van. On nije stigao da uzme ni kutiju sa duhanom. Izašli su i gledali kako Milić, sa puškom obješenom o ramenu, pali njihov čardak, smireno k'o da pali pograbljeni korov na njivi. Krov i drveni sprat čardaka su planuli k'o luč, a zatim se sve stropoštalo kroz donje drvene podove.

Kako mu je čardak našeg oca bio najbliže sklonište, Derviš-beg je sa porodicom došao tu, sav jadan skrhan, čemeran.

Onako star i nemoćan, drhtao je kao prut. Nije mogao shvatiti kako mu se život u jednom trenu promijenio. Od imućnog bega koji je živio u izobilju, u sekundi je postao siromah bez igdje ičega. Kad se malo davranisao, Derviš-beg je rakao našem ocu:

- Halali, Husni-beg, mi moramo ići.

- Gdje ćeš, kumim te Bogom! Ostani ovdje! Što je nama Bog dao, to ćeš imat' i ti.

- Ne mogu, Boga mi. Ja ne mogu gledati onu pustinju dolje. Odoh u Korita kod prijatelja, pa dako Allah tamo da nafaku.

Otišao je slomljen niz džadu. Nije htio ni komad hljeba da uzme sa sobom. U čemer mu se sve pretvorilo, kaže.

U Rasovu je primjetno rasla napetost, strah od četnika, od pokolja, od svake noći, od svakog šušnja, od huka sove.

ČEMERNI POSJEDAK

Jednog dana pred akšam, ugledni vjeroučitelj Selman-efendija Dervović, čiji je čardak bio na obali Lima, poslao je svoju hizmećaricu Naziću da zove Bega na posjedak. Njemu se nikako nije išlo. Poče Bega svoju priču koju sam snimio na kaseti:

- Bogomi - rekoh ja – Nazića, ne mogu da ostavljam roblje ode, kaži mu tako!

Ona ode. Ne bi malo, kad je eto ona drugi put. Kaže, on nešto hoće opet sa mnom da vidi. I majka mi, Allah rahmetejle, veli:

– Bogoti, Husno, haj kad te zove! Haj, naljutiće se!

Ja opet neću, ona opet:

– Ma hajde, brate! Bogomi će se naljutit Selman-efendija.

Mi smo mnogo voljeli toga Selman-efendiju. E odoh ja, krenuh, onako kako sam bio, što sam ponešto gledao oko kuće, samo jedne pantole i prsluk na mene je bio. Šta mi je na noge bilo, ne znam.

Bega je pošao ka Selman-efendijinom čardaku koji se nalazio na Kuli više Lima. Jedna noga naprijed, jedna noga nazad. Nije mu se išlo. Ne zna ni zašto. Nije bilo vrijeme posjedaka, nije bilo vrijeme da čovjek ostavlja porodicu samu. Sunce je već dobro zašlo kada je stigao do čardaka. Dan se bio podobro rastegao i tek se poneka lamba vidjela napremase u Nedakuse gdje su i dan i noć stizali ranije nego u Rasovo. Dolje u dubini, ispod samog čardaka, hučao je Lim, nadošao od topljenja proljetnog snijega.

I ja odem tamo kod Selman-efendije, kad on sedaše ovako na minder i pred njime prostrta sofra sa jelom i pićem. Zijafet pravi. Vala ja kad na vrata, on se diže.

- Vala da nisi doš'o, vala više s tobom nikad ne bih ni merhaba.

Diže se, namesti mi mesto. Timka donese čašu, kašiku i viljušku i mene. Nasu mi šerbe, a mene k'o otrov. Ne mogu da zamislim ni jelo ni piće. Hoće'l bit, neće'l bit, rekoh:

- Bogomi ne mogu. Evo ja ću ti pravit društvo, razgovarat ćemo.

Nisu mogli da započnu muhabet, nije išlo. Neka zlokobna atmosfera je bila prisutna. Nisu to bile samo slutnje već atmosfera koja zahvata sve i ostavlja traga na licima. Selman-efendijina žena Timka (Begova bratučeda) je pekla pitu na divanhani i prinosila kahve i jela.

Timka zavika:

– Pa bogoti neka kad ne more.

Rekoh:

- Evo ja ću ti praviti društvo.

U tome, kako sedasmo, razgovarasmo, Timka pitu sa ognjišta izvadila i ponese na jedan avdesluk. To se zvao avdesluk, da se ona pita hladi da nam prinese da se večera, pa ko može. I onu pitu ponese na ona avdesluk, pa utrča:

– Dište se! - kaže - Kukala vi majka, ene hi odozdo goru Begovića kuće, od mula Bega.

- Goru! - kaže - kuće, bežite!

Istrčali su na divanhanu i imali su šta vidjeti. Nebo nad Rasovom je bilo krvavo plameno.

Ja skočih, a on, Allah rahmetejle, mene za ruku. Kaže:

– Jok! Ne boj se, ode neće ništa.

SJENE ZLOSLUTNE

Rasovski behari su obasjavali puni mjesec. Obasjali su i bijele kamene zidove Begovog čardaka. Dželil-begovica nije morala paliti lambu. Taze ošerbećena soba na drugom boju blještala je bjelinom. Sjedila je na minderu pored pendžera naslonjena na kalufli jastuke i tiho učila. Sjenka proški sa džamli pendžera blago joj je klizila po bijeloj šamiji pripučenoj bočankom. Na trećem boju mlada Husni-begovica raspremala je posteljinu.

- Šta je ono, majko, zaboga?! – Zavika Naze-hanuma.

- Šta, snaho, aman ti činim?! – skoči na noge Dželil-begovica.

- Eno, goru neke kuće odozdo! Puca se!

- Allah korusun, snaho. Ne znam Bogomi! More bit nečije sijeno gori. – pokušala je Dželil-begovica da umiri nevjestu, koja je drhtala kao prut.

Dželil-begovica je u trenu shvatila šta dolje gori. Vratiše joj se krvave slike iz prošlog rata: slike umirućeg Dželil-bega, slike paljevine, stradanja, sina Husna kojeg otima iz ruku bradatog koljača. Um joj se zamrači i zaljulja se, svijest joj mrči. Iz dubine majčin-

skog instinkta iskra svijesti planu i natjera se da dođe sebi, da se izvuče iz obamrlosti i tijela i duha. Prihvati se za kalufli jastuk i spusti na šiljte na minderu.

„Šta činiš to, jadna ne bila?“ – prekore samu sebe. – „Sad najviše trebaš ovom roblju, unučetu Fahrudinu, Husnu...”

- Zaklopite sve mandale na vratima i pendžerima dolje! Zovite Halitagu da uđe! Unesite vodu na sprat. - zavika Dželil-begovica.

Neka se jeza odjednom uvuče u sve ćoškove čardaka, pomiješa se sa zrakom, pa ko da im neka teška mutna voda ulazi u pluća i cijelu đovdu, presijeca ih preko trbuha. Svi zamuknuše. Fahrudin se šćućurio u jedan ćošak, pa ne diše. Ne zna šta je, ali osjeća da je nešto strašno i da je najbolje da šuti. Dželil-begovica mu priđe, zagrli ga i pomilova po kosi.

- Oči moje, đe ti je onaj derviš što ti ga je Halitaga onomad istes'o?

Dijete skoči i u trenu zaboravi na sve to što se oko njega dešava. Odskakuta i donese svojoj bijači derviš sa presretnim osmjehom na licu. Što ti je dijete!

- Šta da radimo, tetka? – blijeda u licu prošaputa mlada Zinka sklopljenih ruku na pojasu.

- Sad samo možemo da čekamo i da se u Boga nadamo. Neće ništa biti, inšallah.

U to se pred kapijom začu nečije prestrašeno zapomaganje. Fila otvori kapiju i u čardak prestrašeni upadoše hizmećari Halitaga i Hamo koji su živjeli u kućama niže čardaka. Za njima uplaha Saliha, kćerka Ahmet-bega, jedini potomak Jusuf-bega čija se loza sa njom gasila. Kada je vidjela plamen i čula halakanje od Strojtanice, Saliha nije smjela sama ostati u svom čardaku, nego je pohitala da se skloni kod Bega. Begov čardak, građen od kamena, izgledao joj je kao sigurno sklonište.

Dželil-begovica je gledala kako prije neki dan gori Derviš-begov čardak. To se Milić svećao za svoju zapaljenu kuću. More bit je i sad neko zapalio tuđe. Proći će. Allahu je zahvaljivala što joj njen Husno nije tu. Ako šta i bude, bar će on preteći, nadala se.

Majčina je duša sterpila, nadala se, molila. Digla je ruke prema nebu i učila. Molila je Allaha da učini ono što je za njih najbolje.

„Allahum!“ – tiho izusti Dželil-begovica i prepusti i sebe, Husna, Fahrudina i ostalo roblje Allahovoj milosti.

ČARDAK U PLAMENU

Uskoro se u Selman-efendijin čardak, na bašči iznad pobješnjelog Lima, obrušila lavina izbezumljenih ljudi koji su bježali pred paljevinom i četničkim kamama. Selman-efendijin čardak im je izgledao tvrd i siguran zaklon.

Kako se ona vatra primiče ozgor, ovamo ka kuli, tako oni iz onija niskija kuća, iz Ćamila Brčvaka kuće, Miralema Karalića, navali narod. Hoće u čardak kao da bi se spasili. Tu je bilo dvoje što su bili spali s nogu. Timkina majka, ona je bila teški bolesnik, i još neki Adem Brčvak. I on isto spao s nogu.Ta dva bolesnika su bila nepokretna. Nabi se u onaj čardak đece, žena, ljudi, naroda,...to mahšerski dan! Puca se, puca, niko otpora ne daje. Sal oni pucaju onako bez veze, ovi što palu. Sve se to zbilo u čardak. Selman-efendiji je bila štala pod prozor pod slamom. Oni su tu štalu zapalili i čuo sam kad je rek'o s prozora:

– Čekaj, viđel' ovog što hoće da zapali štalu. Jel ovo Pobišić? Iz Rasova?

- Čekajte, čekajte, čekajte da izvedem da spasim roblje pa posle palite!! – zavika Selman-efendija.

U tome sam čuo kad su zavikali:

– Eve i ovamo Turaka!

To sam čuo kad su zavikali, pa u čardak. Ona se je štala zapalila, a od štale se pripali od čardaka krov. Bio je šindra, daska. Ono oko kule, sve to gori. Vidio bi u iglu konac utnut. Sve one kuće goru. Kad poče da propada krov s kuće na tavan, dim poče da guši narod po sobama i niza stepenice. Bilo je ovako nabijeno niza stepenice. Guši nas dim.. Niza stepenice ne znaš ni ko ima. Vriska žena, đece, onija bolesnika, ljudi, to je mahšerski dan.

- Vatraaaa! – zapomagali su ljudi.

Neko je spustio mandal iznutra na teškoj kapiji od čardaka da napadači ne bi ušli, a čardak je bio pun izbezumljenih ljudi, staraca i djece. Čardak je bio opkoljen i pucalo se sa svih strana po pendžerima koji su se rasprskavali u paramparčad.

Čulo se škljocanje mandala na kapiji i sa vanjske strane. Osjetio se miris paljevine.

Vatra je uzimala maha i gutala gornje, drvene spratove i krov čardaka. Masa ljudi u čardaku, gdje je tražila spas, osuđena je da umre na najužasniji način.

Pucnji pušaka po pendžerima nisu dozvoljavali iskakanje kroz pendžere, a i vatra ih je već bila zahvatila. Na kapiju se nije moglo izaći. U kući je bilo sedam pušaka. Neko je htio da puca, ali Selman-efendija nije dao. Puška sada nije vrijedila ni koliko praćka. Možda postoji drugi izlaz.

Selman-efendijina kćerka, Ulfeta, od devet godina, šćućurena u ćošku, zabila je glavu u krilo i tiho jecala. Bila je bosa, sa haljinicom prebačenom preko koljena do poda. Gusta duga kosica joj prekrivala ruke i koljena. Njena sestra, sedmogodišnja Ifeta, vriskala je panično i vukla sestru za rukav.

- Ne daj me, Ufo! Ne daj me!

KRVAVI PIR

Sjenka Begovog čardaka koja je padala na bašču i voće bivala je sve jasnija i sve jača kako je vatra prilazila bliže. Muslimanske kuće po Rojeniću su plamtjele i noć se pretvorila u dan. Mogla se naći igla u bašči. Pucnji i halakanje su bili sve bliži. Dželil-begovica vidje prve sjenke koje pretrčavaju ispod čardaka. Fahrudin je, sa dervišom u rukama, zaspao i nešto lijepo sanjao. Smješkao se. Zinka je u svilenim dimijama, sa zlatnim halhalama i menđušama, blijeda u licu, stajala uza zid kao ukipljena. Hizmećari, Halitaga i Hamo, su bili u prizemlju blizu vrata. Imali su jednu pušku, Begovu lovačku, ali ona nije bila od pomoći.

Ubrzo su četnici opkolili čardak. Trčali su okolo kao pomahnitali i halakali. Pucanje nije prestajalo. Tupi udarci kuršuma u kamene zidine su bili sve češći. Puče i prvi džam. Staklo se prosu po jambuliji na minderu. Neko se pope na visoku jabuku babovaču do čardaka i baci upaljenu gumu na krov. Suha šindra čardaka je planula kao luč.

Krvavi pir povampirenih nakaza je počeo.

Dželil-begovica nije prepoznala mnoge krvnike, iako se vidjelo kao u po sunčanog dana. Neke jeste: komšije i čifčije. Prepoznala je i Radoja[15] koji je tog dana radio kod Bega i uzeo nadnicu.

Vatra je već gutala treći boj sa doksatom koji je bio od drveta. Pucketala je suha jasenovina, hučala je vatra. Plamen se dizao u nebo. Gorjelo je begstvo. Gorjeli su „obrazi“ i „čast“ komšija i kumova. Što bi rekli njihovi pjesnici: „Rđom kapali dok im je koljena.“

15 Pravo ime poznato autoru. Ime je promijenjeno zbog njegovih potomaka koji nisu krivi za zločin svog roditelja.

PUCA, GORI, PLAMTI

Iznenada se čulo škljocanje mandala na kapiji Selman-efendijinog čardaka. Neko je, izgleda, spolja skinuo mandal sa kapije. Ali, niko nije smio da izađe, jer bi bio sigurno ubijen ili uhvaćen, pa zaklan.

Bega se prvi odlučio na pokušaj.

Ja sam sišao ozgor, nisam tražio ni obuću, ne mogu ni da je tražim, no idem bos. Otvorio sam vrata od izbe, pogledo sam napolje. Vidi se ko u sred dana. Rekoh:

„Ni izići neću, ufatiće me živa.”

Nisam se ja boj'o da me ne ubiju, tu je smrt bila neizbježna. Niko ni računo nije da će preteć', pa se povratih. Ono nagušilo za mnom, onaj narod. Bojim se, hoću da sagorim u vatru.

Odjedanput sam jurnuo. Ko je za mnom poš'o i šta je više bilo, ja ne znam. Meni se čini da sam od tri put preskočio onu avliju. Tako mi se učinjelo. Avlija je bila povelika do obale poviše oraha. Koliko je pušaka i šta je puklo, ne može se prebrojati, samo čujem puca. Ja se ne sjećam ništa. Skočio sam od onoga sklada dolje do pod

orah. Pa odatle preko one pržine, pa pod Krš[16], pod onaj prvi krš. Tu sam bos, puca, plamti, gori sve. Kad ne bi malo, eve ti Ćamila Brčvaka i eve ti Hamida Brčvaka. I oni dođoše pod krš.

Za čudo to veče u čardaku ama baš niko nije stradao. Izgleda da neko u toj grupi nije dozvolio da se narod ubija. A moglo je, nije ništa koštalo. Bila bi to samo malo veća brojka na spisku žrtava. Jednostavno! Čak su se spasila i ona dva bolesnika na nosilima. Odluka mudrog Selman-efendije da se ne puca, izgleda da je tada spasila pedesetak života. Da je samo jedan metak bio ispaljen iz čardaka, tu niko ne bi ostao živ.

16 Stijena nad Limom koja se zove Krš.

FAHRUDINOV ZAGRLJAJ

(Tekst književnice Šefke Begović-Ličina, Husni-begove kćerke)

Kad odsjaj vatre sa krova čardaka poput žutoga leptira uletje u sobu osvijetlivši joj lice, osjećajući miris dima, privi na prsa usnuloga dječaka, čija joj se ručica u snu duboko uvlačila u njedra, Dželil-begovica se zakašlja i glasno uzdahnu. U bijačinom naručju, dječakove smješke se u snu rascvjetaše poput onog crvenoga božura, zasađenoga ispod čardaka. Milujući malehno ždrijebe, drhteći od sreće, Fahrudin je u snu pitao svog baba:

„Bega, je l' on sad, izistine, moj?"

„Tvoj je, samo tvoj, sine moj." - odgovarao mu je otac, nježno ga milujući po kosi.

Dželil-begovica, malo pomjerivši zar, provire kroz pendžer i napolju ugleda desetak razjarenih zvijeri sa puškama kako pijani, krvavih očiju, raskrečenih nogu, cerekajući se, na već rasplamsalo sijeno okolo čardaka doturaju još koji naviljak. Plamen se dizao do trećega boja i ispred nje već počeo mrčiti džamove.

- Allahu moj, pomozi! Mene nek ubiju, ne žalim. Ali sačuvaj mi ovoga maksuma, snahu nevjestu, Zinku đevojku.

- Tetaaa, šta ćemoooo? Tetaaa! Spasi nas, izgorjesmooo!!! - Zapomagala je sa drugoga boja bratanična Zinka.

„E, rano moja, sudbine da mi k'o musafir noćas ođe umreš." - S bolom u duši pomisli Dželil-begovica.

Pogleda u daljinu, niz bašču sve do Lima, i vidje kako, poput upaljenih žbunova, gore begovske kuće: Ethem-begova, Salih-begova, Ahmed-begova, Iljaz-begova, Derviš-begova, Hilmi-begova, Mustaj-begova… Nestajali su k'o u nadošlim rječnim bukovima kameni čardaci okićeni bijelim vezom, minderlucima, šiljtetima ispod pendžera, šarenim halijama, nasloženim ćilimima, kalaisanim sahanima – gorjelo je bogatstvo, begstvo, ponos, ime…

- Majkooo!!! Dofati me vatra!!! Ja ću skočiti dolje. Volim umrijet sjedaman, no polahko gorjet! - Naze-hanumin vrisak se prolomi kroz noć i stopi sa piskom vatre.

Iako začu nevjestin tup udarac o zemlju, gromoglasne pucnje, nakon čega osjeti oštrinu mača zabodenog joj duboko u srce, Dželil-begovica se s mjesta ne pomjeri. Pred očima joj se obretnu okićena snaha Naza Franca, kad je kao nevjestu svatovi na sjedleniku dovedoše pred čardak za jedihnika Husna, očinjeg joj vida.

Zahvali se Allahu što ga u akšam po hizmećarici pozva Selman-efendija Dervović u kulu na sijelo i tamo ga, Njegovim emerom, na konak zadrža.

Kad sa donjeg boja Halitaga zauči ezan i kad se prolomi „Allahu ekber“, odjednom se začuše rafali, koji džamove donje sručiše. „Ešhedu en la ilahe illallah“, isprekidanim glasom nastavljao je starac.

Kad dim polahko poče ulaziti u sobu i Fahrudin joj se u krilu promeškolji, Dželil-begovica prekri zarom djetetova usta.

- Izađite, Begovići, nećemo vam ništa! - Spolja su krkljali pijani krvnici.

- Evo, mene, nemo’te me ubit’! Ja sam Fila, hizmećarka.

Na škripu vrata odjeknu pucanj, cerekanje... Filin vrisak.

Dok dovi i uči, Dželil-begovica se Allahu za život Fahrudinov moli, a sinu Husnu napremase hajir dovu čini.

- Tetaaaa, skočit ću k’o nevjesta! Boli me, gorimmm!

- Drž’te bulu, skočiće s čardaka. Evo, i ova odozgo skoči! Neka, ne pucajte, ne trošite metke, mrtva je.

„O, oči mi bratske Huzeiroveee, noćas ugašene! Cvijet mu najljepši uvehnu sa nepunih dvades’ ljeta. Ne dade pogan, jad, dušman bez vjere, bez straha i srama da mu cvijet cvjeta, pupoljke da razvije... Za obraz nam više strepim no za glavu.“

Nagnuvši se preko pendžera, Begovica viknu:

- Crn ti obraz, Radoje! Do juče nam se zaklinjaše na kumstvo, na čast, na život. Danas mi s hordom paščadi dođe na prag, ognjište da mi utuliš, drob da mi osušiš, oči da mi oslijepiš. Heroj si, Radoje, nema šta! Skočio si na nejač, s psima čerupaš, utireš begovsko. Hajduče, sve uzmi, odnesi tuđe, nakradi, otmi bez insafa, možeš s puškom na golorukoga. Doći će dan kad ćeš davat dževap Onome Kome treba, Ko je jači od tebe i tvoje sile! Radoje, On će te kaznit po zasluzi!

Dim prokulja u sobu. Fahrudin se zakašlja, pa obujmi bijaču oko pasa. Zagušena dimom, Dželil-begovica ustade, polahko siđe niz stube, pa otvori vrata.

- To je Begovica. Unutra joj je još sin. Daj nam zlato, nećemo ti 'Usna! - viče joj zlikovac.

- Sa sto kila blaga prosjak si, Radoje! Husno mi, Božijom milošću, noćas ostade živ. A ti, ako si čo'ek, ovo dijete mi ne ubijaj zarad onoga hljeba što si o'đe pojeo, zarad dobra što si kroz naše imanje, dovlačeći drva, godinama prolazio.

Držeći dijete u naručju, uspravne glave, Dželil-begovica krenu niz hudut. Zapahnu je vonj džibre iz smrdljivih žvala. Krov čardaka se za njom sruči. Zacvrča pečeno meso, istopi se Halitagin ćehlibarski tespih, užari se Hamova škatula, prosu se Salihina ogrlica.

Dželil-begovici se previdje: od čardaka sve do džade njiva uzrelih dinja i sočnih bostana. Ona preskače uzrele plodove, bira raspuklu dinju, a Fila hizmećarka, ih za njom kupi i trpa u krilo.

Puče poslednja puška. Fahrudin jeknu, Dželil-begovica streknu. Krvnikov metak prođe između bijačinih ruku, pocijepa pluća krhkok dječjeg tijela i zari joj se se u prsa. Fahrudin širom otvori oči, pogleda bijaču, ručicama joj obgrli vrat, osmjehnu joj se, te „sretan uzjaha ždrijebe". Dželil-begovica zagrize dilim uzrele dinje, izvuče ruku, navuče zar, pritisnu Fahrudinove ručice na obraz. Držeći ga u naručju, izusti Šehade i pade u pravcu kible.

Odjeknu vrisak do Lima. Oko čardaka ogreznu krv. Na Topoli zahukta sova.

*

Dok su čekali svoju sudbinu, Dželil-begovica je dovila i molila Allaha da učini ono što je za njih najbolje. I Allah je prihvatio njenu dovu. Dao im je ono što je za njih najbolje, a to su džennetski perivoji. Sve ovozemaljsko nije vrijedno ničega, ni blizu.

GLAVA U TORBI

E sad kud ćemo. Lim pridošo, a vidi se i perce jedno u Limu od ždrake od kuća.

Krenusmo pokraj Lima, obalom, pendžarismo se tamo-ovamo, te dođosmo do Amira France kuće. Nije još bila počela da gori Francoska mahala, ali iseljavaju, iznose stvari po onijem baščama. Mi pomislismo da idemo ka Bijelom Polju. Kad stigosmo kod Barice, čujemo šiša mašinka. Ne ovamo, nema se kud! Pa natrag, pa pod Amirovu kuću. Tamo se do Lima zbilo naroda i od Francoske mahale i od ovija našija, s naše strane. I tu beše Amir, Allah rahmetejle. Eto od ovo što je, što ja pričam, ni jednoga sada živa nema. Eto. Ni jednoga da bi ti ovo potvrdio.

Sa desne strane je bio nabujali Lim. Nije bilo druge, moralo se preko Lima. Na tom mjestu je Lim bio do pojasa, širok oko pedeset metara i veoma brz.

Amir imaše dobra konja vranca jednoga, pa ujaha na onoga konja i hoće preko Lima. A tu nije pravi brod[17]. U Limu kamenje veliko, ovoliko. On ujaha onoga konja pa u Lim, a ja se uhvatih onome konju za rep. Ko se za mene uhvatio, ja ne znam, sad kad bi me čovek ubio. Čini mi se, vala, sve se to pohvatalo jedno drugome za ruku.

17 pliće mjesto kuda se prelazi Lim

Sa užasnim naporom, živi lanac ljudi se suprotstavljao snažnom Limu koji su lagano prelazili na drugu obalu. Samo onaj koji je gazio Lim može da razumije kakav je to napor. Ja sam ga na tom mjestu, kasnije, mnogo puta pregazio ljeti, kad je plići, ali uvijek sa teškim naporom upotrebljavajući ruke za balansiranje i gotovo u polu-ležećem položaju uz vodu. Ali nagon za preživljavanjem ovih ljudi je bio veliki. U vodu su zagazile čak i žene koje nikad nisu ni noge skvasile u Limu, a kamo li zaplivale ili stekle neko iskustvo sa snažnom maticom.

Lanac se uvijao po sredini i zatezao. Čula se vriska djece na ramenima starijih i žena sa napuhanim dimijama koje su ih vukle naniže. U jednom trenutku, lanac nije izdržao, pukao je po sredini i mnogi su bili prosto otkinuti iz ruku drugih u lancu. Mnoga su tijela odnesena niže u talasaste dubine i pjenu podivljalog Lima.

Čak ni krici umirućih se nijesu mogli čuti od rike što ga stvaraju zapenušani talasi dok bijesno udaraju u obalu kod Kolovrata skrećući naglo ulijevo dalje prema Gubavču. Ličio je na zvijer koja uz riku kida tijelo svojih žrtava. I Lim se večeras udružio s koljačima. I Lim je noćas postao zločinac. Kolona je zastala, ali su pucnji sa obale natjerali preostalu masu da ponovo krene. Ponovo se formirao lanac i nastavljena je borba za goli život. Sa obale prvi pristigli četnici su bjesomučno pucali po lancu. Ponovo je nastao haos i lanac iskidan. Ljudi su pojedinačno pokušavali preći na sigurnu stranu. Oni nejaki nisu imali nikakvu šansu. Majke su ispuštale djecu iz naručja niz vodu. Uzaludni su bili molećivi pogledi bespomoćne dječice dok se odbljesak plamena sa gorućih čardaka gasio u njihovim nevinim okicama. U zalivu Jeftovina, malo niže stijene zvanoj Krš, voda podivljalog Lima se smirivala i sporo vrtila u krug. Njene tamne dubine su bile mjesto gdje se skupljao sav krupni materijal što ga Lim za vrijeme poplava nosi, pa i ova ljudska umiruća tijela koja su se lagano pretvarala u jednostavan i surov pojam; „žrtve rata".

Crvena lelujava svjetlost gorućeg Rasova igrala se na gotovo mirnoj površini Jeftovine koja bi poput ogromne miješalice vrtila u širokom krugu tijela nesretnika, kao da ih žvaće, da bi ih nakon toga povukla u svoju utrobu, u svoje tamne dubine. Jeftovina je i ranije davila neoprezne plivače, ali činilo se nikad tako hladno i bezosjećajno kao ove noći. Noćas je obavljala posao grobara kome je nevažno ko je mrtvac: dijete ili starac, prosjak ili beg, djevojka ili momak. Nevažno joj je bilo koliko će svako udavljeno tijelo izazvati bola kod onih živih, koliko će praznine ostati na rasovskim poljima i u rasovskim kućama. Bezosjećajna je bila na to koliko je neudatih cura ostalo, koliko je momaka tugom prerezala. Ona je jednostavno završavala posao krvnika i brzaka.

Amir je izdr'o s konjom, i ja sam s njim. Ono puče lanac na sredinu Lima, neko je pušćio te ode. Jedan dio je otišo. Tu je niz Lim otišla Lata France žena, Nišića šćer i unuka, otišli su Ademov brat i otac, Jusufova žena, Halemaginica, Halemaga Dizdarević...

Božjim izborom, preživjeli su stigli u Nedakuse na drugoj strani Lima.

Eh, onamo Nedakušani izišli da gledaju od sejra šta se radi s Rasovom, šta se ovo Lim pregradio. Nas, koji smo prešli preko Lima, prihvatiše, raspodijeliše po kućama. Ljudi nas dočekaše fino. Mi goli, bosi, mokri, jadni, ne znamo ni šta nam je sa familijama. Ne zna niko ništa. Ja sam zap'o bio kod jednoga Murat-bega Kapetanovića.

Situacija se u Bihoru stalno zaoštravala. Rat traje već pune dvije godine i četnici haraju po okolnim selima. Kako je u januaru 1943. god. za božić Bihor gorio, mnoga sela popaljena, a muslimanski živalj pobijen ili protjeran, formirani su i muslimanski odredi za samozaštitu. Ovi odredi nisu imali nikakvu ideologiju, projekat ili strategiju. Formirani su samo zato da brane svoje porodice od svakoga: od Italijana, od četnika, od partizana, od svakoga ko ih napadne.

Mi se taman malo ugrijali. Oni nam naložili vatru i mi se malo okrijepismo. Ispekoše nam kahvu. I tako, nije prošlo sahat, kad zavikaše, oni Nedakušani što su dežurali, što čuvaju straže:

- Da vidite šta bi sad, eve naiđoše muslimani! Palu sad njihove kuće.

Kad mi iziđosmo da vidimo, kad to Bog dade pa ćeraj ozgor od Boljhanine, pa preko Rasova, pa Razminova, pa ovamo Resnik i Barica. To goru i njihne kuće i naše. Još se naše ni ugasile nijesu, a njihne pripaljene. Džamiju smo vidjeli kako gori. Eh, mi tu noć, ozgor niz ona brda od gaja, čujemo viku, hala muslimana:

- Muslimani, naprijeeed!

I uču ezane niz ona brda. Naišli na Bogaz i na Razminovac. E tu je najviša borba bila.

Eh, taput, kad su šćeli da napadnu na Rasovo, muslimanima se dijelila municija da u slučaj potrebe imaju municije. Ako napadnu Srbi na Rasovo da ovi napadnu na Srbe. I Abdullah Sijarić, Allahrahmetejle, rek'o je Ahmedbegu:

- Ahmedbeg, sram te bilo! A pogledaj šta se radi! Ono je tvoje roblje dolje što gori. Sram te bilo! Naprijed!

I uzeo je mašinku. Kaže:

- Ko ne šćene odmah, ja ću ga..., no naprijed.

I raspoređuje Vehba Bučana preko Vlahova, pa dolje na Kamenitu ćupriju da čeka ne bi li presjekli ovu odsupnicu .

Imali su informaciju da se četnici spremaju da napadnu Rasovo i krenli su da preduhitre taj napad, ali su se zadržali dugo zbog podjele municije. I to je Rasovo skupo platilo. Da su stigli na vrijeme, niti bi četnici napali, niti bi bilo osvete. Mnogi životi bi bili sačuvani, mnogo imovine bi ostalo, mnogo mržnje ne bi bilo. Ne bi bilo ni ove priče.

Sutra kad je tek zora bila, mi ovi iz Rasova što smo, krenuli smo k' Limu da ga pregazimo baš ispod Amirove kuće. Kad smo došli na obalu pogledasmo prema Amira France kuće. Vidimo kijamet. Tu je bila i jedna četa Talijana i oni su vikali, ovako nam mahali.

- Hajde k nama! Hajte k nama!

Mi smo se obradovali kad smo vidjeli Ttalijane i mislili smo da će oni nas pomoći da odemo dolje u Rasovo, da vidimo šta nam je s robljom. Da vidimo šta je bilo. I mi smo prešli k njima. Kako smo prešli, tako su nas blokirali. Nas je bilo jedanaest, dobro se sećam. I s nama je preš'o jedan Hazir Ramović iz Nedakusa. Preš'o je i on da vidi šta je s familijama u Rasovo, da vidi šta je bilo.

Prvo što je bilo, vidio sam Selman-efendiju, naišo sam na njega. On stomak, ubijen. Noge nemaše do koljena. Dvije mu đevojčice s jedne strane, opružene, mrtve. Selman-efendija što sam bio kod njega. I on je bio pošo k Bijelom Polju. Eh, a treća Nurka ova što je u Pazar, eto je živa i sad, ona se bijaše naslonila na njega, ranjena i krvava. I onu slamku ovako drži i viče:

– Spava Ada!

Oca je zvala Ada. To sam vidio. I pogled'o sam: još troje-četvoro se onde viđelo mrtvija.

Selman-efendija i njegove dvije kćerke nisu izbjegli pokolj te noći, iako su se spasili iz čardaka. Treća kćerka Nurka (Nurija) i dan danas živi u Novom Pazaru sa porodicom. Selman-efendijinica (naša tetka Timka) se uspjela spasiti sa sinom i umrla je u Novom Pazaru u dubokoj starosti. Radila je kao kafe-kuharica da bi prehranila porodicu.

KRVAVA NOĆ

Svjedočenje Nurije Dervović-Pašović, Selman-efendijine kćerke iz Novog Pazara

Na obali Lima, u kamenoj kuli od tri sprata, kao trogodišnja djevojčica, živjela sam sa ocem Selmanom-Selmom Dervovićem, majkom Timkom Begović-Dervović, sestrama (devetogodišnjom Ulfetom, sedmogodišnjom Ifetom, dvogodišnjim bratom Fadilom i hizmećaricom Nazićom.)

U noći kada je Rasovo zapaljeno, kod mog oca je došao u posjetu, bliski majčin rođak, Husni-beg Begović koji je, igrom slučaja, ostao živ. Te su mu noći četnici zapalili čardak od tri sprata i ubili osam članova familije.

Kako su te noći bile zapaljene sve muslimanske kuće, narod je pred četničkom kamom počeo bježat ka Limu i nama, računajući da će im naša, od kamena sazidan čardak, biti sigurno sklonište.

Iako sam bila mala, sjećam se da se naš čardak prepunio preplašenim narodom i odjednom je nastala panika, vriska i nezapamćen metež. Nešto kasnije, četnici su opkolili i naš čardak, nanijevši okolo zapaljeno sijeno. Vatra i dim su počeli ulaziti u sobe, pa su ljudi počeli iskakati kroz pendžere i bježat ka Limu.

Mnogo puta, majka mi je pričala, kako je tih dana neprestano padala kiša, pa je Lim bio nadošao i bio mutan, a na drugu stranu, gdje je bio spas, nije se moglo drugačije preći, sem da se Lim pregazi. Mještanin Amir Franca, ujahavši konja, zagazio je u Lim, a za konjski rep u lancu, držeći se jedan za drugog, uhvatila se kolona ljudi. Kako je Lim bio valovit i dubok, nekom nejakom bi popustio stisak ruke i lanac bi se prekinuo, tako se desetine ljudi otisnutih niz Lim, utopila.

Bježeći pred četničkom kamom, neki ljudi su se ipak spasili i na drugu stranu Lima stigli u selo Nedakuse. Među njima su bili moja majka, nana, brat i hizmećarica Nazića.

Kako je moj otac Selman-Selmo Dervović bio ugledan stanovnik Bjelopoljske opštine, jer je radio kao vjeroučitelj Gimnazije, računao je da će nam životi biti pošteđeni. Izašavši na vrata čardaka sa mnom u naručju i sa moje dvije starije sestre, začudio se kada je među četnicima vidjeo i radnike koji su tog istog dana za nadnicu radili na našem imanju.

On je izašao pred čardak, govoreći im da mu djecu poštede, a ako treba nek njega odmah ubiju. Odveli su nas prema Bijelom Polju i na tom putu nas bezdušno zasuli rafalima. Mene je metak okrznuo ispod dojke i ispod ruke izašao van (još imam taj ožiljak). Svoj krvavi pir tu su završili su bajonetima, tako da su mom ocu odsjekli glavu (koja nikada nije pronađena, a što svjedoči ova fotografija koju je snimio neki Bjelopoljac), a mene su uboli nekoliko puta. Kako sam bila punačko dijete, bajonet me je samo okrznuo i zbog sala napravio mi samo površinske rane, tako da sam ja jedina preživjela porodični pokolj. Tako ranjena, naslonjena na mrtvog oca, tu sam provela noć. Sutradan, kada su Bjelopoljci došli u Rasovo, našli su me ranjenu i odnijeli u bolnicu, gdje sam neko vrijeme bila na liječenju.

Moj rahmetli otac je odavno bio meta četničke nakane da bude pogubljen, kao što su činili i sa svim uticajnim bjelopoljskim Muslimanima. Crnogorskim četnicima nije odgovaralo što mi je otac, za primjeran rad u prosvjeti, bio odlikovan ordenom Svetog Save, i što je 1934. god. jedan musliman bio odabran da kao delegat Crne Gore, prisustvuje sahrani Kralja.

Kao i pri pokolju u Šahovićima, za svakog ubijenog Pravoslavca u Bijelom Polju je počela odmazda i likvidacija uticajnih Muslimana. Na spisku za likvidaciju, sa nekoliko svojih rođaka Dervovića, našao se i moj otac Selmo. Saznavši imena iz tog spiska, njegov amidža Huzeiraga Dervović, otišao je u Beograd kod Nikole Pašića i zlatom otkupio bratića i ostale rođake, tako da su odmah izbrisani iz spiska.

Prema kazivanju Timke, moje rahmetli majke, i prije tog pokolja moj otac je još nekoliko puta izbjegao likvidaciju i pukim slučajem ostao živ. Jednom su mu četnici spremili zamku ispred neke kafane, ali ga je na vrijeme neko obavijestio i on ju je zaobišao. Na kraju, maja 1943. god. ipak su uspjeli da ga ubiju i bezdušno iskasape, a pri tom nisu štedjeli ni maloljetnu djecu.

Od tog događaja, naši su se životi potpuno izmijenili. Nedugo zatim od neuhranjenosti i pada imuniteta umrli su mi nana i maloljetni brat, tako da smo majka i ja ostale same sa hizmećaricom Nazićom, koja nije imala nikog od roda, sem nas.

Iako se vrlo malo sjećam tog događaja, neke slike su mi ostale duboko urezane. Posle te krvave noći, kada je svanulo i

kada sam se probudila, osjećala sam ogroman bol u grudima, bila sam gladna, prozebla i onako ranjena vukla sam oca za ruku, govoreći: ‚Ada, spava'- tako smo zvali rh. oca.

Fizičke rane su zarasle, ostali su samo ožiljci, ali one unutrašnje rane, iako im se ožiljci ne vide, nisu nikada.

Ubijena porodica Selma-efendije Dervovića
Na slici: Obezglavljeni Selman-efendija i njegove kćerke Ulfeta i Ifeta sa italijanskim vojnikom koji je vršio uviđaj (4. maj 1943.)

ŽIVOT O KONCU

Odmah dok smo prešli onamo, Talijani su nas blokirali. Sproveli nas do u Kahve. Nas jedanaest. Mi mokri, bosi, goli, brižni, ne znamo ni sa familijama šta je, ne znamo ništa. U Kahve su nas poveli i postrojili. Nas jedanest s jedne strane puta, džade, a s druge strane puta 10 Talijana i jedna mašinka, da nas strijeljaju.

Viđeli smo Obrada Pešića kako razgovara s onijem oficirom talijanskim. Viđeli smo Obradovu ženu, ona beše u zavoju. Nju je neko doveo i bacio u Dauta Begovića kuću sa majkom i sa sestrom. Bacio ih je u vatru u Dautovu kuću dok je gorela. Jes. Te majka i sestra su joj tu sagorele, u tu kuću, a ona se nekako izvukla, al' cijela u zavoje. Jagoda na konja beše.

Na Obrada Pešića kokarda i četnička šubara. I s ote strane i s ote strane dvogled, puška, pištolj; pravi oficir četnički. I on s onim oficirom nešto razgovara. Prema nama su ti Italijani koji trebaju da nas streljaju, ali neki su s ove strane, neki s one. I oni Italijani razagonu neke familije što su bile: Islama Kalića žene i neke, ne znam još, razagonu ne daju da se prilazi nama. I oni su razgovarali, oficir italijan-

ski i ovaj Obrad Pešić. Nešto su razgovarali i preko radio-veze pita ovaj oficir šta će s nama. Eh, tu nam je Obrad tražio puške s onim oficirom, sve od jednog do drugog.

- Kamo tebe puška?

- Nemam.

- Kamo tebe, kad ste palili pravoslavne kuće i pokušali da idete partizanima?

On je to tako dokumentovao onom oficiru: kako smo mi šćeli partizanima da bežimo.

- Kamo tebe, kamo tebe?

Tako vrijeme ponekad naiđe. Čifčiji zapadne vlast preko noći, a begovi u lancima. Tada i čifčije pokažu da nisu ni zašta drugo nego da budu čifčije, a i begovi pokažu da su stvarno begovi:

Onda je onaj italijanski oficir uzeo radio vezu i pitao nekoga šta će s nama. I komandir je naredio da se sprovedemo za Bijelo Polje. A onda se streljalo, za vrijeme Italijana, kod Loznice. Ono još što je bilo, onde su Talijani streljali i mi računamo onde će da i nas streljaju. Talijani, jedni pred nama, jedni za nama, jedni s ote

strane, mi ovako u sredini, onako bosi, nagrdni. Razminusmo i Loznice, e straljali su i u Nikoljac. E vala će nas u Nikoljac. Niko to pojma nema da se mi spasimo!

Kad bi na blok u Bijelo Polje, tu je bio blok, jedan karabinjer onde pit'o je telefonom nešto maršala karabinjera. Baška su bili karabinjeri, baška je bila vojska. Karabinjeri su bili milicija. Ovaj karabinjer što je bio na stražu na Bloku, on je pit'o tog maršala karabinjera u Bijelo Polje. To je bilo samo preko Lima, a blok je bio na Popovo Prlo. Pit'o ga je telefonom i mi smo tu stojali cio sahat. Ona vojska ode. Ostaše četiri vojnika i onaj karabinjer na stražu što je. A ona vojska ode. I mi smo tu cio sahat stojali.

Bega je mislio samo na to da umre sa dinom i imanom. Druga muka ga je morila što nije znao šta mu je sa familijom. Smrt je najmanje zlo. On se više bojao da im se obraz ne uzme. Mlada žena, odive u njegovom čardaku i prelijepa dajidžična Zinka Hajdarpašić su mogle doživjeti mnogo težu sudbinu nego što je smrt:

I u jednom momentu onaj karabinjer zagna se i strgnu Obradu kokardu s kape, i redenik i pištolj, i dvogled i razoruža ga,

ama gola. Biljem ga pretrese po džepovima da nema što. U tom momentu Obrad se obrete barabar s nama u sprovod. Mi, vala, kad viđosmo Obrada razoružana, polećesmo! On nam je kuho da se mi streljamo. Sprovedoše nas do karabinjerije u Bijelo Polje.

Kolona je stigla na blok u Bijelo Polje. Bega je tada već vjerovao da ih neće strijeljati. Odveli su ih u Italijansku komandu:

Kad je bilo pred karabinjerski krug, u dvorište, ona četiri vojnika su stala oko nas. Taj jedan karabinjer je poveo Obrada pravo uza stepenice. Grlić mu biljem ticaše u leđa. Te u karabinjeriju. Nas ostaviše u onaj krug. Kako on ide naviše uza stepenice, viđosmo Vido Brković ide niza stepenice, a Vido Brković je bio tumač Talijanski. Čuo sam kad je Obrad rek'o Vidu:

– Ne daj! Spašavaj, kumim te Bogom!

I Vido se vratio gore u karabinjeriju. Međutim, jedan karabinjer zapovijedi jednom drugom. Kaže:

– Dolje Riza!

To je bio jedan Rizo Zaimović, i on je bio tumač. I ovaj maršal karabinjera nije se slagao da Vido bude tumač, nego je

tražio Riza Zaimovića. Ne bi malo eve ti Riza. Mi u dvorište. Nas niko ne dira. Eve ti Riza ozgor niz Ploču. Pogledo je na nas i zaplako se.

I Rizo tako reče:

- Ej, pusta sirotinjo muslimanska, šta dožive?!

I zaplaka se. I pravo uza stepenice te gore kod maršala karabinjera. Bogami se zadržaše cijelo pola sahata, ako ne i sahat. Ne bi malo onaj karabinjer izvede Obrada pred sobom, a zatvor je bio s one strane ćuprije, preko mosta. Te u zatvor Obrada oćeraše.

Italijanima je bilo jasno da ovi ljudi nisu imali ništa sa komunizmom i da su prošle noći oni bile žrtve četničkih bandi. Italijanski komandant nije nasjeo na Obradovu priču. Za njega se više nikada ništa nije čulo:

A dosta je tu pomoglo što su bili među tijeh jedanaest i Mule Nailovice i Zika Franca, ako ga znaš. Svi da su pokušali da idu u partizane, oni ne bi. I Rizo im je to rek'o. Dosta nas je tu i to malo izvuklo.

Nama ovaj Rizo kaže:

- Karabinjer traži od vas neke podatke, na kratko da kažete šta je bilo to noćas, ukratko.

I eve ti ga nosi jedan mali sto, stolicu, podijeli papire i olofke. Iziđe i onaj maršal karabinjera. I mi onde na okupu, nema više ni vojske, nema nikog kod nas. Pita mene, kako je bilo, ja pričah. Koga si imao od familije, ja velim...onoga tako redom, onoga...niko ništa za familiju ne zna. Sad i za one što im je pretekla familija, on piše nešto, ne znam šta. Završi se to. On piše, Rizo prevodi, a maršal kaže:

- Eh, sad vi četiri bloka imate. Jedan Rakonjevno, jedan Rasovski, jedan Nedakuški, jedan gore u Lješnicu. Na ova četiri bloka, na koji god hoćete morete izać', samo ne morete ostat' u gradu. A đe ko hoće more da ide. Samo ne morete u grad ostat'.

OPSTANAK

Bega je htio nazad u Rasovo da vidi šta mu je sa familijom. Izašao je na blok kod Loznica. Tamo je bila ogromna gomila naroda koji su htjeli u Bijelo Polje, ali im Italijani nisu dozvoljavali. Pomiješani su bili i Muslimani i Srbi. Vidio je kako muslimanske majke daju srpskoj djeci hljeba i obratno. Sreo je nekog komšiju koji se začudio kad je Bega rekao da će ići u Rasovo:

- U Rasovo ti nema nikoga. Ako su i živi, u šumi su. A ptica ne može preletjet do tamo, a kamo li čovjek.

Iz pravca Rasova su stalno pristizale nove izbjeglice. Dalje se nije moglo. Bega je tu sreo svog hizmeđara Mahmuta koji je pukim slučajem izbjegao smrt. Kad je vidio Bega bosog, zaplakao se i dao mu svoje opanke.

- Husni-beg, ti nisi naučio da ideš bos, a ja k'o bos k'o obuven, meni svejedno. Aman, pogana vakta da ja tebe obuvam!

Pa kud ćemo, pa šta ćemo? Dolje je Limska dolina. To je ufatila magla i dim. Ne vidi se prst pred okom. Još goru kuće. Kud ćemo? Kaže: naređenje je naređenje.

Hajde. Šta sad? Mi iz Rasova svi iziđosmo na Rasovski blok. Kad s one strane bloka, kad ima šta da vidiš. To Bog naredio, zbilo se na blok, onaj put gotovo do Loznica i pravoslavni i muslimani i đeca i žene to je nabilo. I mene izagnaše, te ja izađoh.

Međutim, imo sam tetku, onu teza Zadu Dizdarević u Bijelo Polje što je bila za Salihagu Dizdarevića. Ona mi je bila majčina rođena tetka, od njene majke sestra. Ona je rekla svom sinu Huzeiru:

- Trči na blok vidi jel' mi Husno živ. Jel' ima iko živ od te njegove familije!?

Ja go, jadan, mokar. A kod te teza Zade, to je gospoštinja mimo gospoštinje bila. Nema se kud. Što se kaže: dolje tvrdo gore visoko. Ona me srete. Jope, nema bez svoga srčanoga. Ali oni što su bili srčani, sad nema ni toga. Ona iziđe, pa mene ruke oko vrata. Zaplaka se, pa Bogu šućur Husno kad si ti barem preteko. Pa more bit i ovi da su živi. Pa, valjda su s vojskom otišli, pa, Bogu šućur ti nijesi. Ona Huzeirovica iznese leđen i ibrik da operem ruke, da se omijem, da operem noge, da... Sredih se, uiđoh gore. Ona je imala svoju sobu, te mene u njejnu sobu. Ja sad, kakav sam bio, ni pretpostavit ne mogu. Nejse tu,

kahva, malo se osvijestih, tu dođoh sebi. Da spavamo, ne znam ni šta smo večerali. Večera bila. Ona mi prostrije.

- Ovo je – kaže - moja soba.

Na spavanje, ja ni oka na oko. Sutra, kad sam se dig'o, omio se, opet u njejnu sobu uišo, ona zatvori sobna vrata. Samo ja i ona u sobu. I ona ključ iz džepa i u sanduk. Otvori sanduk i izvadi jedan svežanj, jednu bošču. E, kaže:

- Husno, prvo da ti se zakunem, tako mi vijeka Huzeirova (to joj je najstariji sin) i sve moje đece, za ovo odijelo mi ne zna ni Salihaga, ni Huzeir (Salihaga joj je čojek). - Ni Huzeir, ni niko mi ne zna za ovo odijelo. Ovo mi je odijelo Vehbo ostavio (a jedan joj je taj Vehbo u Tursku) kad je šćio da ide za Tursku. On je prebežo. Kad je šćio da prebegne u Tursko, reko je:

- Majko, evo ti ovo odijelo - sve mi ovo ona priča - ako se vratim, dobro i jeste, ne vratim li se, neka ti ostane uspomena.

I ponovo se zakle na vijek đečji i kaže:

- Husno, ovo odijelo da ti obučeš. Cipele i košulja, i veš, sve komlet odijelo.

(Uzdah)

Sad ja, da obučem to odijelo, mene se čini što je goj Belopoljaca će uperit prstom i rej ovo je Vehbovo odijelo. Oni mene znaju da nijesam nikad u Bijelo Polje otiš'o bez novog odijela, a sad sam bos. Ali, da ga uzmem, meni se čini što je goj Belopoljaca to će reć':

- Ene, odijelo Vehbovo na njega.

A da ga ne uzmem, da idem onakav po čaršiji ka' neki naš Fetah!?

Talijani više na blok ne daju ni uići ,ni izići. Sve da se poklalo tamo, džaba je to. Ni uić ni izić. Obukoh ja ono odijelo. Ne bi čare, moradoh. Otalen, te u kahvu. Raspituj se. Ovamo dole vidi se dim, ufatila magla, ufatila Limsku dolinu. Još gori. To je prosutradan bilo, još gori. Te tako dva tri dana. Ja bih se zadržo u kahvu. Ondar, kada bih malo zakasnio, Salihaga bi otišo kući, pa eve ti ga da me traži po kahvama.

- Bogomi ja te ne smijem ostavit, no da te vodim na ručak.

I vazda izutra kad bih poš'o, tih nekoliko dana što sam bio kod nje, vazda bih našo ondašnjija para, po ne znam kol'ko lira, u džep, za kahve da imam. Ona mi je to davala. I tako su prošla dva tri-dana.

Bega je odlučio da nešto učini sa sobom. Nije mogao da više sjediti na teret drugih. Počeo je da kupuje benzin od kamiondžija i da ga preprodaje. Naveče bi kamion stao pred tetkinu vratnicu, izbacio kantu sa benzinom i prošao. To je bilo strogo zabranjeno, a ko se uhvati slijedila je smrtna kazna. Često su bile racije po kućama. I tu je pomoglo poštovanje prema Begu od prije rata. Komandir odeljenja za raciju bi pretresao tetkinu kuću i znajući gdje je benzin sakriven, stao bi u taj dio i rekao da ni tu nema ništa.

Jednom, kada je Mahmut nosio kantu benzina sakrivenu u snop taline od kukuruza, Bega je išao za njim. Taman kad su prolazili pored italijanske patrole, a Mahmut se okliznuo i tresnuo koliko je dug i širok. Kanta je zveknula o ledinu. Bega se silno preplašio. Italijani su vidjeli Mahmuta onako nesretnog i izbezumljenog, nasmijali se grohotom i otišli. Smiješna scena je bila jača od ozbiljne sumnje.

Ja sve u kahvu, raspituj se. Niko ne ulazi u Rasovo, niko ne izlazi iz Rasova. Niti ti ko more kazat', niti ko zna. Intervencija kod Talijana, da nas pušću bilo koga da .., adah.

SUROVA ISTINA

I jedan dan ja otiš'o u kahvu kod jednoga Husein-age Kučevića. Puna kahva Belopoljaca. I pitaju me ljudi.

- Bogoti, Husni-beg, znadel' šta za roblje?

A ono jedan Elmaz Kučević s Loznica. On se nekako probijo i uišo u Bijelo Polje. I potrefio se u tu kahvu. Kako me ovi Belopoljci pitaju „znadel' što za roblje", ja im kažem:

- Bogomi ne znam.

- Pa, kaže, ako ne znaš ti, ja znam.

- Šta je Elmaze, kumim te Bogom?

- Ti što si im'o, sve si izgubio. Moja ti je žena Zada i hodžinica, Hajrovice majka i ne znam ko još, one su zašle i naišle su na tvoj čardak. Našli su ti majku sa đetetom, drži ga u naruče ovako.

Sve mi je to opis'o. Jedan je metak probio i dijete i majku. Ona je bila malo prisebna, i pokrila je šamijom dijete. Prekrila ga jednim perom šamije i tako su ga našli. Halitaga je tu sagorio, Fila Sagorela, Saliha sagorela. Hamo, kaže, nešto sagorio nešto su mu našli komata. A, kaže, nema ti žene i nema ti ove što ti je bila od dajidže. Njih, kaže, nema.

Veruj, da mi je to sve preteglo. Ja zaboravio i dijete i majku, sve sam to zaboravio prema ove dvije. Žena mi tri meseca bila zamnom, a Zinka od 19 godina đevojka. Rekoh, poveli su ih sa sobom. Na to mi je pamet otišla. On kako mi je to reko, ja sam pao sa stolice.

Bega je presječen ovim užasnim riječima, nepripremljen bez ikakve prethodne sumnje, iščekujući ohrabrujuće vijesti sa velikom nadom, izgubio tlo pod nogama. Jezive riječi koje je ovaj nečovjek izgovorio su ipak bile stvarnost, koja se ne može, ali i mora prihvatiti, žestoko su zaparale njegov ponositi duh. On više nema nikoga i više ništa. Od nekadašnjeg bega ostalo je samo bolno tijelo pregaženo, ojađeno i poniženo. Bega je dotakao samo dno života.

Ovi su Belopoljci skočili, omivali, zalivali, rashavizavali me. U jedan vakat ja sam se rashaviz'o, sjeo na stolicu. Vidim pljuju ga:

- Puuu, sram te bilo! Kako si to mog'o čovjeku tako da mu kažeš u oči, pa mog'o si nekako drukčije, pa mog'o si nešto manje, pa ovo, ono.

Kaže:

- Pa on bi dozn'o.

Veruj, on je živio. Kad bi ga god vidio, meni se čini u krv mi se obrete.

Eh, ženu su mi poslije našli dolje kod one kačmorke kako su trljapili niz livadu ove dvije Zinka i žena mi da bežu. Zinka je bila onde pored kruške, kačmorka što je bila, a Naza je bila još malo niže. A majka je bila onde pod orah, taman su je našli sa Fahrudinom u naruče. Perom od šamije je pokrila sebe i dijete. Ovako na leđa i dijete je na nju bilo. Ona ga nosila u naruče te je bilo obrnuto k' majci. Jedan je metak proš'o kroz obadvoje. Ovo dijete koje mi je bilo majki u naruče, ono je bilo od prve žene, od Zume Dlakić iz Bijelog Polja. On je im'o četiri godine, u petu kad je poginuo. I ove dvije-tri su zašle, kol'ko ih je bilo ne znam, da vidu šta je bilo. Tu su naišli na moju kuću, ponijeli su matiku i jednu lopatu i tu su ukopavali po dvoje po troje u jednu rupu ka ono u trap za kompira. Jednu rupu su iskopali te su ukopali majku mi i ovo dijete, jednu rupu su iskopali za Zinku i drugu rupu za Nazu, za ženu mi. A u jednu je rupu sve ovo ostalo, Halitaga, Fila, Hamo, Saliha to su već bili sagoreli, prepolovljeni i viša pola sagorela je. Samo su one komate pokupili. Taman ispod kuće je to. Tu su ih ukopali.

Ja sam otalen, još samo jednu noć prenoćio kod Salihage.

Tijela svih poginulih u Begovom čardaku zakopana su na brzinu u zajedničke, na brzinu iskopane, rupe. Tek tri mjeseca nakon pokolja izvršena je njihova ekshumacija i pokopani su, uz dženaze namaz, u mezarje Begovića koje se graničilo sa Begovim imanjem.

Ekshumacija tijela ubijene Begove porodice u avgustu 1943. god. u prisustvu imama i predstavnika iz Bijelog Polja

UTULJENI ČARDACI RASOVSKI

U tišini, bez daška vjetra kao na dženazi nekih velikana, paša ili sultana, tinjali su poslednji ugarci rasovskih čardaka. Izvijali su se visoko u nebo poslednji tanki stubovi dima iz čardaka poslednjih rasovskih begova: Derviš-bega, Husni-bega, Ahmet--bega, Hilmi-Bega. Izgledali su kao duše koje napuštaju tek ubijene zidine, bolno ali dostojanstveno kao što su i živjele.

Ostadoše razasuta beživotna tijela hanuma, djevojaka, dječice, čifčija i hizmećarki po rasovskoj ravnici.

Ostadoše ruševinama pokopane djevojačke sehare, momački snovi, dječja radost, Fahrudinov derviš, Naze-hanumina ogrlica, Zejnil-begove gusle, Dželil-begovicina dolama, Hasan-begova sablja.

Utuliše se čardaci rasovski. Od njih ostaše samo zidine, ugarci, legende o ugledu Ahmet-bega, junaštvu Hasan-bega, mudrosti Osman-bega, saburu Dželil--bega, bolu Husni-bega.

Ostaše priče o ljepoti Zade-hanume i Lale-hanume.

Ostaše trešnje neobrane, livade nekošene, putevi zakorovljeni. Jedna noć ostavljena na insaf neljudima od begova i begstva, od prelijepe rasovske doline pune života ostavi iza sebe samo ruševine i sjećanja na dobra vremena.

U tu noć je ušao život, a iz nje je izašla pustoš i smrt.

Srušeni Begov čardak 1945. god.
(rekonstrukcija)

OD NEMILA DO NEDRAGA

Bega nije više mogao ostati u Bijelom Polju. Krvavo Rasovo mu je bilo stalno pred očima i postalo nepodnošljivo bolno. Riješio je da ode, bilo kuda:

Poslije sam nekako uspio preko nekija te sam otiš'o sa kolonom Talijanskom do u Loznu. Kolona koja je išla za Berane, onda su bile Berane. Mene, ne znam ko je intervenis'o, te me ubacio u tu kolonu do Lozne, do Srđevca. Onde sam se u Srđevac skinuo, poš'o sam prema Crnišu. Niti znam kud ću, ni kod koga ću, ni šta ću, ni đe ću.

Tamo dalje prema Beranama su bili Partizani, pa se nije moglo. Nastavio je pješke, ali je bilo jako opasno. U okolini je bila muslimanska vojska koju su partizani zvali Balije. Dok Bega objasni da on nije sa muslimanskom vojskom, ode glava.

Bližnjeg ja nijesam imao nikog. Imao sam rođakã. U džepu ništa. Te ja uza Crniš. Nikad tuda prošao nijesam sem po pitanju. Došao sam u Hazane. Kad sam došao u Hazane prolazim pokraj jedne kolibe, kad tu jedna stara žena muze kozu. Bilo je oko podne. Kad ja pogledah, kad

to beše strina Abazovica, Halkova majka, što su bili kod nas čifčije u Rasovo sedamosam godina. Kako su izbežali, ona se savila tu sa sinovima Amirom, Ademom i sa Hakom. I Vaka je tu bila... Imade tu jednu kozu, pomanju. Taman ja prolazim putem ispod te kolibe, kad ona pogleda. Pa joj beše običaj da me zove Lile, te zavika:

- A Husni-beg, Lile, jesil' ti to!?

Ja tek pogledah, kad, poznadoh je.

- Hajde ovamo, hajde! - zagrli me. Stade je plač.

- Šta ti je bilo s robljem?

Pričam ja. Njih stade figanj, svija. Te mene uvede. Ako sam i žalostan, ogladnio sam. Te dobro se sećam, to što je pomuzla od te koze, i malo kukuruznice mi udrobi te mi postavi da jedem. Neka niko ništa ne kaže.

- A đe si krenuo Lile?

Rekoh:

- Ne znam.

Mi smo je zvali: strina.

- Ne znam, strina, Bogomi. Krenuo tamo k' Rožajama.

- A sedi da noćimo, a ništa sem malo slame!

Rekoh:

- Ne mogu, Bogomi.

Te krenuh, te pro Hazana, pa onamo k Vrševu.

Kąd odonut, kad ide vojska, ova civilna, Ćazimovi ovi. Odred ide odunut od Vrševa. Krenuli nekud naoružani. Imaju svi puške, oružje. Razminjuju me. Ko me poznaje, pita se ko ne poznaje, razmine. Kad, Ćazim. A mi smo već bili dobri prijatelji još za vrijeme bivše Jugoslavije. Srete se sa mnom, skide se s konja. Nazdravi mi glavu. Sedosmo kraj puta da zapalimo.

- Husni-beg, đe si krenuo?

Rekoh:

- Krenuo sam, ne znam. Ne znam. Krenuo sam tamo k Rožajama.

Taman ovako zavikah.

- Kućeš u Rožaje?

- Pa, rekoh, imam ovija rođaka. Tamo mi je Ahmetbeg, Devišbeg, Hudin, Himo, Zajim iz Ivanja...

- A đe ćeš, jadan ne bio? Ti nemaš srčanoga. To ti nije ni brat, ni amidža, ni

rođeni da su ti. To su ti rođaci, to su ti, Bogomi... No, kad bi me pit'o ti bi poš'o sa mnom. Idemo da napadamo Đalovića klisuru. Sve je spaljeno do Đalovića klisure. To je ostalo. - Kaže.

Tu, vikali su, u Đalovića klisuru, za kralja Petra kad je izbežo:

„Što ne dođe, kaže, u Đalovića klisuru no ode u Englesku da se spasi?"

- Idemo - kaže - na Đalovića klisuru. Ostalo nam je još to. Neće ni to ostat'.

- Hajdemo - kaže - ti ćeš ostat' sa mnom. Što goj koga padne po vojniku, tebi će biti više. A ti se nej od mene odvajat', no ćeš bit samnom. Barem - kaže - da imaš ščime. Ku' ćeš - kaže - nemaš dinara.

Bega nije imao kud. Niti je imao šta za jelo, niti gdje spavati. Pošao je sa njim. Hodali su po planinama nekoliko dana, spavali pod vedrim nebom i jeli ono što bi našli.

Bega se probudio jedno jutro, kao otriježnjen.

„Šta ja ovo radim, za Božji hatar"? – pomislio je – „jesam li siš'o s uma. Da se ja lomim po ovim brdima bez te, bez ove. Ne znam ni što, ni za koga."

Istog jutra je otišao kod Ćazima:

Rekoh Ćazimu:

- Bogomi, Ćazime, neću. Ja moju familiju da naplaćujem (vala taman ovako), sa vlaškijem torušinama i prnjama, Bogomi neću. Eh, pa šta mi Bog da.

- Ako nej, Allahu na amanet. - Ćazimu je bilo žao, ali se nije protivio.

Razdvojismo se. Te otalen ja, te u Rožaje. Po pitanju đe je Hudin (Begović, Bećir-begov sin). *Kazaše mi nekog Ganića kuću. Akšam. U akšam pred kuću, kad Bećir-begovica, Allah rahmetejile. Ona tek beše kupila toga petka jednu šarulju i muzaše je pred kuću. A tu Husovo roblje, Himovo roblje, Munirage Ćorovića roblje iz Ivanja, Zito Mušović, sve u kuću toga Ganića. Kad me viđe ona tek zavika:*

- Husni-beeeg, jesil' tiii!?

A oni čuli za moju familiju đe su izginuli. Istrčaše Himo, Himovica, istrčaše Huso, Husovica. Stade jedan lelek, figanj stade, ko ono da su na groblju. Eh, te tu jedno dva-tri dana bismo. Ovi posle Himo i Hudin, oni se vratiše u Godušu. Malo

se oslobodilo tamo u Godušu. Goduša nije ni paljena. Ja ostah u Rožaje sam. Te kod Zajima se privio, ovog Ćorovića. Te sam tu bio nekol'ko dana. Poslije, šta ću da radim, te poslije se i ja vratim u Godušu. Te kod Hima, Hudina i Bećir-begovice.

Iz Goduše je, zajedno sa Bećir-begovicom (Smailom Mekić-Begović), otišao za Peć.

Naišao je na jednu grupu Cigana. Oni su prepoznali Husni-bega, jer su često sa Bogaza svraćali kod njega, ili da prose ili da kalaišu bakarno suđe. Bega ih nikada nije sa praga vratio. Uvijek je govorio:

- Iako je Gabelj, podaj mu. I on ima dušu.

Ti mu Cigani nijesu dobro zaboravili. Primili su ga pod čergu i nahranili. Kad im je rekao da hoće u Peć, oni su podigli čerge, nagaravili ga i proveli ga kroz sve moguće vojske do Peći. Da bi ga zaštitili, jedna Ciganka je skinula šešir sa svog sina i dala Begu. Kad su naišli na neku vojsku, mladi Ciganin se uplašio i skinuo šešir sa Begove glave te stavio sebi na glavu. Ciganka mu ga je ponovo skinula i dala Begu. Tako su se otimali dok Ciganka nije opalila šamar neposlušnom sinu.

RASOVSKE ŽRTVE

Te noći je u Rasovo poginulo dvades i šest ili dvades i sedam. A sad ću ti kazat po imenu. Kod moje kuće: moja majka Lala, sin mi Fahrudin, žena mi Naza, od dajidže šćerka Zinka, Halitaga, Fila, Saliha i Hamo. Osmoro kod moje kuće. Medo Bektaš i žena mu, Bahta. To je desetoro. Dele i Tahirbegovica, dvanestoro. Sabit Mekić trines. Selman-efendija sa dvije đevojčice, to je petnes. Naso Mekić..., (ha ?). Šesnes. Naso Mekić-sedamnes. Nahod Balić- osamnes. Murat Balić-devetnes. Halemaga Dizdarević-dvades. Halemaginca-dvades i jedno. Latovica-dvades i dvoje. Latov sin--dvades i troje. Mursel Kalić-dvades i četvoro. Nailovica-dvades i petoro. Havka Muharemova majke-dvades i šestoro. Eh, Ibrahima Nišića šćer i Ibrahima Nišića unuka-dvades i osmoro.

U ovom slučaju najviše me boli što se niko ne nađe u srezu belopoljskom, il od organizatora saveza boraca da pokrene to pitanje, da se bar na jednoj ploči upišu imena žrtava. Kao što gledam preko televizije, na svakom mestu, đe su goj dvije

žrtve fašističkog terora pale, podig'o se neki spomenik. Da se niko ne nađe da pokrene to pitanje da se bar podigne spomenik ovijem žrtvama fašističkog terora. Tu nijesu kriva djeca, nijesu krive žene.

Pa da se pošteno uvedu u žrtve fašističkog terora i Janja Lakić i Milena Lakić i Mile Malović i Dušan Furundžić i Milinko Šebek i Risto Perović, što su stradali od muslimana. I oni su žrtve fašističkog terora. I njihova imena da se uvedu. To mi je žao da se niko ne nađe od tija članova saveza boraca da pokrene to pitanje, bar jedna ploča da se postavi, a ja znam sva ta imena izginulih po imenima, pa čak ako treba i koje su godište. I to bih zn'o da dokumentiram. Gledam na sve strane Jugoslavije dižu se spomenici sa natpisima žrtava fašističkog terora, ne znam česme, ne znam šta. A u Rasovo, ono što je bilo, k'o da su telad pobijena. To je svak zanemario. Pa ne uspe se Adema Begovića sinu da se podugne spomenik. Sinu koji je bio borac od četres treće godine i koji je poginuo četres pete godine. Borac koji ima spomenicu, eno mu je kod njegove maćehe u kuću, visi o zid, a da niko se

ne seti da mu podigne nadgrobni nišan. I to se zanemarilo. To me u veliko čudi. Šale nije. Stvarno, kad čovek pogleda to je velika nepravda. Njoj, siroti, stoji ona spomenica. Nemoj da joj dadnu penziju. Hajt. Eto. Ona mu je maćeha. Al' barem njemu spomenik da podignu.

* * *

Pa se sećam jedne godine, da li je bila četres šesta-sedma ili osma godina to ti ne znam kazat. Sedio sam u Rasovo u kahvu. Onamo, preko puta mene su seđeli oni moji što sam ih poznavao, nekog učitelja i jedan nepoznat čojek. Nešto su me gledali i onaj nepoznati eve ga kod mene, priđe iza stola. Pita se:

- Dobar dan.

- Dobar dan.

Predstavi mi se, sve mi se čini ili je Bulatović ili je rekao Petrović. Od to dvoje ne mogu da se setim koje mi je prezime rek'o. I mene je pitao:

- Jesilć ti taj Begović Husno?

Ja sam mu rekao:

– Jesam.

- E vala bih ja imao s tobom nešto da razgovaram.

Rekoh:

- Pa, izvolite.

- E, bogami, ne možemo ovde razgovarati nego bi trebali neđe drugo. Treba nam malo duže vremena.

Rekoh:

- Pa, izvolite doj kod kuće.

I ja mu kazo đe je kuća i on je doš'o. I počeo je da me pita o ovom mom slučaju, o mojoj familiji. I ja sam skraja mu poč'o pričat. Isprič'o sam mu. On je sve to pis'o i zapisao je.

I toga učitelja nestade. Ja ga više s očima vidio nijesam. Eh. Ja sam se o tom učitelju raspitiv'o. Šta je sa šnjime, da još malo duže razgovaramo, niko mi ništa o njemu više nije znao kazat'.

BEGOVA ŽENIDBA

Dok je Bega bio u Peći sa njim je bila njegova amidžinica Bećir-begovica (koju smo zvali Majkastara), ali mu je bila bliska kao majka. Kao maloljetna udovica ostala je sa jednomjesečnim sinom Hudinom. Kako je Dželil-begovica, naša bijača, takođe bila mlada udovica, njih dvije su zajedno njivile sinove i družile se kao sestre. Kada je Bega izgubio majku, a Majkastara sina Hudina koji je nestao u ratu, Bega je prihvatio Majkastaru kao majku, a ona njega kao sina Hudina. Ona je obavljala kutnji hizmet, a Bega se starao o idari. U Peći su ostali do kraja rata.

U to vrijeme u Berane su ušli Partizani. U kući Arif-age Paripovića, u Hareme, uvukla se zebnja i strah. Nije on strepio od Partizana, nije imao radi čega, ali se bojao mobilizacije svoja četiri punoljetna sina. Svi su bili svršeni srednjoškolci (najstariji sin Muharem 1938 g. je u Beogradu završio Filološki fakultet, nakon završene Ruždije u Skoplju), a ostala trojica su upisali fakultete (Hasan farmacije, a Ramiz i Hivzija medicinu). Bojao se Arif-aga i za tri kćerke, koje su bile stasale za udaju. Pitao se šta li će im ovo novo vrijeme donijeti.

Arif-aga je prije rata u Beranam bio ugledni trgovac, koji je tečno govorio turski, arapski i persijski jezik. Rođen u Nikšiću, kao dječak je 1912 g. preživio progon iz rodnog grada. Njegova žena Aiša bila je od plemena Pašić rodom iz Taslidže (Pljevalja) čiji su posjedi bili u selu Briškovu nedaleko od varoši.

Zbog nesigurne situacije u Beranama, Arif-aga je odlučio da makar sinove Hasana i Hivziju sa najmlađom kćerkom Munibom (našom majkom) pošalje izvan područja pod kontrolom Partizana. Nešto malo para i njihove preobuke, Hasanova violina i Hivzov fotoaparat su im bili cijeli imetak, sa kojim su njih troje preko Petnjice nekako uspjeli stići u Peć.

U Peći su se, emerom Božijim, nastanili blizu kuće u kojoj su, kao izbjeglice, živjeli pod kiriju naš Bega i Bećir-begovica (naša Majkastara). U toj kući stanovala joj je i sestra Đula sa mužem i djecom, Muharem-beg Begović i Iljaz-beg Begović sa familijom.

Kako su se svi Begovići po oslobođenju namjeravali vratiti na svoja zgarišta, Majka stara je, prije toga planirala naći kakvu dobru djevojku za svog sinovca Husni-bega.

Saznavši da im je u komšiluku dopratila neka dobra djevojka Muniba (sada naša majka), Majkastara je uspjela da je vidi i da se raspita od kakve je familije.

- Šćerku Arif-age i Aiša-hanume Paripović bih uzela da je ćorava u jedno oko. Da znaš koja je tu gospoštinja i koji terbijet - ubjeđivala je našeg Bega jedna Beranka.

-Neću da se ženim sa djevojkom koju nijesam vidio. Možda mi se ne svidi, pa poslije nema nazad - govorio im je Bega.

Ali, kako? Iako nije bila pod feredžom, naša majka je krila lice i bilo mu je nemoguće vidjeti je.

Kako je Iljaz-begova kćerka Raba uspjela da se sprijatelji sa našom majkom, išle su pred akšam zajedno na česmu po vodu. Kada su jednog dana kod česme, Raba i neke djevojke sa našom majkom čekale da zahvate vodu, po dogovoru je naišao naš otac. U tom momentu, Raba je kao iz šale našoj majci sa glave strgnula mahramu. Prije nego se naša majka snašla i ponovo zabradila, Bega ju je na kratko vidjeo.Tek tada je poslao prosce u Berane da je traži kod njenog oca, Arif-age.

Berane i Bijelo Polje nijesu daleko, pa su ljudi stalno putovali iz jednog grada u drugi, tako da se ni Arif-agi nije bilo teško

raspitati ko je i čiji je Husno Begović. Iako pod nesretnim okolnostima ženjen dva puta, naš otac se ponovo oženio djevojkom. Oboje kao izbjeglice su se vjenčali šerijatski u mehćemi Kapišnice (mjesnoj zajednici nadomak Peći), a kao nevjesta, majka je dvorjela u Peći. Preselila je na ahiret u 90. godini života u Sarajevu na Vratniku.

Naša majka Muniba Paripović-Begović
(1920.-2010.)

SJEME JE PONOVO PONIKLO

Na kraju rata 1945. god. naš Bega je sa našom majkom Munibom i Bećir-begovicom došao na svoju opustošenu babovinu u Rasovo.

Kako nisu imali gdje da se prenoće, jer je čardak bio u ruševinama, kraj Selman--efendijinog porušenog čardaka, gdje su mnogi povratnici bili tu grupisani radi sigurnosti, napravili su malu katafu od pruća i pokriti je lišćem. Lim i česma Kula su im tu bili bliži i lakše je bilo donositi vodu.Tu su ostali nekoliko mjeseci.

Od neke ušteđevine kupili su kravu koja ih je hranila. Jednom, kada su na verigama htjeli skuhat mlijeko, zapaljeni listić je vjetar odigao i spustio ga na vrh katafe. Osušeno lišće je učas planulo k'o luč i vatrom zahvatilo cijelu katafu. U panici da mu katafa ne izgori, Bega je pokušao ugasiti vatru sa onim vrelim mlijekom. Tog dana mu je izgorjela i katafa i ostali su bez ručka.

No, Allah daje nafaku odakle se ne nadaš. Počeli su se davati krediti za obnovu zemlje, tako da je Bega, sa novcem od dobijenog kredita, prodate ozime pšenice, voća i krave otpočeo graditi kuću. koristeći kamen od srušenog čardaka. Bolno je bilo gledati u sve svoje što je imao i što je preko noći izgubio. Bolno je bilo sjećanje na život koji je baš tu ugašen. Činilo mu se da i sada čuje dovu majke, osjeća zagrljaj sina i miris svoje žene Naze

Uzeo je za zidare neke pravoslavce, vrlo jeftino.

- Kad ste znali ovo palit, sad ga i pravite! - govorio im je.

Kad su 1946. god. udareni temelji nove kuće kraj ruševina Begovog čardaka, rodila se naša sestra Džemila.

Još jednom se sreća počela srećiti, ali joj Bega više nikada nije vjerovao. Suviše ga je puta izdala i grubo prevarila. No, nazirala se nada da će na babovini, ovaj put, sviti novo gnijezdo i tu nastaviti lozu begovsku od Ahmet-bega, pa sve do sebe.

Život može da bude okrutan, kad hoće, i izdašan, kad hoće. U toj novoj kući, poslije Džemile, kada su dizali još jedan sprat kuće, Begu je rođena kćer Šefka, a zatim sinovi Džemal, pa ja, Džavid. Iza mene je rođena Mevluda, koja je živjela samo petnaest dana i njenom smrću, Bega je ponovo okusio smrt u porodici. Poslije

S lijeva na desno Husni-begovi sinovi i kćeri: Safet (1959.), Džemila (1946.), Džavid (1953.), Džemal (1951.), Šefka (1949.), Esad (1957.)

AHMETBEG rd. 1794. , (-) ()

HASANBEG rd. 1824. , (-) ()

Kahrimanbeg rd. 1847. , (-) ()

Osmanbeg rd. 1851. , (-) ()

Nura rd. 1876. , (Hadžibegović-) ()

Dželilbeg rd. 1879. Rasovo, (Hajdarpašić Ahmetbega Lala-Dubovo-Bijelo Polje) Umro je od posljedica prebijanja od strane vojske (1918)

Džemila rd. 1901. , (-) Umrla od 10 god, španjolska bolest (1911)

Osmo rd. 1907. , (-) Umro u četvrtoj godini (1911)

Husnibeg-Bega rd. 1909. Rasovo, (Dlakić Zuma iz Bijelog Polja-umrla od španjolske bolesti 1941, Franca (Ahmet) Naza iz Rasova - kao nevesta poginula na Begovom čardaku 1943 nakon tri mjeseca braka, Paripović (Arif) Muniba-Berane) od 1957 u Novom Pazaru, od 1973 u Sarajevu. (1991)

Fahrudin rd. 1939. Rasovo od majke Zume, (-) ubijen u četvrtoj godini od četnika ispred Begovog čardaka u naručju bijače Lale. (1943)

Džemila rd. 1946. Rasovo, Prof. Defektolog , Menadžer u internacionalnoj kompaniji CaliVita (Licina Fehim-Petnjica) od 2001 živi u Sarajevu, u penziji

Faris rd. 1976. Novi Pazar, Arhitekta, prof. u tehn. školi, slikar (Hazirović Alisa-N. Pazar) Slikar, od 2005 u Sarajevu

Dalija rd. 2006. Novi Pazar

Alina rd. 2012. Novi Pazar

Azra rd. 1979. Novi Pazar, Dr.med. Veteriner, magistar nutricionizma (Eldvin Sinanović-Visoko) od 2001u Sarajevu

Ahmed rd. 2011. Sarajevo

Džena rd. 2019. Sarajevo

Azemina rd. 1983. Novi Pazar, Profesor engleskog (-) od 2001u Sarajevu ()

Ajlana rd. 2015. Sarajevo

Emir rd. 2018. Sarajevo

Šefka rd. 1949. Rasovo, Ekonomista (Licina Hanefija-Korita) Službenik Dunav Osiguranja u penziji. Pise prozu i poeziju. Napisala je četiri zbirke pripovjedaka, roman i zbirku humoreski. Koautor je Sandžačkog rječnika (2018.) sa bratom Džavidom

Sabrina rd. 1970. Priština, Ginekolog (Bušat Edo-Novi Pazar) Vlasnik je privatne poliklinike AMBER u Mariboru. Govori engleski i slovenacki jezik ()

Danis rd. 2002. Novi Pazar

Azar rd. 2006. Maribor

Tamer rd. 2009. Maribor

Džemil rd. 1970. Novi Pazar, Samostalni menadžer (-) Govori engleski i turski jezik. Dobio je tri nagrade i Gran pri za dokumentarni film Prototip 98 god. u Sarajevu na festivalu amaterskog filma. Autor je nekoliko TV emisija kao sto su Reaktor, Restart

Vahid rd. 1982. Novi Pazar, Profesor informatike (Tripković Zana-Novi Pazar) Govori engleski jezik

Karim rd. 2014.

Tajra rd. 2016.

Džemal rd. 1951. Rasovo, Krojač (Džogović Ifeta-N. Pazar) od 1957 Novi Pazar, od 1972 Nemačka, od 1975 u Sarajevu. Vlasnik krojačke radnje na Baščaršiji u Sarajevu. (2018.)

Emir rd. 1970. Novi Pazar, Saobraćajni tehničar (Ušanović Zinaida-Sarajevo)

Vedad rd. 1995. Sarajevo, Fizioterapeut (-) Karate, braon pojas

Adna rd. 1999. Sarajevo, Student

Amel rd. 1974. Nagold Njemačka, Električar (Avdibegović Almedina-Sarajevo)

Edna rd. 1999. Pariz, student

Edi rd. 2002. Pariz, učenik

Erna rd. 2012. Pariz

Edin rd. 1995. Nagold Njemačka, (Merita Bitići-Sarajevo) (2013.)

Sabina rd. 1985. Sarajevo, Akušer (Ihan Kaplan-Turska)

Narin rd. 2014. Sarajevo

Berin rd. 1992. Sarajevo, Fizioterapeut (Irma Bašimamović-Jajce)

Džavid (Beko) rd. 1953. Rasovo, Magistar tehničkuh nauka, dipl. El.ing. (Palić Nijaza (Travnik) i Karišik Sanela - pseudonim Sara Sabri (Novi Pazar)-) Od 1957 u N.Pazaru, od 1972 u Zagrebu Vojno tehn. Akademija-raketni smjer, od 1973 u Sarajevu, vodeći inžinjer za automatizaciju u Energoinvestu, 1992-1998 u Istanbulu (automation coordinator), vlasnik priv. firme za automatizaciju Real Time, većinski suvlasnik i menadžer kompanija Energoinvest-TMP, koautor Sandžačkog rječnika, govori engleski, turski, njemački i ruski ()

Enis rd. 1979. Sarajevo, Cisko akademija, IT Engineer, (Gačanović Hana-Kiseljak) Marketing Menadžer u Sarajevu, od 2011. god u Sydney-u, Australia System engineer u vladi Australije. ()

Zara rd. 2009. Sarajevo, (-) ()

Inaja rd. 2013. Sydney, (-) ()

Adis rd. 1983. Sarajevo, Informacione tehnologije (-) Tehnička zaštita u SECURITAS, Sarajevo ()

Armin rd. 2009. Sarajevo, (-) ()

Elma rd. 1983. Sarajevo, Diplomirani orijentalista (Vahid Zametica-Sarajevo) Radi u Turskoj državnoj agenciji TIKA u Sarajevu;Engleski, Turski, Persijski; folklor ()

Kerim rd. 2011. Sarajevo, (-) ()

Imran rd. 2013. Sarajevo, (-) ()

Nedim rd. 2013. Sarajevo, (-) ()

Džansu rd. 2013. Sarajevo, (-) ()

Dželil rd. 2016. Sarajevo, (-) ()

Džejla rd. 2017. , (-) ()

Mevluda rd. 1955. Rasovo, (-) umrla u prvoj godini života ()

Esad rd. 1957. Novi Pazar, Biznismen (Hadžimahović Jasmina-Tuzla) Od 1973. god. živi u Sarajevu, u Turskoj od 1995., vlasnik kompanija za proizvodnju u Sarajevu, Turskoj i Kini. Govori egleski, turski i kineski ()

Damir rd. 1986. Sarajevo, IT (-) ()

Sara rd. 1991. Sarajevo, Prof. Turskog jezika (-) ()

Safet rd. 1959. Novi Pazar, Doktor holističke medicine, (Kršlak Alma-Sarajevo) Od 19773. god živi u Sarajevu, Biznismen, Pukovnik, u ratu Komandant bataljona 101 motorizovane brigade, Načelnik operativnog organa 101. mot. brigade, osnivač plvačkog kluba Sarajevo. ()

Dalila rd. 1989. Sarajevo, Direktor ESMO d.o.o., amb. Kraljevine Saud. Arab. (-) FINA trener svj.plivačke organizacije ()

Melika rd. 1996. Istanbul, Student medicine, Dubai (-) Trener svj.plivačke organizacije, četiri državna rekorda u plivanju, 260 medalja ()

Porodično stablo Begovića - grana Ahmet-begovog sina Hasan-bega, preko Husni-bega sve do generacije naših unučadi (ukupno osam generacija)

Mevlude, u Novom Pazaru su mu rođeni sinovi Esad i Safet.

Husni-begova kuća se punila djecom, odžak oživljavao dečjom grajom.

Begova muška loza je dugo visila o koncu. Ahmet-begov sin Hasan-beg je imao Osman-bega, Osman-beg Dželil-bega, Dželil-beg Husni-bega, a Husni-beg Fahrudina koji je ostao jedini muški potomak starog Hasan-bega . I taj konac su namjeravali prekinuti četnici. Da ga nema. Da ga utru. Mislili su da su mu ugasili ognjište zauvijek. Tako su se bar nadali.

Ali, životna klica je, na zgarištu i mjestu umiranja, ponovo počela da pulsira i rađa svoje najljepše pupoljke. Veličanstven primjer stvaranja i održavanja svjetova. Veličanstven primjer propasti četničke bolesno-ubilačke namjere da satre sjeme begovsko, sjeme muslimansko. Uzaludni pokušaji da se košenjem iskorijeni trava. Trava niče još jača i još gušća. Oni to nisu shvatili kroz vjekove.

RASCVJETALA LOZA

Bega je imao šestoro djece i do svoje smrti, do pred sami novi rat u Bosni, krajem 1991. god. dobio je ukupno osamnaestoro unučadi. Sada 2018. god., dok pišem ovu knjigu, njegova se loza proširila na dvadeset jedno unuče i dvadeset i dva paraunučeta. Od njega jednog, čitav buket lijepih izdanaka koji će raskošno cvjetati i još obilnije rađati.

Uzaludni su bili pokušaji da se Begovo sjeme zatre. Sjetih se Ejup pejgambera a.s. kome je Allah dž.š. oduzeo sve bogatstvo i svu djecu. I nakon što je iskušao njegov sabur i njegovu vjeru, nagradio ga Je obilato i bogatstvom i djecom. Tako mi se čini da je i Begov sabur nagrađen obilato.

Allah ga je nagradio i rahatlukom, jer je ostatak života proveo okružen velikom porodicom i velikom ljubavlju i poštovanjem. Allah ga je nagradio i uzeo ga Sebi da ne vidi strahote novog rata koji je kucao na vrata.

Allah neka ga nagradi Džennetom, inšaAllah.

NOVI ŽIVOT

Iako je Bega obnovio sjetvu, voćnjake, stoku, Bega je sve podsjećalo na njegovu ranu. Njemu je imanje u očima uvijek bilo krvavo. Svakog dana je prolazio pored Begovića mezarja, gdje su pod jednom zukvom, u obliku umirućeg leptira, bila tri mezara. Jedan veliki majčin u sredini i dva mala sa strana poput krila leptirova: Begov sin Farudin i kćerka Mevluda. Svakodnevne Fatihe podsjećale su ga na krvavo rasovsko proljeće.

Duša otkinuta od srca govorila mu je da ga Rasovo nekako bolno istiskuje. Brda i doline, šume i rijeke, nebo i zvijezde, korijeni pradjedova, snaga rodnog kraja, snažne uspomene i sve to zajedno i združeno, što ga je vuklo da ostane, nije bilo ravno snazi gorke praznine u duši i skrivenog osjećaja da to, što se u Rasovu zbilo, nije zadnji put.

Njegovo srce, nije moglo podnijeti da mu ispod imanja džadom svakodnevno prolaze krvnici koji su mu pobili familiju i koji su, po oslobođenju zemlje, zbog tog zločina odrobijali samo nekoliko godina. Srce je plakalo i što nikada niko ne zažali za tim izginulim nevinim narodom i u

znak sjećanja im ne postavi makar jednu ploču kao opomenu na zlo.

Od rodnog Rasova Bega se otkinuo uz bolan, dostojanstven tihi krik. Udaljio se od begstva, od rodstva, od uspomena, od mezarja, od čardaka, mjesta gdje je bio poštovani beg Husni-beg. Doselio se u Novi Pazar 1956. god. gdje je u Jošaničkoj mahali kupio dvospratnu kuću i hektar zemlje preko puta današnje bolnice.

Kad smo pozavršavalii srednje škole, Bega se odlučio na još jednu hidžru. Doselio je u Sarajevo 1973. god.[18] kako bi nas približio fakultetima i boljim šansama za budućnost.

Bio je opsjednut samo jednim ciljem, da nas približi višim školama, da ne zavisimo od imanja, već od znanja.

Bega je od begstva i bogatstva stigao do egzistencijalnog dna. Borio se da prehrani porodicu, da obezbijedi knjige, odjeću i obuću za šestoro djece. Mnogi bi pali, klonuli, izgubili smisao za život, kidisali na sebe ili, što bi bilo najgore, pognuli glave i ponizili i sebe i porodicu.

18 Od 1973. god. iznad Skenderije, a od 1975. god. na Vratniku iznad Baščaršije gdje je živio do svoje smrti.

Bega nije. Bega je ostao gord i uspravan, svjestan svoje duhovne snage, poštovanja koje su ljudi gajili prema njemu i obaveze da istraje u teškim vremenima. Uvijek su mu bile na pameti majčine riječi:

„Sine, Husno, Allah sve vidi, iskušava nas imetkom, pa danas imamo, sutra nemamo.”

Bega nam je stalno ponavljao:

„Nesoj se poznaje po tome što kada ima, popne se na glavu svakom pričajući o svom imetku, a kada nema, ponizi se, puzi kao crv i kuka kako nema.”

On je ostao isti i kad je bio beg i kad je ostao bez ičega. Jednako je razgovarao sa predsjednikom opštine, profesorima, pekarima i hamalima. Jednak mu je bio izraz lica, imao ili nemao: dostojanstven i miran.

Zato su ga poštovali svi. I komšije i rođaci i prijatelji. Za sve je bio Husni-beg, bio bogat ili ne.

Čak i kada je prešao u Sarajevo, gdje ljudi nisu znali za njegovu begovsku prošlost, on je bio za sve poštovani Husni-beg.

’ALALUK

Mnogo godina nakon preseljenja u Novi Pazar, skidajući šajkaču pred našim kućnim pragom, jedan čovjek je tražio Bega:

- ’Usno, preklinjem te, ’alali mi tatu! Evo, neđelja dana je kako umire, ne more dušu da ispušći. Viče: „Ne da’te me, ljudi, eve je Dželil-begovica, ’oće fitiljom da me zapali!”. Rekoše mi, ako ga ti ’alališ, odma’ će se upokojit. Ljubim ti i noge i ruke, ’alali ga!

- Ne halalim mu osam svojih živih rana! Ne halalim! Ne mogu! Neka mu Bog sudi!

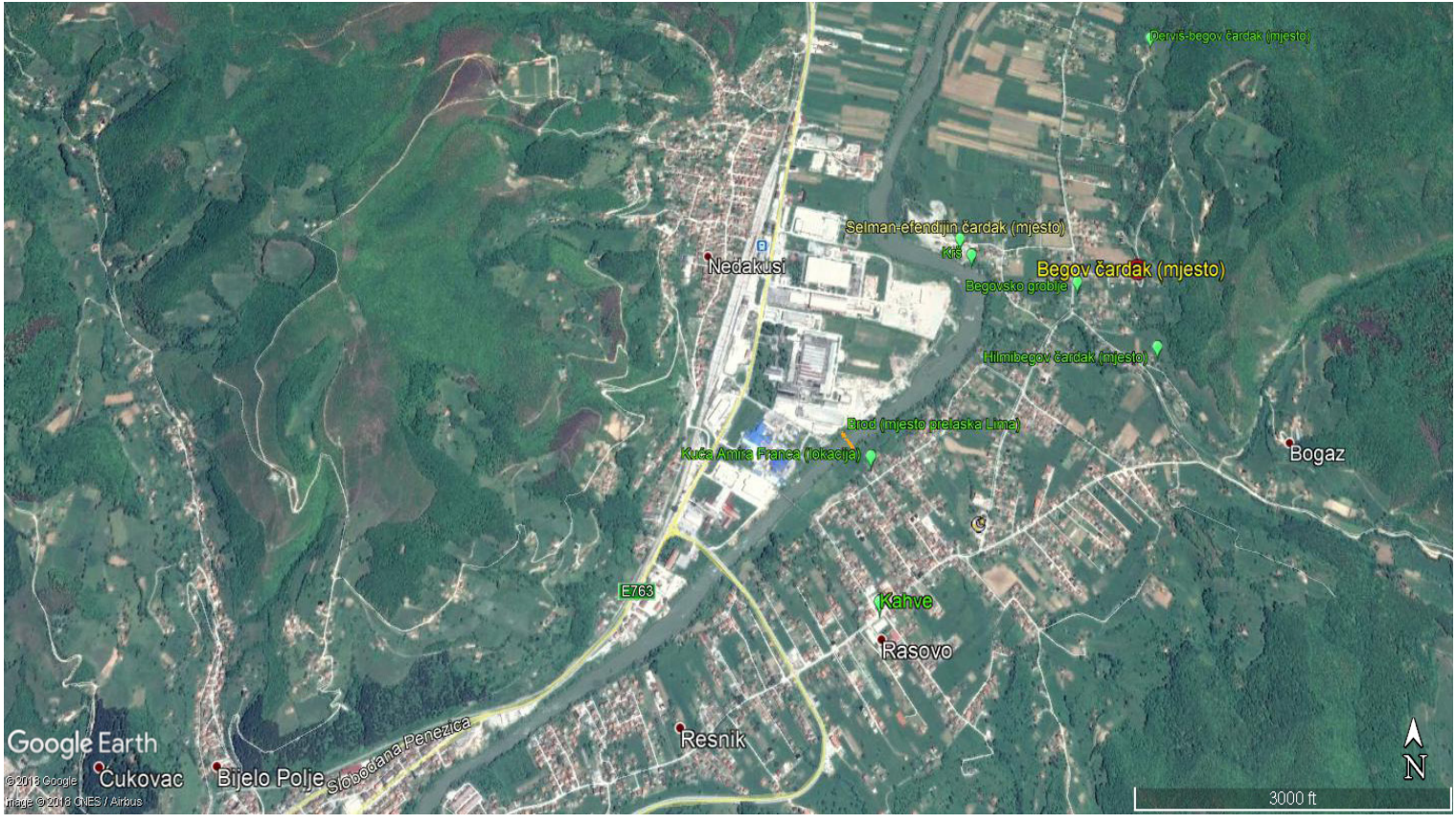

Mjesta u Rasovu gdje su se odvijali ključni događaji iz ove priče.
(Google 2018.)

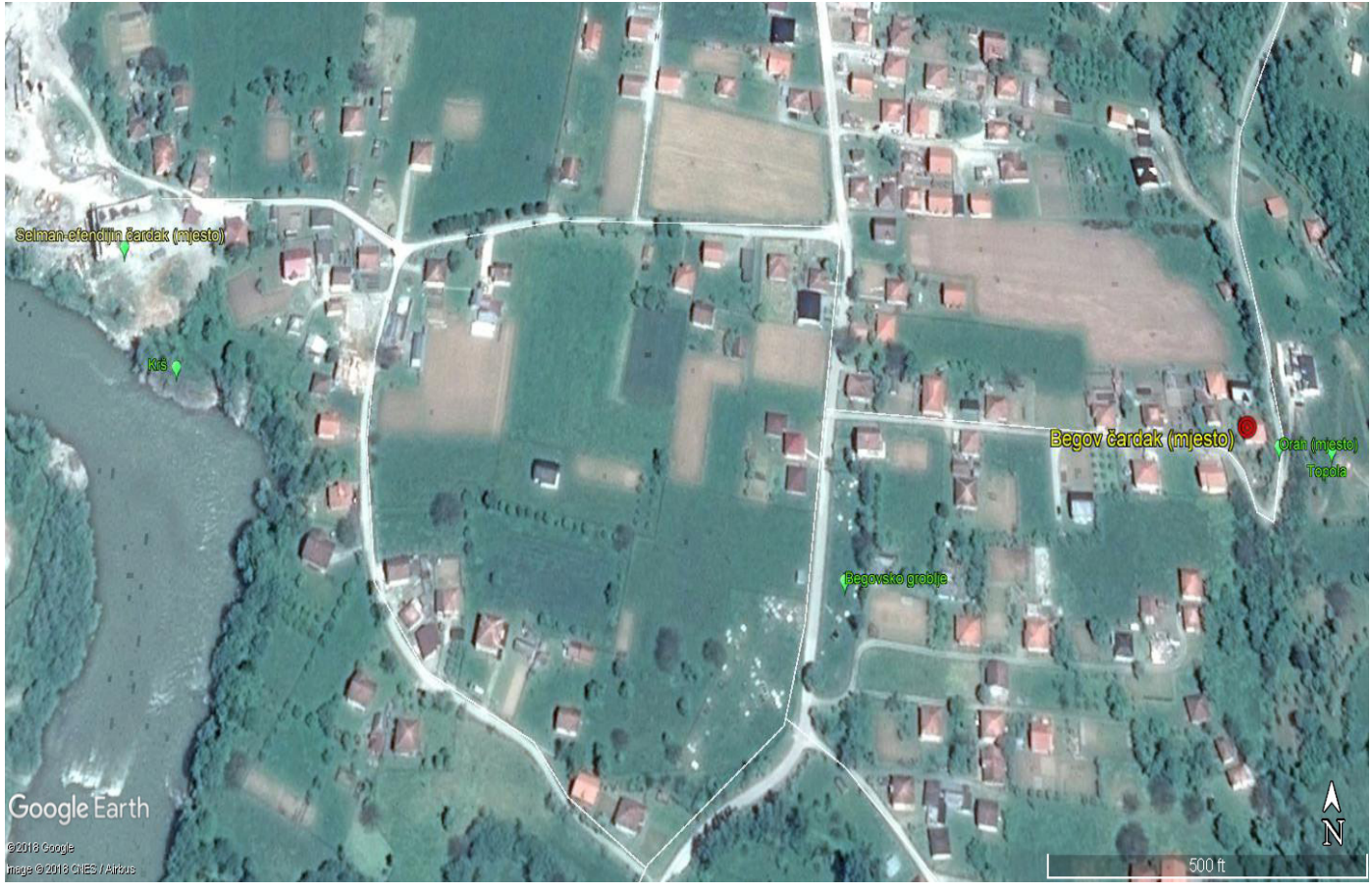

Lokacije čardaka i mjesta u Rasovu gdje su se odvijali ključni događaji iz ove priče (zumirano).

(Google 2018.)

ORAH - NIJEMI SVJEDOK

Trčkarao sam po prašnjavoj rasovskoj džadi sa Fahrudinom Mekić - Čilom, mojim drugom iz djetinjstva u Rasovu. Hitali smo ka Limu da što prije zaronimo u njegove dubine i ostavimo vrelinu iznad površine vode koja se u krugovim udaljava nakon našeg iznenadnog uskakanja. Ja sam imao sedam godina, a Čile osam. Odjednom vidjesmo na putu, ispod našeg nekadašnjeg imanja, trupce tek odsječenog ogromnog oraha koji je poput umirućeg starca dahtao i izdisao nasred džade, napušten od svih. Nešto me zabolje u grudima kao da sam izgubio nekog meni dragog. Orah, koji je ležao na džadi, još juče je bio gordo uspravljen poviše Begovog nekadašnjeg čardaka i svjedočio o prošlim vremenima. Često smo se verali po njegovim granama i jeli njegove plodove, a on nam nije branio, čak nas je od pada sa svojih grana čuvao. I mi smo mu dali ime Orah, kao što su nekada onoj rijeci kroz Rasovo dali ime Rijeka. Činilo nam se da nam je Orah htio ispričati mnoge priče koje je pamtio. Htio nam je pričati o silnom Hasan-begu koji ga je posadio, o Osman-begu, o Džemila-hanumi i njenom konju, o Dželil-begu i Dželil-begovici, o

mladim nevjestama i plaču novorođene djece. Htio nam je pričati, kao i naš Bega, o krvožednim, pohlepnim spodobama koje su pljačkale i ubijale čardake. Znao je i njihova imena. Gledao je kako čardak gori u plamenu, vrisku mlade Zinke dok je umirala, spržene svoje grane i zapaljeno lišće od silne vreline od čardaka. A najviše nam je htio pričati o Fahrudinu koji se, ne tako davno, isto tako verao po njegovim granama i koji je baš tu pod njegovom krošnjom, zadnji put sklopio svoje nevine očice. Mogli su nam o svemu tome pričati i čardak i Hasan-begova sablja damsklija, ali ih mi nismo ni vidjeli ni zapamtili. Oni su tu u bašči ispod neba, trave i zemlje kao u mezaru. Sada su tu bez zadnjeg biljega, prepušteni zaboravu, a Orah je bio, dok je bio, njihov i biljeg i nišantaš i turbe.

Sjedili smo na njegovom šupljem deblu i tješili ga dok je izdisao u mukama, presječen na nekoliko trupaca sa granjem na džadi i lišćem u prašini. Sa njim je umiralo i njegovo pamćenje. Uzesmo obojica po jednu grančicu kao uspomenu na našeg prijatelja, na naš Orah.

Otrčasmo kući. Čile u svoj vrt posadi orah, a ja u njivu naše Majkastare, ne znam zašto baš tu. Zaljevali smo grančice, njegovali ih kao ptiće ili kučiće dok ne ojačaju. Svi su nam se podsmijevali i rugali. „Gdje će iz grančice orah da se primi?" Ali, ne prođe malo, dogodi se čudo: izbiše omladci, Orah pusti korijenje i poče da živi. I moj i Čilov. Izrasli su i jedan i drugi visoko i široko.

Ne znam kada, ali Čilov orah je neko posjekao. Moj orah i danas, nakon 58 godina, odolijeva vremenu. Opstao je, jer ga je Majkastara previjala svaki put kad bi ga plug zakačio pri oranju njive oko njega. Opstao je zahvaljujući Miku Begoviću koji ga čuva, iako mu ogromna krošnja, koja je davno nadvisila kuću, pada na krov, a korijenje podriva njene temelje. Živ je zahvaljjujući i Saniji Begović-Sijarić koja ga ne da, znajući za ovu priču, znajući šta mi orah znači. Ona mi svake godine ostavi moje hise da se zasladim orahom koji sam ja presadio, a koji je potomak oraha kojeg je Hasan-beg zasadio. Čini mi se da i on zna sve što je znao i stari Orah. Ne može mi reći, ali znam da zna. I zato ga svaki put, kada dođem u Rasovo, dodirnem kao

bliskog prijatelja, kao biće koje volim i poštujem.

Nekako mi se čini da je sudbina oraha slična sudbinama ljudi.

Orah u Sanijinoj njivi (Rasovo 2018. god.) izrastao iz grančice otkinute sa starog oraha koji je posadio moj čukundjed Hasan-beg

KAD ZLOČIN PROGOVORI IZ UGARKA

- Džemila, evo ga, Bogomi, garež od čardaka! – kriknuh od uzbuđenja kada sam sa sestrom i ženom 2014. god. obišao nekadašnje Begovo imanje i mjesto ovih događaja.

Kopao sam malo dublje golim rukama i noktima, ubrzano i snažno, kao da je ispod tek zatrpan insan i da ga što prije moram otkopati kako se ne bi ugušio. Brisao sam laktom i znoj i suze koji su mi ulazili u oči i kopao dalje. Ubrzo iskopah jedan kamen, garav i kaljav. Očigledno je ogaravio kada je čardak gorio i kada se urušio. Gledao sam kroz kamen kao kroz kristalnu kuglu i „vidio“ svu raskoš debelih zidina čardaka ispod Oraha, vitke basamake, krov od šindre i čipkane zavjese na mnogobrojnim pendžerima. Stakla na pendžerima popucaše, zavjese se zaljuljaše i gusti dim pokulja napolje, a teški tamno crveni plameni jezici probiše dimne klobukove.

Trgnuh se iz transa kada me Sanela[19] dodirnu za ruku. Prepala se kada je vidjela moje lice, znojavo i mračno, kao i ovaj ugljen i kamen dolje u zemlji koji su isplivali na površinu. Bega je, nakon rata, bio sagradio kuću malo niže od zapaljenog i srušenog čardaka čiju je ruševinu zatrpalo vrijeme, a trava prikrila. Neko je tih dana prokopao put poviše kuće i otkrio tragove zločina koji se ne daju uništiti dok je vijeka i svijeta, samo je pitanje ko i kada će ih otkriti.

19 Sanela Begović, rođ. Karišik iz Novog Pazara (pseudonim Sara Sabri), je moja druga žena od 2013. god. sa kojom sam dobio još troje djece.

Odlučih da taj kamen ugradim u kameni dio zida naše vikendice u Begluku u Sarajevu, za uspomenu, sjećanje i opomenu.

- Žao mi je što mi ništa ne osta iz čardaka za uspomenu, ama ni jedna kašika. –žalio je Bega sve do svoje smrti (dec. 1991. god.)

A nije da nije bilo baš ništa. Imao je jedan tespih od devedesetdevet zrna njegove majke Dželil-begovice koji je slučajno ostao kod Begovih bratučeda sve do nedavno, kada su se iznenada sjetili da ga daju nama, Begovoj djeci. Bega je već odavno preselio na Ahiret, sa tom boljkom, i ne bih volio dževap davati pred Bogom, da sam na mjestu tih bratučeda.

Vjerujem i sanjam da je tu negdje zakopana i sablja mog čukundjeda Hasanbega, samo sa nje treba skinuti kamenje, garež, vrijeme i suze.

NE DIRAJTE RASOVSKE ŠEHIDE

Jasenovac Research Institute

PROTEST

Frustrirajuće je živjeti okružen lažnim historijskim „činjenicama". Decenijama u njih vjerujemo, jer je tako pisalo u našim udžbenicima, a iz historije nismo mogli dobiti prolaznu ocjenu, ako nismo znali neistinu. Jednom kada odrastemo, sasvim slučajno ili sasvim namjerno shvatimo da smo na našim ispranim mozgovima imali ugraviranu historiju „po narudžbi".

Ja sam, istražujući porodično stablo Begovića, „naletio" na internet stranicu www.jasenovac.org. Bio sam šokiran kada sam na spisku 700.000 žrtava Jasenovca našao i svoju najbližu rodbinu, stradalu 1943. god. na sasvim drugom mjestu: na svom kućnom pragu u Rasovu-Bijelo Polje (Crna Gora). MORAO sam reagovati na tu besramnu laž koju sam shvatio kao ponovni zločin nad žrtvama.

Naime, Jasenovac Research Institute je, na stranici www.jasenovac.org u rubrici Victims list (lista žrtava) , pod slovom "B", „G2" i „H" objavio podatak da su:

- *Begović (Ahmet) Lala, Dubovo, rođ. 1892.*
- *Begović (Husko – ispravno: Husno) Fahrudin, rođ. 1939. u Rasovu*
- *Begović (Ahmet) Naza, rođ. 1921. u Rasovu*
- *Hajdarpašić (Uzeir-ispravno: Huzeir) Zineta, rođ. 1926. u Dubovu*
- *Begović (Tair – ispravno: Tahir) Dešo, rođ. 1921. u Rasovu*
- *Begović (Emin) Fetah , rođ. 1902. u Rasovu*
- *Begović (Himo) Zaim, rođ. 1914. u Rasovu*

žrtve jasenovačkog logora???!!!!

Stvarne činjenice su sljedeće:

Radi se o rodbini mog oca Husni-bega Begovića (1909.-1991.) od kojih je njih pet poginulo u Rasovu pod sasvim poznatim okolnostima.

- *Begović Lala, moja nana (bika)*
- *Begović Naza, očeva druga supruga*
- *Begović Fahrudin, moj polubrat*
- *Hajdarpašić Zineta, kćerka Lalinog brata Uzeira (Huzeira)*

su ubijeni od strane četnika ispred očevog čardaka tokom paljevine Rasova u maju

1943. god. Čardak je zapajlen a oni, koji su pokušali pobjeći od vatre i dima obijeni su. Lalu sa Fahrudinom u naručju su našli sutradan ubijene jednim metkom.

Otac je u to vrijeme bio na čardaku komšije Selman-efendije, te slučajno izbjegao istu sudbinu.

- Begović Zaim, rođak, poginuo je 1943. god. u zasjedi sa svojom nevjestom Umihanom na mjestu Ljutovina iznad Bogaza-Bijelo Polje. Umihanin konj je, presplašen od pucnjave, jurnuo i tako spasio ranjenu Umihanu (umrla 1993. god. u Rasovu)

U vrijeme pokolja u Rasovu u maju 1943 g. nestali su:

- Begović (Tahir) Dešo, mentalno zaostao

- Begović (Emin) Fetah, mentalno zaostao

Njihova tijela nisu nađena, ali je nemoguće da su mogli biti žrtve Jasenovca. Te noći, narod je u živom lancu pokušavao pregaziti nabujali Lim i tako spasiti živu glavu. Voda je bila snažna a u lancu su bila i djeca i nejaki. Lanac je popustio. Lim je odnio pre-

ko 30 osoba, pa je najbliže vjerovanju da su među tim žrtvama bili Dešo i Fetah.

Da li Jasenovac Research Institute ima saznanja da su mojih osam rođaka, žrtve četničkog terora u Rasovu, pripisane žrtvama Ustaškog terora u Jasenovcu ili je samo neprofesionalno objavio neprovjerene podatke? Ako je korištena ista tehnika u sastavljanju spiska Jasenovačkih žrtava, dolazi se do logičnog zaključka da su „istraživači" pokupili ne-evidentirane poginule i umrle tokom rata na prostoru Jugoslavije i jednostavno dodali stvarnim žrtvama Jasenovca po principu: „neka ih ima više".

Nadalje, Jasenovac Research Institute navodi na home page svoje internet stranice "The JRI promotes research and activities designed to enlighten the world to the crimes of genocide committed at Jasenovac and wartime Yugoslavia against Serbs, Jews and Romas…". (Prevod: Istraživački institut u Jasenovcu promovira istraživanje i aktivnosti sa ciljem da se prikaže svijetu kriminal genocida počinjen u Jasenovcu u vrijeme rata u Jugoslaviji protiv Srba, Jevreja i Roma...). Međutim,

na jasenovačkom spisku je ogroman broj i muslimana. Kao primjer sam uzeo prezime Begović. Od 380 Begovića sa liste žrtava iz Jasenovca, 161 su muslimani-Bošnjaci. Jasenovac Research Institute, u zaglavlju svoje stranice, ne pominje muslimane-žrtve genocida, ali ih iskorištava kao da su iz kategorije kojim su posvećena istraživanja.

Shvatam potrebu da neka politika u nekom vremenu prikaže jedan zločin nekoliko puta manjim ili većim, posebno u ratu. Shvatam da to mobilizira snage, olakšava manipulaciju masama i povećava upotrebnu moć „svog" naroda. Međutim, zašto se insistira na takvim, po narudžbi proizvedenim „činjenicama" i nakon što nestane razlog zbog kojih su one i proizvedene? Da li je takvo istrajavanje priprema za neku buduću upotrebu naroda pa i novi rat? Čemu drugo bi moglo služiti održavanje nivoa mržnje među narodima održavanjem „na snazi" davno proizvedene laži?

Ovim ni za dlaku ne želim da umanjim stravičan zločin u Jasenovcu. Ovim želim da podstaknem na zaštitu istine. Ovakvi „Research" instituti, uhvaćeni na djelu, dovode u sumnju čak i stvarnu listu žrtava, metode mučenja i načine ubijanja u logorima smrti, pomažu zločincima da ovakvim fasifikatima diskvalifikuju istinu onih koji govore u ime žrtava. Drugim riječima, ovakvi „instituti" nanose neprocjenjivu štetu žrtvama, rodbini kojoj žrtve pripadaju i narodu kojem pripadaju.

Sada više i nije važno ko je i sa kakvim razlogom ubacivao žrtve iz drugih zločina u spisak žrtava Jasenovca, ali, gospodo iz Jasenovac Research Institute, molim vas, da odmah uklonite moju rodbinu sa liste žrtava Jasenovca, te da ukupan „oficijelni" broj od 700.000 žrtava u Jasenovcu smanjite za osam, kako bi rezultat vašeg „istraživanja" bio malo bliži istini.

Nemate pravo mrtvima uznemiravati duše, a živima nanositi bol niti namjerno niti iz neznanja.

Sarajevo, 27.01.2011.

DŽAVID BEGOVIĆ (biografija)

Magistar tehničkih nauka, Jedan je od najjačih eksperata za automatizaciju na prostoru bivše Jugoslavije sa preko 35 godina iskustva u vođenju velikih projekata u SSSR-u, Turskoj, Njemačkoj i zemljama bivše Jugoslavije u oblasti računarskog upravljanju tehnološkim procesima, integracije računarskih sistema te razvoju softvera i hardvera sistema za rad u realnom vremenu.

Direktor je i suvlasnik Energoinvest-TMP, kompanije za proizvodnju rotirajućih platformi, bollarda, mašinsku i elektro montažu.

Otac je šestoro djece.

Rođen je 1953. god. u Rasovu, Bijelo Polje u begovskoj porodici. Gimnaziju je završio u Novom Pazaru te dvije godine Vojnotehničke akademije (raketni smjer) u Zagrebu. Elektrotehnički fakultet, smjer automatika i elektronika, završio je u Sarajevu gdje je još kao student bio istaknuti informatičar i instruktor iz programiranja te elektroničar sa objavljenim inovacijama u jugoslovenskom časopisu Radio amater.

Postdiplomski studij je završio 1984. god. na informatici Elektrotehničkog fakultetu u Sarajevu 1985. god, a magistrirao 2014. god. na internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Govori engleski, njemački, ruski i turski.

Odlično poznaje mašinstvo, informatiku, ekonomiju, leksikografiju i pravo.

Od 1980. god. radi u Energoinvestu, Institut za računarske i informacione sistema – IRIS gdje radi na razvoju hardvera i softvera sistema za automatizaciju tehnoloških procesa. Ima više objavljenih radova na međunarodnim simpozijumima. U okviru IRIS-a vodi automatizaciju naftovoda, baza naftnih i petrohemijskih proizvoda, toplana, rudnika na površinskim kopovima, elektro-energetskih sistema i drugih procesa.

God. 1981.-1982. specijalizira AEG-ovu telemetriju u Frankfurtu.

God. 1990. osniva Real Time, prvu privatnu kompaniju u BiH koja se bavi automatizacijom tehnoloških procesa, a koja je uništena ratnim dejstvima.

Od 1992-1995. god. radi kao koordinator za automatizaciju u investicionoj grupi u ULKER holdingu, Istanbul, gdje vodi automatizaciju preko dvadeset fabrika čokolade, keksa, nišeste, kartonske i plastične ambalaže i dr.

God. 1995. reaktivira privatnu kompaniju Real Time sa sjedištem u Frankfurtu, a poslove automatizacije postrojenja radi u Turskoj u oblasti prehrane, transporta materijala i dr.

Nakon povratka u BiH i obnove Real Time-a nastavlja sa automatizacijom i snadbjevanjem industrijskom opremom svih velikih proizvodnih sistema u BiH.

God. 2002. ulazi u proces privatizacije kompanija Energoinvest-TMP i Energoinvest-Comet koje se bave proizvodnjom i montažom mašinske opreme te elektro-montažom sa značajnim referencama u zemlji i inostranstvu.

Projektant je i autor rotirajućeg restorana na AVAZ-u, prvog i najvećeg na Balkanu.

Autor je tri stručna priričnika iz oblasti automatike.

Aktivan je politički i član zavičajnih udruženja.

Izvršni direktor je projekta za izradu novog pravopisa bosanskog jezika u Bošnjačkoj akademiji nauka i umjetnosti BANU.

Autor je naučnog djela „Sandžački rječnik" (2012.) sa Šefkom Begović-Ličina i glavni urednik desetine socio-edukativnih knjiga te knjiga iz oblasti beletristike.

Autor je autobografskog romana „Derman" (2104.). U pripremi su i autobiografski romani „Hidžra" i „Kader2 te monografija porodice Begović.

Tehnički saradnik je na realizaciji velikog Enciklopedijskog rječnika bosanskog jezika u 14 tomova akademika Dževada Jahića gdje je, takođe, dao značajan doprinos u obogaćivanju Rječnika sandžačkom leksikom.

Član je međunarodnih stručnih asocijacija ISA, ISC, IEEE.

Živi u Sarajevu.

e-mail: dzavid@begovic.info

SADRŽAJ

PREDGOVOR 7

NAPOMENA AUTORA 12

POVRATAK NA OGNJIŠTE 15

BEGOVSKA SOFRA 22

SABLJA HASAN-BEGA BEGOVIĆA 29

ŽENIDBA OSMAN-BEGA BEGOVIĆA 43

BOL DŽELIL-BEGA BEGOVIĆA 47

HUSNI-BEGOVE RANE 60

POVRATAK U STVARNOST 65

KAD ZAVLADA POGAN 71

ČEMERNI POSJEDAK 79

SJENE ZLOSLUTNE 82

ČARDAK U PLAMENU 85

KRVAVI PIR 88

PUCA, GORI, PLAMTI 90

FAHRUDINOV ZAGRLJAJ 92

GLAVA U TORBI 98

KRVAVA NOĆ 106

ŽIVOT O KONCU 111

OPSTANAK 117

SUROVA ISTINA 122

OD NEMILA DO NEDRAGA 128

RASOVSKE ŽRTVE 134

BEGOVA ŽENIDBA 138

RASCVJETALA LOZA 149

NOVI ŽIVOT 150

'ALALUK 153

ORAH - NIJEMI SVJEDOK 154

KAD ZLOČIN PROGOVORI IZ UGARKA 162

NE DIRAJTE RASOVSKE ŠEHIDE 164

DŽAVID BEGOVIĆ (biografija) 170